

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ МИХАЙЛА
ДРАГОМАНОВА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Меренков Гнат Анатолійович

ДИСЕРТАЦІЯ
**СОЦІАЛЬНА І ГРОМАДЯНСЬКА АКТИВНІСТЬ
ПІЗНЬОПРОТЕСТАНТСЬКИХ ЦЕРКОВ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ
ЯК НАСЛІДОК ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ СВОЄЇ ЄВАНГЕЛЬСЬКОЇ
МІСІЇ**

Спеціальність – 09.00.14 «Богослов'я»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело _____ Меренков Г.А.

Науковий керівник:

Бондаренко Віктор Дмитрович, доктор філософських наук, професор

АНОТАЦІЯ

Меренков Г. А. Соціальна і громадянська активність пізньопротестантських церков у незалежній Україні як наслідок переосмислення своєї євангельської місії. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – «Богослов'я». Український державний університет імені Михайла Драгоманова Міністерства освіти і науки України, Київ, 2023.

Дисертація присвячена дослідженню взаємодії пізньопротестантських церков із суспільством у період незалежної України в контексті соціального виміру євангельської місії, виявленню ознак переосмислення цієї місії в соціальному богослов'ї, аналізі нових тенденцій у реагуванні протестантів на виклики останнього часу (до 2022 року).

Актуальність дослідження. Між розвитком українського національного руху і неофіційних релігійних течій існують паралелі, бо і ті, й інші утискалися за часів царської Росії, ненадовго відчували ренесанс у 1920-ті роки, коли царизм був повалений і зруйнувався інститут державної церкви, так само страждали від репресивної політики СРСР і, нарешті, завдяки здобуттю Україною незалежності отримали можливість безперешкодно вести свою діяльність і розвиватися. Події, пов'язані зі святкуванням тисячоліття хрещення Русі під кінець існування СРСР, показали розгортання обох «пружин» (національного і релігійного).

У процесі здобуття незалежності в Україні не сформувалася державна церква, натомість, легалізувались УАПЦ і УГКЦ, виникла УПЦ КП. На цьому тлі протестанти пропонують відповідь на запитання, якою повинна бути релігія, що свідомо обирається, а не передається у спадок.

З часів здобуття незалежності й дотепер ми бачимо, як трансформувалося українське суспільство, і в той же час як змінювалося розуміння протестантами своєї місії і ставлення до суспільних процесів. Протестанти від цілком зрозумілого бажання повернути позиції, втрачені

через репресивну політику СРСР, коли спочатку достатньо було простої проповіді, інформування суспільства про релігію, поступово прийшли до розуміння холистичної (цілісної) місії, яка складається не тільки з релігійного культу і проповіді, але й з багатьох видів соціального служіння, а в деяких випадках навіть з бажання брати участь у політичних, законотворчих або управлінських (адміністративних) процесах на користь держави. Зрештою у багатьох протестантів формується та громадянськість, яка завдяки активній соціальній позиції і діяльності сьогодні є помітною, зокрема для світських ЗМІ.

З 2013 року в Україні актуалізувався запит на європейські цінності, а це і є здебільшого цінності протестантські. Молоде покоління, новий прошарок, який складається з осіб, народжених після 1991 року, на стадії формування відчуває потребу в етиці протестантських країн, навіть якщо для констатації цього запиту використовують інші терміни. На цьому фоні український протестантизм тим більше відчув свій зв'язок із суспільством і усвідомив необхідність привертати увагу цілого суспільства до християнських цінностей як таких, що допомогли б урятувати державу, яка ще з 2014 року опинилася перед серйозною загрозою, побудувати справедливе суспільство, подолати численні кризи. Враховуючи, що Україна все-таки не є за своєю традицією протестантською державою, ми впевнені, що на даному етапі про помітний протестантський вплив на суспільний процес говорити поки що рано, але участь вірян у цьому процесі є показовою для багатоконфесійної держави.

Мета дослідження полягає у вивченні взаємодії пізньопротестантських церков із суспільством у період незалежної України в контексті соціального виміру євангельської місії, виявленні ознак переосмислення цієї місії в соціальному богослов'ї, аналізі нових тенденцій у реагуванні протестантів на виклики останнього часу (до 2022 року).

Об'єктом дисертаційного дослідження є пізньопротестантські конфесії (баптисти, п'ятидесятники, адвентисти) в незалежній Україні у їхньому взаємозв'язку з соціумом.

Предметом дослідження є зміни в розумінні місії церкви в суспільстві

пізніми протестантами в незалежній Україні, зокрема, причини, наслідки та особливості процесу переосмислення ними місійного вектору, формування їхньої соціальної та громадянської позиції.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що уперше:

– у контексті переосмислення церквами своєї євангельської місії комплексно проаналізовані як загальні тенденції українського протестантизму періоду незалежності (поетапний поступ до все більшої соціалізації, холістичного розуміння своєї місії), так і окремі аспекти або напрями соціального служіння, які актуалізувалися саме в постмайданний період як відповіді на виклики останніх перед повномасштабним вторгненням років. Серед цих аспектів особливо важливими стали ті, що ознаменували нові етапи у трансформації соціальної активності українських протестантів, а саме: розгортання масштабної гуманітарної роботи на фоні неспроможності держави впоратися з наслідками війни, що почалась 2014 року на сході країни (розглянуто мотивацію християнських волонтерів та реакцію суспільства на їхню діяльність); спроба протестантських церков у міжконфесійному форматі переосмислити й звернути увагу українського соціуму на ідеї Європейської Реформації (що відбулося під час відзначення на державному рівні 500-річного ювілею цієї події у 2017 році, продовжилося й пізніше); спроба протестантських лідерів закріпити свої лідерські позиції після відзначення ювілею через Рух Реформації та громадську організацію «Всеукраїнський Собор»;

– доведено, що особливий мобілізаційний ефект має такий аспект соціальної активності, а саме: спектр позицій, який українські протестанти виявляють у такій сфері як відстоювання сімейних цінностей в публічному просторі та протистояння так званій гендерній ідеології. У якості реакції вірян на виклики останніх років розглядається як зовнішній бік просімейної активності, виражений у подіях та вуличних акціях, так і внутрішній, виражений у протестантській публіцистиці та полеміці лідерів думок. Доведено, що відстоювання сімейних цінностей стає рушієм для появи

активної соціальної позиції навіть у тих протестантських громадах, які традиційно мінімально взаємодіяли з соціальним оточенням;

– при аналізі вищезгаданих напрямів активності встановлено, що спектр позицій та дискусійний простір свідчить про прагнення протестантів до впливу на українське суспільство з метою його реформування на основі біблійних цінностей, і разом з тим – про відсутність єдиної соціальної доктрини, що відповідала б усім вимогам часу, відсутність у різних лідерів єдиного бачення шляхів подолання кризових ситуацій, згоди в тому, як реагувати на певні виклики;

– виявлено, що на фоні суспільства, що модернізується, протестантські церкви, як століття тому, так і зараз, показали, що таке ідентичність, яка свідомо обирається, а не успадковується. З отриманням Україною незалежності і з найбільш значущими суспільними змінами протягом цього часу вони переосмислювали свою місію у напрямі все більшої соціалізації;

– продемонстровано, що переосмислення своєї місії протестантами в новітній історії України йшло поетапно і знаменувало собою перехід від заповнення інформаційного вакууму проповіддю до холістичної (цілісної) місії, яка включає не тільки розвинене соціальне служіння, але й приклади патріотизму, відстоювання громадянської позиції, що привертає увагу соціального оточення;

– виявлено, що прояви протестантської активності в українських реаліях в багатьох випадках є низовими, адже пізній протестантизм переважно не має єдиного керівного центру, вказівок зверху, і межі між громадами можуть бути нечіткі. Це споріднює його з громадянським суспільством, яке сформувалося в Україні й почало самоорганізовуватися, виявляти свою волю, не керуючись вказівками з будь-якого центру. Тож велику кількість протестантських ініціатив можна розглядати і як прояви активності частини громадянського суспільства;

– доведено, що активна соціальна й громадянська позиція багатьох українських протестантів демонструє модель альтернативного суспільства, заснованого на переосмислених біблійних цінностях і в той же час

демократичного, здатного до діалогів, до рішучих, але мирних ініціатив, такого, яке керується цінністю свободи і принципом відповідальності. За переконанням протестантів, біблійні цінності, за умови слідування ним, можуть допомогти Україні відновити суспільство, зберегти державність і подолати кризу;

– показано, що переосмислення місії церкви протестантами й увага, яку деякі з них звертають на політику, не передбачає намагання створити церкву, подібну до «державної», скоріше це усвідомлення того, що церква повинна бути з народом і служити його потребам. Міра бажаної присутності вірян в політичних процесах дискутується в середині самих протестантських рухів, проте, така присутність поступово зростає;

– виявлено, що позиція українських протестантів не завжди є однакотою щодо таких сфер як політика, міжконфесійна співпраця, ставлення до військової служби, методи протидії ЛГБТ-лобі, але в той же час всіх протестантів об'єднує така спільна позиція як благодійність. Проте, набуває актуальності теза про необхідність виходу протестантського служіння за межі благодійності, важливість приділення не меншої уваги й іншим сферам, де християнин також може стати корисним для суспільства;

– з'ясовано, що у європейському векторі, обраному країною, протестанти вбачають і шанс зорієнтувати нове покоління українців на протестантську етику, завдяки якій країни Європи досягли успіху. Надбання Європейської Реформації український протестантизм намагається використати як аргумент на користь біблійних цінностей, інтегрованих у суспільну та державну сферу, проте цей аргумент переконує не всіх – реалістичні оцінки впливовості сучасних українських протестантів як можливих суспільних лідерів набагато стриманіші, ніж ідеалістичні, зроблені на хвилі емоційного піднесення;

– знайдено точки напруження в українському протестантизмі, які полягають у відсутності єдності між функціонерами, інтелектуалами та активістами церков, відсутності єдиного бачення ними кризових ситуацій у суспільстві й реакцій на них, пануванні ситуативності мислення (замість

стратегічності), що вказує на необхідність створення діалогів у лідерському середовищі з метою удосконалення соціального богослов'я, соціальної доктрини українського протестантизму в міжконфесійному форматі;

– доведено, що наразі можна говорити не стільки про відчутний вплив протестантів на суспільні процеси, скільки про їхню зацікавленість у такому впливі, присутність у цих процесах, участь, залученість. Ця присутність хоча й не є визначальною, у багатьох випадках стає помітною для громадськості й дозволяє пересічним українцям більш об'єктивно судити про цінності протестантських церков, ніж це було до 2013 року.

Ключові слова: протестантизм, баптизм, п'ятидесятництво, адвентизм, місія, соціальне вчення церкви, соціальна активність, харитативна діяльність, громадянська позиція, ювілей Реформації, захист християнських, сімейних цінностей.

ABSTRACT

Mierienkov H. A. Social and civil activity of the late Protestant churches in independent Ukraine as a result of rethinking of their evangelical mission. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of philosophical sciences on a specialty 09.00.14 «Theology». Dragomanov Ukrainian State University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2023.

The dissertation paper is focused on the research of interactions between late Protestant churches and the society during the age of independent Ukraine in the context of the social dimension of the evangelical mission, the identification of signs of rethinking this mission in social theology, and the analysis of new trends in the response of Protestants to recent challenges (until 2022).

The relevance of the research. There is a number of parallels between the development of the Ukrainian national movement and unofficial religious movements, as both were oppressed during the time of Tsarist Russia, both briefly experienced a renaissance in the 1920s, when Tsarism was overthrown and the institution of the state church was destroyed, both suffered from the repressive policies of the USSR, and finally, thanks to Ukraine's independence, both have ultimately enjoyed the possibility of freely conducting their activities and developing unhindered. Events related to the celebration of the millennium of the baptism of Kievan Rus at the end of the USSR's existence clearly demonstrated the “unwinding” of both "springs" (both national and religious).

After Ukraine proclaimed its independence, no state church was formed in country; instead, both the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church and Ukrainian Greek Catholic Church were legalized, and later the Ukrainian Orthodox Church – Kyiv Patriarchate also emerged. In this setting, Protestants offer an answer to the question of how a religion, which is a conscious chose, rather than an inherited tradition, may look like.

Since proclaiming the independence and until now, we have seen how Ukrainian society has transformed, and at the same time, how Protestants have

changed their understanding of their mission and attitude to social processes. From an understandable desire to regain the positions lost due to the repressive policy of the USSR, when at first it was enough to simply preach and inform society about religion, Protestants have gradually developed an understanding of the holistic mission, which includes not only religious worship and preaching, but also many types of social service, and in some cases even of a desire to participate in political, lawmaking, or management (administrative) processes in favor of the state. As a result, many Protestants develop the feeling of citizenship that is noticeable today, in particular to the secular media, due to their active social position and activities.

Since 2013, the striving for European values has been actualized in Ukraine, which is greatly consistent with Protestant values. The younger generation, a new stratum consisting of people born after 1991, is in the process of developing a need for the ethics of Protestant countries, even if other terms are used to state this request. In this setting, Ukrainian Protestantism has developed even deeper connection with the to society and realized the need to draw the attention of the whole society to Christian values as those that would help save the statehood facing a serious threat since 2014, build a just society, and overcome numerous crises. Given that Ukraine is not traditionally a Protestant state, we are confident that at this stage it is too early to talk about a noticeable Protestant influence on the social process, but the participation of the congregation in this process is indicative of a multi-confessional state.

Purpose of the study is to research interactions of late Protestant churches with society in the period of independent Ukraine in the context of the social dimension of the gospel mission, identify signs of rethinking this mission in social theology, and analyze new trends in the response of Protestants to recent challenges (until 2022).

Object of the dissertation research is the late Protestant denominations (Baptists, Pentecostals, Adventists) in independent Ukraine and their relationship with society.

Subject of the research is changes in the late Protestants' understanding of the church mission in the society in independent Ukraine, in particular, the causes,

consequences and peculiarities of the process of rethinking the missionary vector, as well as development of the social and civil position.

Scientific novelty of the dissertation research consists of the following first identified findings:

– In the setting of the evangelical mission rethinking by the churches, this paper comprehensively analyzes both the general trends of Ukrainian Protestantism since independence (gradual progress towards greater socialization and a holistic understanding of the mission) and specific aspects or areas of social ministry that have become relevant in the post-Maidan period as a response to the challenges of the last years before the full-scale invasion. Among these aspects, the most important are those that have marked new the stages in the transformation of social activities of Ukrainian Protestants, and namely the deployment of large-scale humanitarian work in the setting of the government's lack of capacity to cope with all implications of the war started in 2014 in the Eastern part of the country (the motivation of Christian volunteers and the society's response to their activities are considered); the attempt of Protestant churches to rethink and draw the attention of Ukrainian society to the ideas of the European Reformation in an interfaith format (which took place during the celebration of the 500th anniversary of this event at the state level in 2017, and continued later); the attempt of Protestant leaders to consolidate their leadership positions after the celebration of the anniversary through the Reformation Movement and the public organization "All-Ukrainian Council";

– The paper proves that the aspect of social activity has a special mobilizing effect, which, in particular, includes the range of positions that Ukrainian Protestants take in such social domains as defending family values in public space and opposing the so-called gender ideology. As for the congregation's response to the challenges of recent years, the paper examines both the external side of pro-family activity, expressed in public events and street actions, and the internal side, expressed in Protestant journalism and polemics of opinion leaders. It is proved that the defense of family values becomes a driving force for the emergence of an active

social position even in those Protestant communities that have traditionally avoided interaction with the social environment;

– The analysis of the above-mentioned activities revealed that these social positions and the space for discussions indicate the desire of Protestants to influence Ukrainian society in order to reform it on the basis of Biblical values, and at the same time the lack of a single social doctrine that would meet all the requirements of the present age, the lack of a common vision of ways to overcome crisis situations, and the consensus on how to respond to certain challenges;

– Another finding is that in the setting of a modernizing society, Protestant churches, both a century ago and now, have consistently demonstrated an example of the identity that is consciously chosen rather than inherited. As Ukraine gained independence and went through a number of significant social transformation, Protestants have rethought their mission and shifted their perspective towards increasing socialization;

– The paper describes the gradual process of step-wise rethinking of the Protestant mission in the modern history of Ukraine, which has marked a transition from filling the information vacuum with a sermon to a holistic mission, which includes not only a developed social service, but also examples of patriotism and defending a civil position, which has attracted the attention of the social environment;

– Moreover, it is demonstrated that Protestant activities in Ukrainian realities are in most cases manifested at the grassroot level, since late Protestantism movement generally has no single governing center, receives no top-town instructions, and the boundaries between communities sometimes can be quite vague. This makes it similar to the civil society that has been developed in Ukraine and has started the process of self-organization in order to express its will without being guided by instructions from any center of power. Therefore, a large number of Protestant initiatives can be considered as part of the civil society's activities;

– The paper demonstrates that active social and civil position of many Ukrainian protestants offers an example of the alternative society model based on reconsidered Biblical values, while still being democratic, open for dialogue and

capable of decisive, but peaceful initiatives inspired by the values of liberty and the principles of accountability. Protestants believe that following Biblical values can help Ukraine rebuild its society, preserve its statehood, and overcome the crisis;

– In the paper, it is demonstrated that the rethinking of the Protestant church's mission and the attention paid by some Protestants to political domain does not imply an attempt to create a "state-church-like" structure; rather, it is an awareness that the church should be with the people and serve their needs. The extent of the desired involvement congregations in political processes is a controversial topic within the Protestant movement, although this involvement is still gradually increasing;

– The paper shows that the positions of Ukrainian Protestants sometime may be rather diverse, and there is no consensus in such areas as politics, interfaith cooperation, attitudes toward military service, and methods of countering the LGBT lobby, but nevertheless, all Protestants share some common views, e.g. commitment to charity. However, the thesis that Protestant ministry needs to go beyond charity and pay equal attention to other areas where Christians can also be useful to the society is also gaining relevance;

– The paper reveal that that the European vector of development chosen by the country is seen by Protestants as an opportunity to drive a new generation of Ukrainians towards the Protestant ethics that once greatly contributed to the successful establishment of European countries. Ukrainian Protestants attempt to use the legacy of the European Reformation as an argument in favor of integrating Biblical values into the public and state domains, although this argument may not be convincing for everyone – realistic assessments of the modern Ukrainian Protestants' influence as potential social leaders are much more modest than optimistic estimates reported on the wave of emotional uplift;

– The paper identifies the points of tension in the Ukrainian Protestant movement, i.e. are the lack of unity between functionaries, intellectuals and church activists, the lack of a common vision of responding to crisis situations in society, and the prevalence of situational thinking (rather than strategic thinking), which emphasizes the need to initiate the dialogue at the leadership level in order to

improve social theology and enhance social doctrine of Ukrainian Protestantism in an interfaith format;

– The paper proves that the currently observed trends do not yet indicate significant influence of Protestants on social processes, but rather are indicative of their interest towards developing such influence, participation in the social processes, higher involvement and engagement. Although such engagement may not play a decisive role, in many cases it is noticeable for the public and gives average Ukrainians a chance to develop a more impartial and objective understanding of the Protestant church values as compared to the period before 2013.

Keywords: Protestantism, Baptism, Pentecostalism, Adventism, mission, church's social teaching, social activities, charitable activities, civil position, the Reformation Anniversary, protection of Christian and family values.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у міжнародній наукометричній базі Web of Science:

1. Mierienkov H. Indestructability in the Fight Against Evil: The Theological View on the Russian-Ukrainian War [Електронний ресурс] / H. Mierienkov // Occasional Papers on Religion in Eastern Europe: Vol. 43: Iss. 7. – 2023. P. 129-135. – Режим доступу до ресурсу: <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol43/iss7/11/>.

2. Prodanyuk F. History of Evangelical Christian Baptists in Ukraine (Mid-19th Century to 1929) [Електронний ресурс] / F. Prodanyuk, **H. Mierienkov** // Occasional Papers on Religion in Eastern Europe: Vol. 41: Iss. 4. – 2021. P. 27-37. – Режим доступу до ресурсу: <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol41/iss4/6/>.

3. Mierienkov H. Activity of Evangelical Baptist Christians in Ukraine (1991-2021) [Електронний ресурс] / **H. Mierienkov**, M. Fedorenko, S. Makarchuk // Occasional Papers on Religion in Eastern Europe: Vol. 41: Iss. 4. – 2021. P. 243-267. – Режим доступу до ресурсу: <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol41/iss4/19/>.

Публікації у наукових фахових виданнях України:

4. Меренков Г. Захист сімейних цінностей українськими протестантами: публічно-теологічний аспект / Гнат Меренков // Гілея. Науковий вісник. – 2019. – Випуск 140 (№1) Ч. 2. Філософські науки. – С. 41-45.

5. Меренков Г. Синергія церкви й світу в пізньому протестантизмі: сучасний український контекст / Гнат Меренков // Гілея. Науковий вісник. – 2019. – Випуск 143 (№4). Ч. 2. Філософські науки. – С. 110-114.

6. Меренков Г. Харитативна діяльність пізньо-протестантських церков в Україні: тенденції розвитку / Гнат Меренков // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. – 2019. – Серія: Історичні науки. Том. 30 (69). №3. – С. 22-28.

7. Меренков Г. Діаметральність протекційних заходів просімейних активістів від ЛГБТ-спільноти в Україні / Гнат Меренков // Вісник Львівського університету. – 2019. – Серія: філософсько-політологічні студії. Випуск 26. – С. 47-55.

8. Меренков Г. Український протестантизм: від R-500 до «Всеукраїнського Собору» / Г. Меренков. // Практична філософія. – 2020. – №1 (№75) – С. 167-173.

Публікація в іноземному періодичному виданні:

9. Меренков И. Оценка эффективности протестантской активности в Украине в свете R500: постюбилейный период / Игнат Меренков // Norwegian Journal of Development of the International Science. N38/2020. Vol. 2. – С. 56-60.

Публікації в наукових періодичних виданнях України:

10. Меренков Г. Реформація в Чернівцях. Асоціативний потенціал протестантського урбаноніма в культурно-релігійному контексті міста / Гнат Меренков // Українське релігієзнавство. – 2017. – №83. – С. 103-109.

11. Меренков Г. Діалог як форма захисту релігійної свободи / Гнат Меренков // Релігійна свобода: на перехресті епох, країн і культур. Науковий щорічник №19. За загальною редакцією проф. А.Колодного. – К.: УАР, 2015-2016. – 216 с. – С. 44-46.

Апробація результатів дослідження:

12. Меренков Г. Трансформація освітньої системи протестантських церков у незалежній Україні / Гнат Меренков // II International Scientific Conference «Modernization of the Educational System: World Trends and National Peculiarities» : Conference proceedings, February 22th, 2019 / Гнат Меренков. – Kaunas: Izdevniecība «Baltija Publishing», 2019. – С. 550–553.

13. Меренков Г. Етапи соціальної інтеграції пізньопротестантських церков в Україні / Гнат Меренков // Сучасні наукові дослідження представників суспільних наук – прогрес майбутнього: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 22-23 березня 2019 року) / Гнат Меренков. – Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2019. – С. 12–16.

14. Меренков Г. Протестантсько-богословське осмислення місії церкви в сучасній Україні: суспільне лідерство церкви / Гнат Меренков // Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії». 30 червня 2019 р. // Збірник наукових праць. / Гнат Меренков – Переяслав-Хмельницький, 2019 р. – С. 104-106.

15. Меренков Г. Потенціал пізньопротестантських церков в Україні: ідеалістичні й реалістичні оцінки / Гнат Меренков // Суспільні науки: напрямки та тенденції розвитку в Україні і світі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 19-20 липня 2019 року). / Гнат Меренков. – Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2019. – С. 57-61.

16. Меренков Г. Громадська та протестантська лінії захисту сімейних цінностей в Україні / Гнат Меренков // Суспільство, держава і церква у спектрі міждисциплінарних досліджень : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конференції (Хмельницький, 11–12 жовтня 2019 року) / за ред. Заславської О.О., Посвістак О.А., Ювсечка Я.В. / Гнат Меренков – Хмельницький, 2019. – С. 74-78.

17. Меренков Г. Публічна діяльність ЛГБТ-спільноти: реакція протестантського крила України / Гнат Меренков // Держава і Церква в

новітній історії України: зб. наук. ст. Вип. 7. / Гнат Меренков – Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. – С. 131-139.

Інші публікації на тему дослідження: аналітичні інтерв'ю:

18. Меренков Г. Роман Соловій: «Досвід Реформації повторити неможливо, але її уроки необхідно врахувати» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Історична правда. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2017/12/27/151830/>.

19. Меренков Г. Руслан Кухарчук: «Ми фундаменталісти у тому сенсі, що захищаємо фундамент демократії – права людей і сімей» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Релігія в Україні – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.religion.in.ua/main/interview/41116-ruslan-kuxarchuk-mi-fundamentalisti-u-tomu-sensi-shho-zaxishhayemo-fundament-demokratiyi-prava-lyudej-i-simej.html>.

20. Меренков Г. «Християнам не варто розраховувати на політичні важелі для поширення Євангелія», – Роман Соловій [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // РІСУ – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/interview/72869/.

21. Меренков Г. Ігор Плохой: «Сформувати соціальну доктрину для церкви повинні богослови. Активісти допоможуть!» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Новини християнського світу – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://prochurch.info/index.php/news/more/53570>.

22. Меренков Г. Ігор Плохой: «Сформувати соціальну доктрину для церкви повинні богослови. Активісти допоможуть!» (Ч. 2) [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Новини християнського світу – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://prochurch.info/index.php/news/more/53571>.

23. Меренков Г. Хосе Казанова: «В Україні відбувається нормалізація протестантизму» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Українська уніонна конференція. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/hose-kazanova-v-ukrayini-vidbuvayetsya-normalizatsiya-protestantyzmu/>.

24. Мєренков Г. #ТижденьПодяки: Якби православні запозичили принципи протестантизму, було б добре. Розповідає Петро Кралюк [Електронний ресурс] / Гнат Мєренков // Українська уніонна конференція. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/tyzhdenpodyaky-yakby-pravoslavni-zapozychyly-pryntsypy-protestantyzmu-bulo-b-dobre/>.

25. Мєренков Г. Пастор Валерій Левицький: «Слухати Слово Боже – добре, читати – добре, але щоб бути блаженним – треба слухати, читати і виконувати» [Електронний ресурс] / Гнат Мєренков // Українська уніонна конференція. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/pastor-valerij-levytskyj-sluhaty-slovo-bozhe-dobre-chytaty-dobre-ale-shhob-buty-blazhennym-treba-sluhaty-chytaty-i-vykonuvaty/>.

26. Мєренков І. Пастор Сергей Косяк: «Кризисы в обществе – это индикатор зрелости христианства» [Електронний ресурс] / Игнат Мєренков // Релігія в Україні. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.religion.in.ua/main/interview/47159-i.html>.

27. Мєренков І. Пастор Сергей Косяк: «Страшнее всего, когда люди сталкиваются не лбами, а нимбами» [Електронний ресурс] / Игнат Мєренков // Релігія в Україні. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.religion.in.ua/main/interview/47169-sergej-kosyak-strashnee-vsego-kogda-lyudi-stalkivayutsya-ne-lbami-a-nimbami.html>.

28. Мєренков Г. Помічник обласного депутата Валентина Мельничук: «Мене запросили в команду, бо їм потрібні чесні люди» [Електронний ресурс] / Гнат Мєренков // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/pomichnyk-oblasnogo-deputata-valentyna-melnychuk-mene-zaprosyly-v-komandu-bo-yim-potribni-chesni-lyudy/>.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ 1. ОКРЕСЛЕННЯ МІСІЇ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ЦЕРКОВ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ.....	28
1.1. Ступінь розробки проблеми	28
1.2. Становлення й осмислення суспільної місії пізнього протестантизму..	43
1.3. Розвиток протестантських церков та їхня євангельська місія в умовах несвободи.....	64
Висновки до першого розділу	94
РОЗДІЛ 2. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЄВАНГЕЛЬСЬКОЇ МІСІЇ ПІЗНЬОПРОТЕСТАНТСЬКИХ ЦЕРКОВ У НОВІТНІЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ	101
2.1. Синергія церкви й світу та діалог як форма захисту релігійної свободи в українському контексті.....	101
2.2. Суспільно-лідерський потенціал пізньопротестантських церков України: ідеалістичні й реалістичні оцінки.....	118
2.3. Динаміка соціально-харитативної діяльності українського протестантизму	132
Висновки до другого розділу	145
РОЗДІЛ 3. ОКРЕМІ АКЦЕНТИ ЄВАНГЕЛЬСЬКОЇ МІСІЇ ПРОТЕСТАНТІВ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ УКРАЇНИ	149
3.1. Діаметральність протекційних заходів просімейних активістів від ЛГБТ-спільноти в Україні	149
3.2. Просімейна активність протестантів як знаковий вияв аутентичної громадянської позиції українського суспільства	174
3.3. Оцінка активностей та ефективності протестантської місії від R500 до «Всеукраїнського Собору»	186
Висновки до третього розділу	204
ВИСНОВКИ	209
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	219

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Між розвитком українського національного руху і неофіційних релігійних течій існують паралелі, бо і ті, й інші утискалися за часів царської Росії, ненадовго відчували ренесанс у 1920-ті роки, коли царизм був повалений і зруйнувався інститут державної церкви, так само страждали від репресивної політики СРСР і, нарешті, завдяки здобуттю Україною незалежності отримали можливість безперешкодно вести свою діяльність і розвиватися. Події, пов'язані зі святкуванням тисячоліття хрещення Русі під кінець існування СРСР, показали розгортання обох «пружин» (національного і релігійного).

У процесі здобуття незалежності в Україні не сформувалася державна церква, натомість, легалізувались УАПЦ і УГКЦ, виникла УПЦ КП. На цьому тлі протестанти пропонують відповідь на запитання, якою повинна бути релігія, що свідомо обирається, а не передається у спадок.

З часів здобуття незалежності й дотепер ми бачимо, як трансформувалося українське суспільство, і в той же час як змінювалося розуміння протестантами своєї місії і ставлення до суспільних процесів. Протестанти від цілком зрозумілого бажання повернути позиції, втрачені через репресивну політику СРСР, коли спочатку достатньо було простої проповіді, інформування суспільства про релігію, поступово прийшли до розуміння холістичної (цілісної) місії, яка складається не тільки з релігійного культу і проповіді, але й з багатьох видів соціального служіння, а в деяких випадках навіть з бажання брати участь у політичних, законотворчих або управлінських (адміністративних) процесах на користь держави. Зрештою у багатьох протестантів формується та громадянськість, яка завдяки активній соціальній позиції і діяльності сьогодні є помітною, зокрема для світських ЗМІ.

З 2013 року в Україні актуалізувався запит на європейські цінності, а це і є здебільшого цінності протестантські. Молоде покоління, новий прошарок, який складається з осіб, народжених після 1991 року, на стадії формування

відчуває потребу в етиці протестантських країн, навіть якщо для констатації цього запиту використовують інші терміни. На цьому фоні український протестантизм тим більше відчув свій зв'язок із суспільством і усвідомив необхідність привертати увагу цілого суспільства до християнських цінностей як таких, що допомогли б урятувати державу, яка ще з 2014 року опинилася перед серйозною загрозою, побудувати справедливе суспільство, подолати численні кризи. Враховуючи, що Україна все-таки не є за своєю традицією протестантською державою, ми впевнені, що на даному етапі про помітний протестантський вплив на суспільний процес говорити поки що рано, але участь вірян у цьому процесі є показовою для багатоконфесійної держави.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано у межах науково-дослідної роботи кафедри богослов'я та релігієзнавства факультету філософії та суспільствознавства Українського державного університету імені Михайла Драгоманова відповідно до наукової теми «Розбудова академічного богослов'я в умовах освітніх трансформацій в Україні» (U 0117U004903).

Мета дисертаційного дослідження полягає у вивченні взаємодії пізньопротестантських церков із суспільством у період незалежної України в контексті соціального виміру євангельської місії, виявленні ознак переосмислення цієї місії в соціальному богослов'ї, аналізі нових тенденцій у реагуванні протестантів на виклики останнього часу (до 2022 року).

Відповідно до поставленої мети визначаються такі основні **дослідницькі завдання**:

- проаналізувати, як за часів новітньої історії України поступово змінювалося розуміння місії протестантськими церквами та їх вірянами;
- виявити особливості соціальної діяльності протестантів України та напрями зростання соціальної активності та громадянськості, з'ясувати причини й наслідки цих змін на різних етапах діяльності, які пов'язані з переосмисленням місії;
- дослідити особливості сучасного типу взаємодії суспільства, що модернізується й долає кризи, і церкви, що розвивається, реформується, в

контексті аналізу типів такої взаємодії в історії християнства взагалі та в історії протестантизму зокрема;

- визначити ступінь участі українських протестантів в суспільних процесах;

- розкрити потенціал тих цінностей, які, будучи релігійними, можуть допомогти збудувати справедливе суспільство.

Об'єктом дослідження є пізньопротестантські конфесії (баптисти, п'ятидесятники, адвентисти) в незалежній Україні у їхньому взаємозв'язку з соціумом.

Предмет дослідження – зміни в розумінні місії церкви в суспільстві пізніми протестантами в незалежній Україні, зокрема, причини, наслідки та особливості процесу переосмислення ними місійного вектору, формування їхньої соціальної та громадянської позиції.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Дисертаційне дослідження має міждисциплінарний характер та виконане на межі богослов'я та релігієзнавства. Дисертація виконана відповідно до принципів академічної науки у зазначених сферах: об'єктивності, історизму, загальнолюдськості, дуальності, синтетичності. Позиції протестантів щодо суспільної активності й суспільної теології й реакцій на виклики містяться в найрізноманітніших джерелах, серед яких і богословські та релігієзнавчі праці, інтерв'ю християнських лідерів, богословів, активістів і волонтерів, публіцистичні, полемічні статті й книги, тож в дисертаційному дослідженні застосовувалися такі методи як: текстологічний аналіз, аналітичний, синтетичний, дедуктивний і компаративний метод. Виконуючи поставлені відповідно до мети завдання, дисертант виходив із принципів плюралізму, який дозволяє розглядати широкий спектр думок і позицій у середині протестантських рухів, з урахуванням можливих наслідків певних дій, з порівнянням думок усіх учасників дискурсу, запропонованих ними оцінок, але без конфесійної заангажованості.

Для розробки теми мають значення дослідження провідних українських релігієзнавців, філософів та богословів – Анатолія Колодного, Людмили

Филипович, Вікторії Любашенко, Віктора Єленського, Віктора Бондаренка, Петра Яроцького, Юрія Чорноморця, Романа Сітарчука. Захищено дисертації Михайла Черенкова, Михайла Мокієнка, Сергія Саннікова, Юрія Решетнікова, Романа Соловія, Ганни Трегуб, Максима Балаклицького, Івана Чернушки, Віталія Хромця, Сергія Ставрояні, Юрія Подорожнього, Максима Васіна, Костянтина Тетерятнікова. Більшість праць в українському академічному релігієзнавстві має важливе значення для загального розуміння історії протестантизму XIX-XX століть. Такі дослідження аналізують розвиток протестантизму в незалежній Україні переважно до 2013 року. Але пізніші процеси багато що змінили і в українському суспільстві, і в ролі протестантизму в ньому. Й інноваційні, актуальні явища періоду від Євромайдану до повномасштабного вторгнення отримали мало належного висвітлення в науці, або ж тільки починають розглядатися дослідниками. За багатьма оцінками, Євромайдан і пізніша криза, пов'язана з початком війни на сході України, знаменували появу нової європейсько-орієнтованої України, спроби українського суспільства визначити себе в нових термінах, знайти себе на світовій карті геополітичних і соціальних процесів. Тож у фокусі нашого дослідження перебувають процеси і явища в українському протестантизмі, які сформували його обличчя станом до 2022 року (проте зазначимо, що основні риси цієї оновленої ідентичності релігійної меншини продовжують проявлятися так само й сьогодні).

Слід уточнити, що при взаємодії протестантів із громадянським суспільством останнє не розділяє протестантів на пізніх та новітніх, формуючи своє уявлення про протестантів як про релігійну меншину в цілому. Крім того, проблематика соціальної та громадянської активності, спільні ідеї, цінності та мотиви часто об'єднують представників більш широкого спектру церков, ніж тільки баптистів, адвентистів чи християн віри євангельської. Тож досліджувані нами теми хоча й стосуються пізнього протестантизму, проте, не обмежується ним, виходять за його межі.

Методологічну основу дослідження складають загальнонаукові принципи аналізу релігійних явищ та процесів – об’єктивність, неупередженість, цілісність, світоглядний та методологічний плюралізм.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що уперше:

– у контексті переосмислення церквами своєї євангельської місії комплексно проаналізовані як загальні тенденції українського протестантизму періоду незалежності (поетапний поступ до все більшої соціалізації, холістичного розуміння своєї місії), так і окремі аспекти або напрями соціального служіння, які актуалізувалися саме в постмайданний період як відповіді на виклики останніх перед повномасштабним вторгненням років. Серед цих аспектів особливо важливими стали ті, що ознаменували нові етапи у трансформації соціальної активності українських протестантів, а саме: розгортання масштабної гуманітарної роботи на фоні неспроможності держави впоратися з наслідками війни, що почалась 2014 року на сході країни (розглянуто мотивацію християнських волонтерів та реакцію суспільства на їхню діяльність); спроба протестантських церков у міжконфесійному форматі переосмислити й звернути увагу українського соціуму на ідеї Європейської Реформації (що відбулося під час відзначення на державному рівні 500-річного ювілею цієї події у 2017 році, продовжилося й пізніше); спроба протестантських лідерів закріпити свої лідерські позиції після відзначення ювілею через Рух Реформації та громадську організацію «Всеукраїнський Собор»;

– доведено, що особливий мобілізаційний ефект має такий аспект соціальної активності, а саме: спектр позицій, який українські протестанти виявляють у такій сфері як відстоювання сімейних цінностей в публічному просторі та протистояння так званій гендерній ідеології. У якості реакції вірян на виклики останніх років розглядається як зовнішній бік просімейної активності, виражений у подіях та вуличних акціях, так і внутрішній, виражений у протестантській публіцистиці та полеміці лідерів думок. Доведено, що відстоювання сімейних цінностей стає рушієм для появи

активної соціальної позиції навіть у тих протестантських громадах, які традиційно мінімально взаємодіяли з соціальним оточенням;

– при аналізі вищезгаданих напрямів активності встановлено, що спектр позицій та дискусійний простір свідчить про прагнення протестантів до впливу на українське суспільство з метою його реформування на основі біблійних цінностей, і разом з тим – про відсутність єдиної соціальної доктрини, що відповідала б усім вимогам часу, відсутність у різних лідерів єдиного бачення шляхів подолання кризових ситуацій, згоди в тому, як реагувати на певні виклики;

– виявлено, що на фоні суспільства, що модернізується, протестантські церкви, як століття тому, так і зараз, показали, що таке ідентичність, яка свідомо обирається, а не успадковується. З отриманням Україною незалежності і з найбільш значущими суспільними змінами протягом цього часу вони переосмислювали свою місію у напрямі все більшої соціалізації;

– продемонстровано, що переосмислення своєї місії протестантами в новітній історії України йшло поетапно і знаменувало собою перехід від заповнення інформаційного вакууму проповіддю до холістичної (цілісної) місії, яка включає не тільки розвинене соціальне служіння, але й приклади патріотизму, відстоювання громадянської позиції, що привертає увагу соціального оточення;

– виявлено, що прояви протестантської активності в українських реаліях в багатьох випадках є низовими, адже пізній протестантизм переважно не має єдиного керівного центру, вказівок зверху, і межі між громадами можуть бути нечіткі. Це споріднює його з громадянським суспільством, яке сформувалося в Україні й почало самоорганізовуватися, виявляти свою волю, не керуючись вказівками з будь-якого центру. Тож велику кількість протестантських ініціатив можна розглядати і як прояви активності частини громадянського суспільства;

– доведено, що активна соціальна й громадянська позиція багатьох українських протестантів демонструє модель альтернативного суспільства, заснованого на переосмислених біблійних цінностях і в той же час

демократичного, здатного до діалогів, до рішучих, але мирних ініціатив, такого, яке керується цінністю свободи і принципом відповідальності. За переконанням протестантів, біблійні цінності, за умови слідування ним, можуть допомогти Україні відновити суспільство, зберегти державність і подолати кризу;

– показано, що переосмислення місії церкви протестантами й увага, яку деякі з них звертають на політику, не передбачає намагання створити церкву, подібну до «державної», скоріше це усвідомлення того, що церква повинна бути з народом і служити його потребам. Міра бажаної присутності вірян в політичних процесах дискутується в середині самих протестантських рухів, проте, така присутність поступово зростає;

– виявлено, що позиція українських протестантів не завжди є однакотою щодо таких сфер як політика, міжконфесійна співпраця, ставлення до військової служби, методи протидії ЛГБТ-лобі, але в той же час всіх протестантів об'єднує така спільна позиція як благодійність. Проте, набуває актуальності теза про необхідність виходу протестантського служіння за межі благодійності, важливість приділення не меншої уваги й іншим сферам, де християнин також може стати корисним для суспільства;

– з'ясовано, що у європейському векторі, обраному країною, протестанти вбачають і шанс зорієнтувати нове покоління українців на протестантську етику, завдяки якій країни Європи досягли успіху. Надбання Європейської Реформації український протестантизм намагається використати як аргумент на користь біблійних цінностей, інтегрованих у суспільну та державну сферу, проте цей аргумент переконує не всіх – реалістичні оцінки впливовості сучасних українських протестантів як можливих суспільних лідерів набагато стриманіші, ніж ідеалістичні, зроблені на хвилі емоційного піднесення;

– знайдено точки напруження в українському протестантизмі, які полягають у відсутності єдності між функціонерами, інтелектуалами та активістами церков, відсутності єдиного бачення ними кризових ситуацій у суспільстві й реакцій на них, пануванні ситуативності мислення (замість

стратегічності), що вказує на необхідність створення діалогів у лідерському середовищі з метою удосконалення соціального богослов'я, соціальної доктрини українського протестантизму в міжконфесійному форматі;

– доведено, що наразі можна говорити не стільки про відчутний вплив протестантів на суспільні процеси, скільки про їхню зацікавленість у такому впливі, присутність у цих процесах, участь, залученість. Ця присутність хоча й не є визначальною, у багатьох випадках стає помітною для громадськості й дозволяє пересічним українцям більш об'єктивно судити про цінності протестантських церков, ніж це було до 2013 року.

Теоретичне значення дисертаційної роботи полягає у тому, що дослідження сприятиме кращому розумінню ролі релігії в сучасному українському суспільстві і тенденцій в соціальному богослов'ї на прикладі протестантизму, який в Україні ніколи не був офіційною релігією більшості, але доля якого неодноразово перетиналася з долею нації. Також воно допоможе побачити механізми взаємодії церков і суспільства у сьогоденному контексті національних і державних реформ, глобалізації, відповіді церков на виклики сьогодення, побачити місійні вектори протестантів, спрямовані на побудову суспільства, в основі якого б лежали християнські цінності, або цінності, співзвучні християнам.

Практичне значення дисертації. Матеріали дослідження можуть бути використані в науковій, викладацькій і практичній діяльності, оскільки розуміння суспільно-релігійних процесів може допомогти у збудуванні правильних і більш досконалих, збалансованих відносин між церквою, державою і суспільством.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим дослідженням. Висновки та всі положення наукової новизни є результатом наукових пошуків автора. Ідеї, положення чи твердження інших авторів, які були використані в дисертаційному дослідженні, мають відповідні посилання на джерела, і використані лише для підкріплення ідей здобувача.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри богослов'я та

релігієзнавства Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Ідеї та висновки дослідження були оприлюднені на наступних наукових міжнародних та всеукраїнських конференціях, а саме: II International Scientific Conference «Modernization of the Educational System: World Trends and National Peculiarities» (febr, 22, 2019, Kaunas, Lithuania); Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні наукові дослідження представників суспільних наук – прогрес майбутнього» (22-23 березня 2019 р., Львів); XVII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії» (30 червня 2019 р., Переяслав-Хмельницький); Міжнародна науково-практична конференція «Суспільні науки: напрямки та тенденції розвитку в Україні і світі» (19-20 липня 2019 р., Одеса); Міжнародна науково-практична конференція «Суспільство, держава і церква у спектрі міждисциплінарних досліджень» (11-12 жовтня 2019 р, м. Хмельницький); VII Всеукраїнська наукова конференція «Держава і Церква в новітній історії України» (17-18 жовтня 2019 року, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи предсталено у **28** наукових та аналітичних публікаціях. Із них **3** статті опубліковано у міжнародному виданні, яке індексується у наукометричній базі Web of Science; **5** статей у фахових виданнях України; **1** стаття в іноземному науковому періодичному виданні; **2** статті в наукових періодичних виданнях України; **6** апробаційних публікацій та **11** аналітичних ін'терв'ю, представлених у релігійних та релігійно-інформаційних виданнях України.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури 208 позицій. Загальний обсяг дисертаційної роботи – 245 сторінок, з яких 200 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ОКРЕСЛЕННЯ МІСІЇ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ЦЕРКОВ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

1.1. Ступінь розробки проблеми

Український протестантизм увійшов в науково-публіцистичний дискурс у релігієзнавців і соціологів релігії щонайменше з першої половини ХХ ст. До того він був об'єктом уваги переважно у його ідеологічних суперників – православних священиків й апологетів, відгуки яких часто характеризуються тенденційністю і емоційною забарвленістю. За часів Радянського Союзу, попри те, що поширювався марксистський погляд на релігію як на пережиток минулого, є спроби зважених робіт, особливо наприкінці 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. Українські ж дослідники періоду незалежності виступають здебільшого з ліберальної, толерантної позиції стосовно протестантів України. У таких працях задокументовано насичене і яскраве релігійне життя України, здебільшого вони є описовими (на відміну від ідеологічної тенденційності більшості праць радянського часу).

Теоретико-методологічну **основу дисертації** становлять дослідження українських релігієзнавців, філософів і богословів – В. Бондаренка, В. Єленського, А. Колодного, В. Любащенко, Р. Сітарчука, Л. Филипович, Ю. Чорноморця, П. Яроцького. Український протестантизм ставав об'єктом і предметом дисертаційних досліджень М. Балаклицького, М. Мокієнка, Ю. Подорожнього, Ю. Решетнікова, С. Саннікова, Р. Соловія, С. Ставрояні, Г. Трегуб, В. Хромця, М. Черенкова, І. Чернушки. Більшість студій мають важливе значення для загального розуміння історії протестантизму ХІХ–ХХ ст. Вони описують генезу, специфічні риси вітчизняних пізньопротестантських церков, їхній стан в умовах несвободи у складі Російської імперії та СРСР, а також позначають місце протестантизму в незалежній Україні до 2013 р.

Євромайдан і наступні процеси внесли зміни і в українське суспільство в цілому, і в роль протестантизму зокрема. За багатьма оцінками, події на

Майдані і пізніша криза знаменували появу нової європейсько-орієнтованої України. Український соціум пробує визначити себе в нових термінах, знайти себе на світовій карті геополітичних і соціальних процесів. У постмайданні роки з'являються поки що поодинокі наукові дослідження, які аналізують процеси переосмислення соціальної та громадянської позиції пізніх протестантів у контексті відповідності сучасному стану суспільства. Втім такі важливі актуальні явища поки що не отримали належного висвітлення в науці. Погляди на сучасний стан соціального та громадянського аспектів євангельської місії церков висловлюють як представники академічного релігієзнавства, так і конфесійні автори, як у наукових виданнях, так і в публіцистиці. З огляду на це, джерела, використані у нашому дослідженні, доцільно класифікувати, поділивши на наступні групи:

Перша група – праці авторів, які належать до академічного релігієзнавства, філософії, богослов'я (чи інших споріднених дисциплін). Вони присвячені вивченню історії та процесів у вітчизняних пізньопротестантських церквах. Серед таких досліджень – ті, що розглядають пізньопротестантські церкви як по окремоті, так і в порівнянні між собою, з метою виявити як відмінності, так і загальнопротестантські тенденції в історії та сучасності, особливо ті, що стосуються взаємодії церкви та суспільства, соціальних аспектів місії.

Зокрема, вивчаючи становлення, розвиток, сучасний стан та проблематику пізніх протестантських церков в Україні, варто в першу чергу звернутися до таких праць як багатотомник «Історія релігії в Україні: у 10-ти т.», підготовлений колективом авторів на чолі з А. Колодним. Тома п'ятий¹ і шостий² цієї праці «Протестантизм в Україні» (за редакцією П. Яроцького) містять історію вітчизняних баптистів, п'ятидесятників та адвентистів сьомого дня. Автори ґрунтовно дослідили шляхи проникнення, умови розвитку та становлення євангельсько-баптистського руху на території

¹ Історія релігії в Україні: у 10-ти т. // Редколегія: А.Колодний (голова) та ін. Т. 5. Протестантизм в Україні / За ред. П.Яроцького. – Київ: Світ Знань, 2002. – 424 с.

² Історія релігії в Україні: у 10-ти т. // Редколегія: А.Колодний (голова) та ін. Т. 6. Пізній протестантизм в Україні (п'ятидесятники, адвентисти, Свідки Єгови) // За ред. П.Яроцького. – Київ-Дрогобич: видавець Сурма С, 2008. – 632 с.

України у другій половині XIX ст., п'ятидесятницьких церков в Україні у 20-40 рр. XX ст., Церкви християн віри євангельської в союзі з євангельськими християнами-баптистами у 1945–1989 рр., становлення Адвентистської церкви в Україні до 1917 р., а також стан вищезгаданих церков у період радянської влади та в незалежній Україні. Також у студії розкривається сутність соціальної доктрини Адвентистської церкви та її реалізація в практичних обставинах.

У статтях П. Яроцького, присвячених стану пізньопротестантських конфесій в Україні, новим тенденціям у світорозумінні, світосприйнятті, практичній діяльності, трансформаціям конфесій (у тому числі у постмайданний період)^{3, 4, 5} ґрунтовно проаналізовано інституалізаційне зростання церков, їхня соціальна позиція. Автор прослідкував етапи переходу місії протестантів від масових євангельських кампаній на початку 90-х рр. до усвідомлення необхідності розвинутого соціального служіння. У своїх працях П. Яроцький особливо відзначає теоретичну розробленість адвентистської соціальної доктрини у порівнянні з соціальним вченням інших пізньопротестантських церков. Разом із тим він аналізує існуючі в середині церков суперечності, напруження між старими тенденціями замкненого протестантизму і новими тенденціями протестантизму, відкритого для входження в світ.

Подібне дослідження також знаходимо у М. Мокієнка, який прослідковує у євангелізаційно-місіонерській діяльності пізніх протестантів у незалежній Україні поетапну зміну методів благовістя як реакцію на зміни в суспільстві, рух у бік розвитку інших видів євангелізму, окрім проповіді, розуміння важливості соціальної роботи⁶.

³ Яроцький П. Стан пізньопротестантських конфесій / П. Яроцький // Українське релігієзнавство. — 2008. — № 46. — С. 302-331

⁴ Яроцький П. Нові тенденції у світорозумінні, світосприйнятті, практичній діяльності пізньопротестантських конфесій в Україні / П. Яроцький // Релігійна свобода. - 2012-2013. - № 17-18. - С. 87-96.

⁵ Яроцький П. Л. Трансформація пізньопротестантських конфесій в незалежній Україні / П. Л. Яроцький. // Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник. – 2016. – №2. – С. 77–84.

⁶ Мокієнка М. Євангелізаційно-місіонерська діяльність пізніх протестантів в Україні (1988-2004 рр.) // Форум 20. Двадцять лет релігійної свободи и активной миссии в постсоветском обществе: Итоги, проблемы, перспективы евангельских церквей. – К.: Дух и литера, 2011. – С. 295-313

В. Любащенко у своїй основній з цієї теми монографії⁷ розглядає не тільки тривалу історію боротьби церков за своє існування, але й широкий спектр аспектів пізньопротестантської діяльності, у тому числі ставлення до держави, політики, суспільства, культури, національності, сім'ї, філантропічні проекти. Здобутки і втрати українського протестантизму у перші 20 років після розпаду СРСР В. Любащенко аналізувала згодом у збірці публікацій, випущеній до ювілею Реформації⁸, а також у статті 2019 року з оновленими відповідно до останніх змін узагальненнями⁹. Дослідниця звертається насамперед до статистики, яка, на її погляд, якнайкращим чином свідчить про реальний потенціал протестантських церков, який не варто перебільшувати, а також про незавершеність процесу модернізації церков. Говорячи про оновлення місії протестантів, вона вимальовує пошук нової парадигми місії, що складається з церкви, євангельської школи, професії, громадянської позиції. «Протягуючи руку людям, вона [церква] сама наповнюється тими смислами, які зростають у їх почуваннях і надіях» – стверджує дослідниця.

Пізніх протестантів у соціо-культурному вимірі досліджував М. Черенков. У своїй монографії 2008 р.¹⁰ він узагальнено розглядає два пізньопротестантських напрями – баптистів і п'ятидесятників. Його студія, на наш погляд, є першою спробою компаративного аналізу принципів, спільних для європейської Реформації та вітчизняних євангельських церков, а головне – їх відображення у соціальній позиції останніх. Зокрема, М. Черенков констатує, що зв'язок євангельських протестантів в Україні з Реформацією внаслідок певних причин було втрачено, через що вітчизняні євангельські протестанти опинилися в маргіналізованому становищі, відокремивши місійне від соціального й не маючи змоги істотно впливати на суспільство в цілому. Тож завданням вітчизняного протестантизму дослідник

⁷ Любащенко В. І. Історія протестантизму в Україні / В. І. Любащенко. — Львів: Просвіта, 1995. — 350 с.

⁸ Любащенко В. Реформація и протестантизм: український контекст: збірник наукових статей / Вікторія Любащенко. — К.: Саміт-книга, 2017. — 483 с.

⁹ Любащенко В. Протестанти в Україні: 30 років релігійної свободи [Електронний ресурс] / Вікторія Любащенко // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. — 2019. — Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/tyzhdenpodyaky-protestanty-v-ukrayini-30-rokiv-religijnoyi-svobody/>.

¹⁰ Черенков М. Європейська реформація та український євангельський протестантизм. Генетико-типологічна спорідненість і національно-ідентифікаційні виміри сучасності / Михайло Черенков. — Одеса: Християнська просвіта, 2008. — 566 с. — Серія «Національні євангельські автори».

бачить відновлення втрачених історичних зв'язків, орієнтацію на європейський контекст, подолання ізоляціонізму церкви й вироблення більш цілісного богослов'я місії, яка від прозелітизму перейшла б до масштабної активності у соціальному та культурному вимірах.

Продовження і розвиток цієї думки, особливо тези про «відкритий (для діалогу із зовнішнім світом) протестантизм» можемо знайти і в інших, у тому числі більш пізніх працях М. Черенкова¹¹.

Динамізм пізньопротестантських конфесій в Україні у своїх працях відзначає й А. Колодний, проте, у постмайданний період дає йому критичну оцінку з огляду на громадянську та соціальну позицію¹². Дослідник стоїть на позиції, що жити по цей бік для українця важливіше, ніж пов'язувати своє життя з цінностями світу потойбічного. А. Колодний відзначає невиправдані сподівання, покладені на пізніх протестантів релігієзнавцями, й акцентує увагу на геополітичній орієнтації, патріотизмі й національній ідентичності вірян, адже саме ці питання вважає особливо актуальними сьогодні.

Варто відзначити дисертаційні дослідження, присвячені протестантам та різним аспектам їхньої соціальної позиції в незалежній Україні, що побачили світ в останні роки.

Як доводить С. Ставряні у кандидатській дисертації¹³, неефективність традиційних методів проповіді спонукає вітчизняних протестантів шукати нові наративні стратегії, прагнути оздоровлення самих церков шляхом нової Реформації. Радикалізація концептів «соціальної реформації» після Майдану призводить до створення оригінальної ліберальної теології визволення з абсолютизацією «цінності прав людини, свободи особистості та суспільства», а її наративом у протестантів є вихід із «Єгипту» радянсько-імперського тоталітаризму. Втім, як визнає дослідник, в протестантських церквах триває боротьба консервативних і прогресивних тенденцій.

¹¹ Черенков М. Трансформації соціально-богословської позиції українського євангельського протестантизму / М. Черенков. // Українське релігієзнавство. – 2008. – №45. – С. 135–140.

¹² Колодний А. М. Протестантизм у релігійному житті України / Анатолій Миколайович Колодний // Реформація і трансформація суспільства: досвід минулого і виклики сучасності: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Львів, 2017. – С. 121–128

¹³ Ставряні С. С. Партнерство церкви і суспільства у наративах української протестантської теології початку ХХІ століття : дис. канд. філос. наук / Ставряні Сергій Сергійович – Київ, 2016. – 188 с.

Ю. Подорожній у кандидатській дисертації «Діалог церкви і суспільства в сучасній українській теології»¹⁴ дослідив перехід протестантської соціальної теології від доктрини з акцентом на захисті свободи віросповідання до розуміння важливості розбудови правової держави, громадянського суспільства, необхідності нової Реформації. Сучасна політична теологія протестантів показує, яким має бути соціум в есхатологічній перспективі, що відповідає ідеалам гідності й задуму Бога про людство. Автор констатує, що з огляду на неможливість передбачити готові рішення для всіх можливих ситуацій, важливішим за текст досконалої соціальної доктрини є «формування характеру особистостей і спільнот, які були б заздалегідь готовими до будь-яких криз і завжди претендували на ефективне лідерство в соціумі»¹⁵.

Інша дослідниця Г. Трегуб у своїй роботі розглянула прояви дивергенції пізньопротестантських церков як наслідок пошуку механізмів адаптації та виживання в умовах радянської несвободи¹⁶. Крім того, в дисертаційній праці представлений пошук теологічної та громадянської ідентичності пізнього протестантизму в сучасній Україні. Дослідження сягає 2014 р. і торкається у тому числі таких гострих питань, як геополітичний вибір чи національна ідентичність українських протестантів, перехід від церковно-державної дихотомії до алгоритму «суспільство–церква–держава». На наше переконання, однією з переваг цієї студії є аналіз не лише офіційних конфесійних публікацій, але й внутрішніх, часто прихованих від широкого загалу дискусій між консервативними та прогресивними крилами церковних середовищ. Це значною мірою дозволяє скоригувати оцінку соціальної та громадянської позиції протестантів і відмовитись від певних стереотипів, що можуть бути створені сьогодні щодо них.

¹⁴ Подорожній Ю. Діалог церкви і суспільства в сучасній українській теології: дис. канд. філос. наук / Подорожній Юрій Анатолійович – Київ, 2018. – 210 с.

¹⁵ Там же, с. 151.

¹⁶ Трегуб Г. А. Дивергентні процеси в конфесіях пізнього протестантизму України другої половини ХХ–початку ХХІ століть: зовнішні та внутрішні чинники : дис. канд. філос. наук / Трегуб Ганна Анатоліївна – Київ, 2019. – 259 с.

Освітнянська функція церков і процеси, що відбуваються в освітньому протестантському просторі, висвітлені в докторській дисертації В. Хромця, присвяченій дискурсу богослов'я та богословської освіти в Україні¹⁷. Дослідник описує, серед іншого, мережі закладів духовної освіти євангельських християн-баптистів, християн віри євангельської, адвентистів, розглядаючи їхнє функціонування як у релігійному, так і світсько-правовому контекстах. Як доводить В. Хромець, протестантські заклади вищої духовної освіти, зберігаючи свою конфесійність, сьогодні демонструють зростаючу відкритість до співпраці з іншими, у тому числі світськими закладами, готовність до адекватного міжконфесійного діалогу. Крім того, різні аспекти місії пізніх протестантів в Україні, її зв'язок із соціальним служінням і громадянською позицією досліджували Л. Веремейчик¹⁸, О. Лірник¹⁹, Н. Куліш²⁰, Т. Грушева²¹.

Проаналізовані вище джерела описують трансформаційні процеси в усіх трьох конфесіях пізнього протестантизму (в окремому випадку – у двох, коли автор фокусується на баптистах і п'ятидесятниках, але не торкається адвентистів), що нас цікавить у рамках даного дослідження. Далі розглянемо джерела, які також є академічними, але присвячені дослідженню лише однієї, тієї чи іншої з цих конфесій. Їхня цінність полягає у більшому зосередженні на специфічних рисах, притаманних конкретній конфесії.

Детальне дослідження стосовно історії Євангельських християн-баптистів провів А. Міцкевич. У своїй праці²² він охоплює великий період – від виникнення євангельсько-баптистського руху і до початку 80-х рр. ХХ ст. на території колишнього Радянського Союзу.

¹⁷ Хромець В. Богословська освіта як феномен релігійного та світського освітнього простору України : дис. докт. філос. наук : 09.00.11 – релігієзнавство / Хромець Віталій – Київ, 2019. – 404 с.

¹⁸ Веремейчик Л. Ф. Євангелізаційно-місіонерська діяльність протестантських церков у період незалежності України / Л. Ф. Веремейчик // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Історичне релігієзнавство. – 2010. – Вип. 3. – С. 33-46.

¹⁹ Лірник О. В. Аналіз та осмислення соціального служіння п'ятидесятників, баптистів та адвентистів у сучасній Україні / О. В. Лірник // Гілея: науковий вісник. – 2016. – № 113. – С. 109-116

²⁰ Куліш Н. Міжконфесійні вияви соціальної діяльності релігійних спільнот в Україні. / Релігія та Соціум. – 2016. – №1-2(21-22). – С. 64-69.

²¹ Грушева Т. В. Громадянська та національна ідентичність пізніх протестантів у сучасній Україні / Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2016, вип. 46. – С. 302-305.

²² Мицкевич А. И. История Евангельских Христиан-Баптистов / А. И. Мицкевич. – Москва: Российский Союз ЕХБ, 2007. – 534 с.

У матеріалах міжнародної науково-практичної конференції до 105-річчя легалізації російського баптизму описані прогалини у вивченні євангельського руху XIX – початку XX ст. у Російській Імперії (у тому числі на українських землях)²³.

Проблеми сприйняття протестантських громад Радянською владою та суспільством у цілому розглядає Н. Белякова²⁴. Структуру громад, культурницький, гуманітарний, культовий, організаційний напрями діяльності Євангельських християн-баптистів на півдні України у 1920–1930-х рр., дослідила Є. Голощапова²⁵. Історичний огляд щодо громадянської позиції євангельських християн-баптистів зробив І. Григор'єв²⁶. Дослідник констатує, що у баптистів і досі нема єдиної громадянської позиції. Частина вірян дистанціюється від громадського життя, а інша, активна частина, може займати протилежні позиції, про що свідчили події Помаранчевої Революції, Євромайдану та АТО.

Тенденції, фактори, закономірності формування суспільно-політичного бачення у представників євангельських християн-баптистів аналізує М. Мокієнко²⁷. Автор зазначає, що соціальні та богословські чинники, які вплинули на еволюцію поглядів адептів на суспільство та державу, не сприяли формуванню загальноприйнятої суспільно-політичної позиції у вітчизняному баптистському середовищі.

Нижче розглянемо зарубіжні джерела, присвячені баптистам в Україні, що є корисними і важливими в контексті даного дослідження.

²³ 105 лет легализации русского баптизма. Материалы международной научно-практической конференции – Москва: Российский Союз Евангельских христиан-баптистов, 2011. – 246 с.

²⁴ Белякова Н. Коллективные практики типичной общины евангельских христиан-баптистов в позднем СССР / Надежда Белякова. // Государство, религия и церковь в России и за рубежом. – 2012. – №3. – С. 284–314.

²⁵ Голощапова Є. О. Баптисти України в умовах суспільних трансформацій 20 – 30-х рр. XX ст.: історіографічний аспект / Є. О. Голощапова // Наук. пр. іст. ф-ту Запоріж. нац. ун-ту. – 2012. – № 32. – С. 324–330.

²⁶ Григорьев И. Гражданская позиция евангельских христиан-баптистов. Исторический обзор / Игорь Григорьев // Богомыслие. – 2015. – № 16. – С. 132–150.

²⁷ Мокієнко М. М. Трансформація суспільно-політичних поглядів євангельських християн-баптистів (XX – початок XXI ст.) / М. М. Мокієнко. // Релігія та Соціум. – 2013. – №2. – С. 45–52.

Докторська дисертація Ф. Баранюка²⁸ присвячена впливу іноземного фінансування на Російський союз євангельських християн-баптистів у період Радянського Союзу. Автор підсумовує, що зовнішнє фінансування допомогло розпочати багато нових місіонерських проектів і охопити багатьох людей вісткою про Христа, але воно також спричинило негативну залежність від закордонної підтримки. Д. Апчерч (D. Upchurch) у дисертаційній роботі²⁹ розглядає чинники, які впливали на чисельність членів у церквах Всеукраїнського союзу церков євангельських християн-баптистів у 1991-2011 рр. в Україні. Серед найбільш визначних факторів автор виділяє рівень пропагандистських зусиль з боку церков союзу та міру духовного інтересу українців в умовах релігійної свободи.

Систематичний історичний матеріал про зародження п'ятидесятницького руху в добу Царської Росії, його виникнення у Західній Україні, Білорусії, на Півдні та Сході України представлений у роботі В. Франчука³⁰. Дослідник описує випробування П'ятидесятницької церкви в період Радянського Союзу у воєнні та післявоєнні часи, розповідає про місіонерську діяльність громад, репресії, які вони переживали, та відродження п'ятидесятницького руху в країнах СНД.

Особливості богословської та соціальної ідентифікації п'ятидесятництва, у тому числі вітчизняного, представлені у докторській дисертаційній роботі М. Мокієнка³¹. Він констатував переосмислення деяких тез, що стосуються місії церкви, зокрема під впливом святкування ювілею Реформації в Україні. М. Мокієнко зазначає, що соціальна доктрина українських п'ятидесятників є недосконалою і незавершеною, але самі віряни в більшості є соціально активними, що особливо виявилось під час останніх

²⁸ Baraniuk F. A missiologial assessment of the impact of Western mission agencies upon the development of Baptist Union churches in Russia since November of 1989 : PhD / Baraniuk Fiodor – Mid-America Baptist Theological Seminary, 2004. – 295 с.

²⁹ Upchurch D. From Riding the Wave to Swimming Against the Current: An Analysis of Factors Impacting the Numerical Growth of the all-Ukraine Union of Churches of Evangelical Christians Baptists 1991-2011: PhD / Upchurch Daniel – Fort Worth, Texas, 2017. – 412 с.

³⁰ Франчук В. И. Просила Россия Дождя у Господа. Том 1-2 / Владимир Иванович Франчук. – Киев, 2001. – 652 с.

³¹ Мокієнко М. П'ятидесятництво: особливості богословської та соціальної ідентифікації : дис. докт. філос. наук / Мокієнко Михайло – Київ, 2018. – 488 с.

подій в Україні (Євромайдан, АТО). Дослідник зауважує, що в цьому русі практика випереджає теорію.

Крім того, у наукових статтях М. Мокієнко доводить, що за роки релігійної свободи церкви на пострадянському просторі «не сформували власної місіологічної парадигми», адже місія тривалий час розглядалася у її «прискореному» варіанті як проповідь і рятування душ для Христа. Цілісний же варіант місії, що охоплює служіння суспільству за багатьма напрямками, актуалізується в певний момент в залежності від викликів^{32, 33}.

Систематизований матеріал стосовно історії Адвентистської церкви в Україні, починаючи від її виникнення у (1886 р. і до 1996 р. містить праця О. Парасея та М. Жукалюка, що з'явилася напередодні 110-річного ювілею Церкви АСД в Україні³⁴. Ця робота підсумовує багаторічні дослідження, які знайомлять із випробуваннями Адвентистської церкви в Україні за часів тоталітарного комуністичного режиму. Автори зауважують, що церква, відділена в СРСР від свого всесвітнього центру, багато що робила на свій розсуд, часто впадаючи в крайнощі. Цим вдало користувався КДБ, ініціюючи й поглиблюючи внутрішньоцерковний розкол. Детально описуються етапи подолання розколу й відродження церковної структури з настанням свободи.

Подібним за характером можна назвати масштабне дослідження історії Адвентистської церкви в Україні, представлене М. Жукалюком у книзі «Крізь бурі, шторми, лихоліття»³⁵. Виклад історії та розвитку, а також опис структури Церкви АСД в Україні містить спільна праця М. Жукалюка та В. Любащенко³⁶. Робота цінна також тим, що подає текст соціального вчення Церкви АСД в Україні.

³² Мокієнко М. М. Місійна еклезіологія в ранньому п'ятидесятництві / М. М. Мокієнко // Українське релігієзнавство. – 2013. – № 67 – С. 83–91.

³³ Мокієнко М. М. П'ятидесятницька місійна еклезіологія в західноукраїнському контексті: теорія і практика / М.М.Мокієнко // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2017. – № 5 (20). – С.32–38.

³⁴ Парасей А. Ф. Бедная, бросаемая бурей... Исторические очерки к 110-летию юбилею Церкви адвентистов седьмого дня в Украине / А. Ф. Парасей, Н. А. Жукалюк. – Киев: Джерело життя, 1997. – 340 с.

³⁵ Жукалюк М. А. Крізь бурі, шторми, лихоліття. До 120-літнього ювілею адвентизму в Західній Україні / Микола Арсентійович Жукалюк. – Львів: Джерело життя, 2009. – 543 с.

³⁶ Жукалюк Н. История Церкви христиан Адвентистов седьмого дня в Украине / Н. Жукалюк, В. Любащенко. – К.: Джерело життя, 2003. – 320 с.

Важливим джерелом у межах нашого дослідження є кандидатська дисертація І. Чернушки, який розглядає теологію адвентистської місії в контексті світових дискусій сучасного протестантського місіонерського богослов'я, а також єдність місіонерської та соціальної діяльності Церкви АСД в Україні на початку ХХІ ст.³⁷. Як доводить дослідник, український адвентизм сьогодні переживає оновлення форм власного місіонерського і соціального служіння, його теорії та практики носять пізньомодерний характер і протистоять викликам релятивізму та постмодернізації. Незважаючи на есхатологічну спрямованість Адвентистської церкви, вона є активною у служінні суспільству й дотримуються ідеалів інтеграції місіонерського та місійного.

У своїх інших дослідженнях І. Чернушка розглядає вплив на українське суспільство діяльності відділів здоров'я та освіти Церкви АСД³⁸, відповідність Адвентистської церкви сучасній моделі місії як діалогу з суспільством³⁹. Вивчаючи громадянську позицію вітчизняних адвентистів, варто відзначити також статтю В. Куриляк «Реакції українських адвентистів на Євромайдан»⁴⁰, яка на даний момент є мало не єдиним ґрунтовним дослідженням з цієї теми. У статті аналізуються реакції Церкви адвентистів сьомого дня на подію на основі чотирьох факторів: соціального вчення, офіційних заяв, адвентистської аналітики за темою Майдану, позицій окремих політично-активних вірян-адвентистів, які очно висловили свою громадянську позицію під час Революції Гідності. Крім того, є цінними й інші

³⁷ Чернушка І. Г. Сучасний стан та основні тенденції розвитку адвентизму в Україні: дис. канд. філос. наук / Чернушка Іван Гаврилович – Рівне, 2016. – 187 с.

³⁸ Чернушка І. Соціорелігійна робота відділів «освіти» та «здоров'я» як визначальний аспект місіонерської діяльності Церкви АСД в Україні у пострадянський період / І. Чернушка // Релігія та соціум. – 2015. – № 1-2. – С. 275-282.

³⁹ Чернушка І. Трансформація методів та форм діяльності Церкви АСД на Україні в контексті змін світової місіонерської парадигми / Іван Чернушка. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2015. – №17. – С. 124-129.

⁴⁰ Куриляк В. Реакції українських адвентистів на Євромайдан / В. В. Куриляк. // Сторінки історії. Збірник наукових праць. – 2020. – №50. – С. 298–322.

статті авторки^{41, 42}, де розглядаються взаємини Церкви адвентистів сьомого дня із державою, а також теологічні виклики деномінації.

Якщо в першій виокремленій нами групі джерел були академічні студії, то друга група складається з конфесійної протестантської публіцистики. Сюди відносимо висловлювання лідерів церков, проповідників, активістів, волонтерів із тем, що пов'язані з даним дослідженням. Це заяви, виступи, інтерв'ю, публіцистичні статті, замітки, тобто тексти, оприлюднені на офіційних сайтах пізньопротестантських церков в Україні, у християнських, переважно електронних, ЗМІ, блогах, на українських релігійно-оглядових сайтах (таких як РІСУ, «Релігія в Україні»), у світських ЗМІ, а також у книжкових виданнях не наукового спрямування.

Варто зауважити, що серед авторів цієї групи джерел є і представники академічної науки, проте в цьому випадку вони виступають в публіцистичному жанрі (як, наприклад, М. Балаклицький у збірці публіцистики «Біблія і політика»⁴³) або відповідають на запитання журналіста (як Х. Казанова в інтерв'ю щодо протестантської активності в Україні⁴⁴, Р. Соловій в інтерв'ю про політичну теологію протестантів⁴⁵). Частина інтерв'ю з науковцями, лідерами церков, протестантськими волонтерами чи активістами підготовлена й опублікована у ЗМІ автором цього дисертаційного дослідження з метою висвітлення спектра думок, що допомагають глибше зрозуміти процеси, які відбуваються у протестантському середовищі, відобразити внутрішню дискусію у церквах.

⁴¹ Куриляк В. Ставлення Церкви адвентистів сьомого дня в Україні до політичної діяльності: аналіз публікацій / Валентина Василівна Куриляк. // Філософія та політологія в контексті сучасної культури. – 2020. – Т.12, №2. – С. 18–30.

⁴² Куриляк В. Реакція адвентистів сьомого дня на теологічні виклики в Україні (1991–2019 роки) / В. В. Куриляк. // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. – 2019. – Том 30 (69), № 4. – С. 32–39.

⁴³ Балаклицький М. Писание и политика: публицистический сборник / Максим Балаклицкий. – Коростень : МЧП «Триада С», 2016. – 216 с. – Серия «Национальные евангельские авторы».

⁴⁴ Меренков Г. Хосе Казанова: «В Україні відбувається нормалізація протестантизму» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. Офіційний сайт. – 2019. – Режим доступу: <https://info.adventist.ua/hose-kazanova-v-ukrayini-vidbuvayetsya-normalizatsiya-protestantyzmu/>.

⁴⁵ Меренков Г. «Нам не варто розраховувати на політичні важелі для поширення Євангелія» – Роман Соловій [Електронний ресурс] / Г. Меренков // РІСУ. – 2018. – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/interview/72869/.

Медіатизацію релігії в Україні та соціальні завдання протестантських ЗМІ у своїй докторській дисертації ретельно дослідив М. Балаклицький⁴⁶. Згідно з дослідженням, одним із пріоритетних завдань протестантських ЗМІ є зв'язок з громадськістю, тож такі ЗМІ варто розглядати не тільки як місіонерський інструмент, але й як джерело інформації про позицію протестантських церков у різних сферах життя. Дослідниця С. Филипчук, розкриваючи зростаючу роль електронних ЗМІ і соціальних мереж як інструментів місії християн, наводить вдалі приклади використання інтернет-джерел сучасними дослідниками й обґрунтовує доцільність такого підходу тим, що електронні ЗМІ, блоги та соцмережі, по-перше, створюють можливість діалогу християнських авторів з аудиторією, по-друге, дозволяють авторам максимально швидко реагувати на значущі події в країні, доносити до аудиторії свою соціальну та громадянську позицію⁴⁷.

Зауважимо, що, хоча наше дослідження й фокусується на пізніх протестантах (баптисти, п'ятидесятники, адвентисти), але процеси переосмислення соціальної та громадянської позиції охоплюють й представників інших протестантських церков в Україні. Трансформаційні процеси у відносинах між суспільством, церквою та державою, особливо у постмайданний період, багато в чому є спільними для широкого кола протестантських конфесій. Наприклад, активними волонтерами у допомозі постраждалим у війні громадянам стають представники не тільки традиційних баптистів, п'ятидесятників чи адвентистів, але й неопротестантських рухів. Аналогічна тенденція спостерігається й щодо капеланства в АТО. Як наслідок, суспільство змінює у позитивний бік своє ставлення до протестантів у цілому, не розділяючи їх на види.

Також завдяки перебуванню О. Турчинова на посаді в. о. президента України, а потім секретаря РНБО, саме слово «пастор» стало більш звичним

⁴⁶ Балаклицький М. Розвиток протестантської журналістики в Україні: генеза та сучасний стан : дис. докт. наук з соц. комун. : 27.00.04 – теорія та історія журналістики / Балаклицький Максим – К.: Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2014. – 432 с.

⁴⁷ Филипчук С. Трансформації нових медіа християнських конфесій України / Світлана Филипчук // Схід. – 2018. – № 5. – С. 92-98.

для лексики як прихильників, так і ворогів політика, що раніше асоціювали християнського служителя лише зі словом «священик».

Рух захисту сімейних цінностей протягом років об'єднує вітчизняних протестантів широкого спектра, що мають спільну соціальну позицію у цьому питанні. Представники вітчизняних протестантських церков, не тільки пізніх, висловлюються щодо необхідності оновлення соціальної доктрини протестантів, створення її міжконфесійного або надконфесійного варіанту, висловлюються щодо спільних проблем у церквах. ЗМІ одних конфесій цитують представників інших, намагаючись усе частіше висвітлити проблематику місії церкви в суспільстві в міжконфесійному дусі на противагу вузькоконфесійному.

Відзначення 500-річчя Реформації у 2017 р. на державному рівні в Україні об'єднало у спільних проектах велику кількість протестантів різних напрямів, що декларували прихильність спільним цінностям і висловлювались про необхідність подальшої співпраці задля перетворення суспільства. З огляду на це в нашому дослідженні прикладами прояву активної соціально-громадянської позиції, а також носіями ідей, думок, учасниками міжконфесійного діалогу можуть виступати представники не тільки традиційних течій баптистів, п'ятидесятників, адвентистів, але й інших протестантських церков, зокрема, харизматичних течій.

На сьогодні пізньопротестантські церкви становлять четверту частину від загальної кількості християнських релігійних організацій в Україні⁴⁸, проте водночас є найбільшою за кількістю громад і вірян частиною українського протестантського сегменту^{49, 50}.

Українські пізньопротестантські церкви мають більш ніж 100-річну вітчизняну історичну традицію, розвинуте богослов'я, розгалужену

⁴⁸ Слис О. Пізній протестантизм в Україні в процесі пострадянських внутрішньо-інституційних суспільних трансформацій / Ольга Слис. // Богословские размышления. – 2016. – №17. – Спецвыпуск «Реформация: восточноевропейские измерения». – С. 302–315. – С. 303.

⁴⁹ Буга Є. Протестантизм в українському суспільстві: історія виникнення та специфіка функціонування / Є. Буга. // Релігія та Соціум. – 2012. – №2 (8). – С. 159–164. – С. 160.

⁵⁰ Колодний А. М. Протестантизм у релігійному житті України / Анатолій Миколайович Колодний // Реформація і трансформація суспільства: досвід минулого і виклики сучасності: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Львів, 2017. – С. 121–128. – С. 122.

організаційну структуру, характеризуються високим рівнем інституалізації⁵¹⁵², тому саме вони часто виступають уособленням сучасного українського протестантизму в очах дослідників. З огляду на це ми фокусуємось у нашому дослідженні на вітчизняному пізньому протестантизмі, проте не обмежуємось ним, розглядаючи його у якості основного, базового релігійного тла для трансформаційних процесів, що в згаданих нами випадках виходять і за межі трьох окреслених пізньопротестантських церков. Таким чином, пізньопротестантське тло, на нашу думку, допоможе побачити головні тенденції у переосмисленні місії церков, соціальної та громадянської позиції в українському протестантизмі в цілому.

Окрім джерел, що належать до конфесійної публіцистики, мають значення й світські ЗМІ, що повідомляють певні факти про діяльність українських протестантів або їхніх організацій. Так, у випадках фіксування благодійної діяльності останніх, ці джерела допомагають моніторити суспільну думку про протестантів, рівень обізнаності українського суспільства про них. Наприклад, у поле зору світських ЗМІ неодноразово потрапляли такі знакові персони в протестантському соціальному служінні останніх років, як пастор церкви «Асамблея Божа» С. Косяк, відомий своєю волонтерською, громадською та правозахисною діяльністю⁵³. Доречно згадати й пастора церкви «Добра вістка» (харизматична течія в євангельсько-п'ятидесятницькому напрямі протестантизму, належить до «Церкви Божої України»⁵⁴) П. Дудника, що також відомий як волонтер і прихильник ідеї «соціального Євангелія» як відповіді на сучасну кризу в Україні⁵⁵.

⁵¹ Яроцький П. Нові тенденції у світорозумінні, світосприйнятті, практичній діяльності пізньопротестантських конфесій в Україні / П. Яроцький // Релігійна свобода. – 2012-2013. – № 17-18. – С. 87-96. – С. 88.

⁵² Яроцький П. Л. Трансформація пізньопротестантських конфесій в незалежній Україні / П. Л. Яроцький. // Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник. – 2016. – №2. – С. 77–84. – С. 77.

⁵³ Тимошенко Д. Сепаратисти и российские наемники смотрели на нас как на сумасшедших – муфтий о молитве за Украину в Донецке [Електронний ресурс] / Денис Тимошенко // Радіо Свобода. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-reali/29677799.html>.

⁵⁴ Карпицкий Н. Деятельность пятидесятников Славянска в военное время 2014-2015 гг. / Николай Карпицкий. // Емінак: науковий щоквартальник. – 2016. – № 2 (14) (квітень-червень). – Т. 1. – С. 85–92.

⁵⁵ Сергацкова Е. История пастора, который спасает паству [Електронний ресурс] / Екатерина Сергацкова // Українська правда. Життя. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://life.pravda.com.ua/society/2014/07/9/174539/>.

Загалом усі вищеперераховані групи джерел, і академічні, й публіцистичні, охоплюють такі теми як виникнення й становлення пізньопротестантських церков в Україні, місію як виживання в умовах несвободи, розвиток церков у період незалежності й переосмислення місії відповідно до умов релігійної свободи, пізніше – дослідників цікавить громадянська позиція щодо Майдану, війни на сході країни, рефлексія щодо ювілею Реформації. Деякі автори намагаються охопити майже всі або досить велику частину із названих тем, інші фокусуються на певних аспектах.

Визнаючи цінність робіт попередніх дослідників, ми зауважуємо, що не всі аспекти протестантської діяльності отримали належне висвітлення. Так, недостатньо вивченою є діяльність протестантів у постмайданний період, не вистачає рефлексії після святкування п'ятсотріччя Реформації, бракує аналізу просімейного руху протестантів, їхньої активності проти ЛГБТ-спільнот. Заповнити ці прогалини є одним із завдань нашої роботи.

1.2. Становлення й осмислення суспільної місії пізнього протестантизму

Зародився баптизм у середовищі англійських пуритан. В основі назви церкви (від грецької «хрещення») відбилосся вчення про прийняття хрещення у свідомому віці згідно з Писанням. Цей акт здійснюється повним зануренням у воду та визнається символом духовного відродження. Баптисти навчають, що спасіння можна отримати виключно через віру, приймаючи дар Викуплення у Христі. Для послідовників руху важливе розуміння церкви як загального священства, тож влада пастора ніколи не є абсолютною, важливі рішення приймаються церковними радами, обов'язком кожного вірянина є самостійне читання та дослідження Святого Письма.

Зазвичай до передумов євангельського пробудження на українських землях і відповідно, виникнення баптизму відносять наступні фактори.

1. У середині XIX ст. регіон населяло багато інакомислячих та бунтарів. До того ж, німецькі колоністи, серед яких були лютерани, реформати і меноніти. Саме в їх середовищі виникає таке явище як штундизм.

2. Серед українців все більше поширювалось Святе Письмо.

3. Відміна кріпосного права у 1861 році, реформа, якою селяни не були задоволені, проте, завдяки їй вони отримали можливість вільно пересуватися, завдяки чому змогли контактувати з представниками протестантизму. Тривав пошук особистої свободи.

4. Незадоволеність тою релігійністю, яку пропонувало офіційне православ'я. Якщо богошукання не знаходило своєї реалізації в православ'ї, воно продовжувало реалізовуватися за його межами.

5. Навіть саме українське православ'я перед цим на українських землях мало свої відмінності, що узгоджувалися тим чи іншим чином з ідеями Реформації. Зокрема, на українських землях поширювалися православні братства, що мали певну ступінь автономності й намагалися втілювати принципи «живої» віри.

Згадані вище передумови ретельно досліджені вітчизняними релігієзнавцями^{56, 57}. На землях України у складі Російської імперії у другій половині XIX ст. відбувалося євангельське пробудження, що поширилося на територіях півдня України (Херсонська, Київська та Єкатеринославська губернії) та Таврійської губернії Лівобережної України.

Перші баптистські громади утворилися в німецьких колоніях, зокрема лютеранських, де виник штундизм, за суттю наближений до баптизму. Проте через недостатній розрив з православ'ям і неостаточну догматичну визначеність коректніше називати цей рух на початку євангельськими віруючими.

На території Російської імперії одним із піонерів українського та російського штундизму та баптизму є Іван Рябошапка (1832-1900), що

⁵⁶ Історія релігії в Україні: у 10-ти т. // Редколегія: А.Колодний (голова) та ін. Т. 5. Протестантизм в Україні // За ред. П.Яроцького. – Київ: Світ Знань, 2002. – 424 с.

⁵⁷ С. Головащенко, П. Косуха. Матеріали до історії євангельсько-баптистського руху в Україні. Українське релігієзнавство. № 3. Київ – 1996. Стор. 4-15.

завдяки знайомству з німецьким колоністом-баптистом згодом став лідером євангельського пробудження у с. Любомирка Херсонської губернії. Завдяки його наверненню та проповідям в цьому селі близько 1864 р. 30 осіб (10 родин) почали вивчати Слово Боже. Спочатку група віруючих не планувала відокремлюватись від православ'я. На 1873 р. вже сорок п'ять родин входили до громади с. Любомирки.

Подібне пробудження сталося також у с. Основи Херсонської губернії, де проповідником став Михайло Ратушний (1830-1915 рр.). Розвиток українського баптизму у точному значенні цього слова прослідковується від хрещення Юхима Цимбала у 1869 р., оскільки він почав хрестити інших віруючих, починаючи з с. Карлівки Херсонської губернії. У м. Одесі, що належало до цієї ж губернії, станом на 1884 р. вже сформувалася баптистська церква.

У Київській і Єкатеринославській губерніях євангельське пробудження, як правило, відбувалося з навернення окремих людей. Які потім ділилися своїми відкриттями з друзями або односельцями. Проповідники, такі як Яків Білий та Йосип Тишкевич, стали першими жертвами переслідувань у 1870-х роках (Київська губернія). Пробудження у Єкатеринославській губернії відбувалося у селищах Криничеватій та Олександрo-Софіївці і пов'язане з іменем Петра Лисенка, перших віруючих хрестили у 1876 р.

У Таврійській губернії завдяки проповідям російських баптистських проповідників із Закавказзя у 70-х роках ХІХ ст. пробудження відбувається серед молокан. Пресвітером місцевої баптистської громади стає колишній пресвітер молокан Андрій Стоялов. Згодом у губернії починається консолідація різних євангельських груп, які на початку мали деякі розбіжності. Так, до баптистів приєднуються євангельські християни-захаровці.

Завдяки активній проповіді кількість навернених на українських територіях зростала. За статистикою, у 1881 р. у Херсонській губернії налічувалося разом 3363 штундисти та баптисти. Через рік у Херсонській, Єкатеринославській та Київській губерніях – близько тисячі баптистів.

На територіях Заходу України євангельське пробудження почалося дещо пізніше, ніж на територіях сходу. **На Волині** євангельський рух одразу почав формуватися як баптистський. З 1877 р. тут проповідує Іван Рябошапка, після чого українці до баптистів навертаються масово, викликаючи цим гоніння з боку владних структур. У м. Ковелі перша громада євангельських християн виникає у 1909 р., рух шириться іншими місцями, його пік припадає на 1915-1918 рр. (Між іншим, у 2009 році баптисти Волині святкували 400-річчя зародження баптизму в Європі та сторіччя заснування євангельсько-баптистського братства на Волині.)⁵⁸

Після Першої світової війни у 1920 році західна Волинь, потрапила під польську юрисдикцію, східна – стала частиною Житомирської області УРСР. У складі Польської республіки опинилася також Тернопільщина й східна Галичина. Тож у 1920 р. українці, росіяни, поляки, чехи, що сповідували євангельське християнство та проживали на теренах Західної України, ввійшли до складу створеного тоді ж Союзу слов'янських зборів євангельських християн у Польщі. Станом на 1933 р. Союз налічував 12 тисяч віруючих (66 громад), друкував літературу українською мовою.

Поширення українського баптизму на Тернопільщині та в Галичині припадає на першу половину 1920-х. Західна Україна та Західна Білорусь були місцем поширення ще одного євангельсько-християнського напрямку – більш ніж 40 громад, що входили в Союз церков Христових. На Закарпатті пробудження тривало з 1900 р. (тоді ці землі входили до Австро-Угорської імперії). Спочатку воно охоплювало угорців, потім перекинулося й на русинів. Між I та II світовими війнами Закарпаття встигло побувати у складі Чехії. У 1933 р. на його території виникає рух «Єдність подкарпатських братів».

З 1916 р. починається євангельське пробудження на Буковині, території якої після 1918 року опинилися під владою Румунії. Ця країна характеризувалася войовничим православ'ям, яке намагалось придушувати

⁵⁸ Якименко М. Баптизм: минуле і сучасне [Електронний ресурс] / Микола Якименко // Голос України. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.golos.com.ua/article/152165>.

усі прояви євангельського християнства, інтенсивні гоніння тривали аж до 1928 року (появи закону в Румунії, що давав баптистам свободу⁵⁹). Проте, гоніння були й після цього й особливо розгорілися з новою силою після 1938 року через нові законодавчі акти, спрямовані проти вірян.

Відомо, що на початку зародження нового руху його послідовників звинувачували не тільки у відході від православ'я, а навіть у комуністичних ідеях. Інші спостерігачі спростовували це звинувачення. Проте, стає зрозумілим, що соціальна позиція вірян формувалася у відповідності до ідеалів Євангелія («...якщо ж любов Ісуса Христа до всіх людей однакова, то й блага цього світу повинні бути поділені між усіма людьми...»⁶⁰) і тому викликала підозри, бо контрастувала з уявленнями тогочасних можновладців.

Зафіксовані випадки відмови десятків вірян присягати на вірність російському імператору. Євангельські віруючі вважали, що слід уникати військової служби – все це, як і ідеї рівноправ'я, розглядалося тогочасною владою як злочин. Представники православного духовенства в кінці ХІХ ст. закликали губернаторів вжити репресивних заходів щодо «штунди», яка, на їхню думку, «у самому принципі свого вчення підкопується під саме коріння не тільки церкви, але всього ладу, як суспільного, так і державного»⁶¹.

Проте, з інших доповідей місцевої адміністрації (як от з доповіді Одеського справника за 1883 р.) стає зрозуміло, що євангельські віруючі, навпаки, були готові працювати на благо своєї держави, вони «виконують сумлінно та акуратно усі суспільні повинності.., і навіть між ними є багато вибраних громадами з штундистів сільських старост, соцьких та десяцьких»⁶².

Зокрема, у віровченні українських баптистів, що було складене близько 1881 року І. Рябошапкою, І. Клищенком, П. Цурканом та Ф. Раком й відоме як «Краткий катехизис, или Изложение вероисповедания русских баптистов, то есть взрослых крещеных христиан», «особлива увага звертається на виконання

⁵⁹ Решетников Ю. Обзор истории евангельско-баптистского братства в Украине / Ю. Решетников, С. Санников. – Одесса: Богомыслие, 2000. – 246 с. – С.85.

⁶⁰ Історія релігії в Україні: у 10-ти т. // Редколегія: А.Колодний (голова) та ін. Т. 5. Протестантизм в Україні // За ред. П.Яроцького. – Київ: Світ Знань, 2002. – 424 с. – С. 352.

⁶¹ Там само. – С. 354.

⁶² Там само. – С. 356.

громадянських обов'язків віруючими відповідно до Писання – Рим. 13, 1–5; 1 Пет. 2, 13–17; Мф. 22, 21; Дії 4, 19–20»⁶³.

Усіх євангельських християн-баптистів об'єднувала наступна чітко визначена позиція: державній владі слід коритися як боговстановленому інституту, але якщо її вимоги входять у суперечність з Божою волею, відкритою у Святому Письмі, тоді коритися треба останній.

У порівнянні з більшістю православних того часу віра євангельських християн, навіть простих, невчених людей, була досить систематизованою, свідомо обраною. Дослідники С. Головащенко, П. Косуха наводять дані про більшу схильність українців до переходу з православ'я у євангельське християнство, ніж росіян (на початку ХХ ст.)⁶⁴. «Як правило, до протестантизму наvertsалися люди заповзятливі, працьовиті. Грунтовність, впорядкованість, згуртованість, солідарність серед молокан, пашковців, штундистів, баптистів мали особливу привабливість»⁶⁵.

У Російській імперії дії адміністративної влади а також православного духовенства були спрямовані на придушення євангельського руху, якщо ж це не вдавалося, то влада намагалася, принаймні, зашкодити поширенню руху. Заборонялися богослужіння, над лідерами, такими як Ратушний, встановлювався поліцейський нагляд (про подібне, наприклад, звітував справник Одеського повіту у 1868 р.). Деяких віруючих засуджували й висилали на заслання.

Хоча згідно з Думкою Державної Ради про духовні справи баптистів, що побачила світ 1879 р., баптистам надавали право безперешкодно сповідувати своє віровчення, проте в цьому й супроводжувальних документах мова йшла здебільшого про баптистів-іноземців. Тож у найближчі кілька років переслідування навернених з православ'я українців тривали, хоча й не у всіх випадках.

⁶³ История евангельских христиан-баптистов в СССР – Москва, 1989. – 624 с. – (Издание Всесоюзного совета евангельских христиан-баптистов). – С. 73

⁶⁴ Головащенко С. Матеріали до історії євангельсько-баптистського руху в Україні / С. Головащенко, П. Косуха. // «Українське релігієзнавство». Бюллетень Української Асоціації Релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України. – Київ, 1996. – № 3. – С. 4-15. – С. 14.

⁶⁵ Там само. С. 7-8.

4 липня 1894 р. в Російській імперії було затверджене Положення Комітету міністрів, згідно з яким штундизм визнавався «однією з найбільш небезпечних та шкідливих у церковному та державному відношенні» сект. Євангельським віруючим (часто не розрізняючи, це штундисти чи баптисти) відмовляли у праві на богослужіння, розганяли молитовні зібрання вірян. Тривали судові процеси.

Так, 8 червня 1868 року на ім'я Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора поступило прохання від М. Ратушного, Г. Балабана та І. Осадчого захистити вірян від переслідувань представниками влади. Балабан та Рябошапка згодом подавали подібне прохання навіть до царя. Віряни постійно звертались до влади, просили дозволити будувати молитовні будинки й проводити зібрання, реєструвати шлюби та смерть. Пізніше, у 1895 р. група євангельських християн-баптистів Кавказу, центральних губерній Росії та півдня України подала на ім'я імператора прохання про скасування Закону 1894 року та про визнання нешкідливості баптистського вчення.

Полегшення настало лише після ухвалення Закону про віротерпимість 17 квітня 1905 р. й указу 17 жовтня 1906 р., що дозволяв реєструвати старообрядницькі й сектантські громади. Завдяки цим змінам у законі російсько-українські євангельські віруючі значно поширили свою місіонерську діяльність, змогли вільно друкувати свою літературу. Зрештою, стає очевидним, що які б «драконівські» методи не застосовувала влада Російської імперії до штундистів та баптистів, віряни мали таку внутрішню силу й потяг до свободи, що їх не вдавалося зламати.

Між іншим, баптистські рухи на землях у складі Польщі (Галиція) та Румунії (Буковина) теж стикалися з випробуваннями. Однак, як підкреслюють Ю. Решетников та С. Санніков, у Польщі свобода совісті декларувалася на рівні держави (хоч порушувалася на місцях), у той час як в Румунії гоніння мали офіційний характер⁶⁶.

⁶⁶ Решетников Ю. Обзор истории евангельско-баптистского братства в Украине / Ю. Решетников, С. Санников. – Одесса: Богомыслие, 2000. – 246 с. – С. 97.

Пізніше питання свободи віросповідання, а також соціальної та громадянської позиції вітчизняних євангельських християн отримає своє висвітлення у таких документах як віровчення євангельських християн, складене І. С. Прохановим (1910 р.). Рух, керований цим лідером, ширився в Російській імперії і потім в Радянській Росії в кінці XIX – першій половині XX століття, але у 1944 році, після сталінських репресій, цей рух повністю злився з баптистами, внаслідок чого утворилася Всесоюзна рада євангельських християн-баптистів (ВРЄХБ). У віровченні ж 1910 року, яке для євангельських християн (прохановців) стало офіційним, розглядалося кілька видів свобод, у тому числі свобода від гріха, від прокляття і т.д. Згідно з документом свобода християнина включає в себе свободу совісті. Бог є суддя і володар совісті людської (Іак.4,12); совість служить ланкою між Богом і людиною, і ніхто не може піддати другу людину насильства або сорому за те, що він виконує вказівки свого сумління або змушує її підкоритися будь-яким людським заповідям і вченням ⁶⁷.

Звертає на себе увагу розуміння місії церкви в суспільстві, висловлене у згаданому вище віровченні євангельських християн 1910 року: «Ми також визнаємо інший наш обов'язок – сповіщати істину перед народами і царями (Лук. 13,32; Деян.9,15; Мт. 14,1-4), і за допомогою прикладу любові і молитви зменшувати всяке зло в державному або громадському житті, сприяючи торжеству добра (Рімл.12,17), свободи (1Кор.7,21), справедливості (Філ.4,8), зберігаючи мир з усіма (Евр.12,14)»⁶⁸.

Місіонерська діяльність євангельських християн на українських землях характеризувалася організованістю, була зорієнтована на широкий загальний. Віруючі прагнули створювати відділення Біблійного Товариства, де їх ще не було. У перших десятиліттях XX століття баптисти були вже найпоширенішою пізньопротестантською течією на територіях України та Росії.

⁶⁷ Изложение евангельской веры, или вероучение евангельских христиан, составленное И. С. Прохановым (1910 г.) [Електронний ресурс] // Slavic Baptists. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <https://slavicbaptists.com/2012/02/10/prohanovconfession/>.

⁶⁸ Там само.

Церква утворилась у результаті очікування послідовниками Міллера Другого пришествя Христа. Спочатку це був рух. Церковна організація офіційно була заснована у 1863 році у США, а в 1901 р. в Європі нараховувалось вже 3600 членів адвентистської Церкви. Відмітними рисами адвентистів сьомого дня (назва утворена від латинської «Пришестя») є дотримання суботи як Божого дня спокою та віра у близькість Другого Пришестя Христа, яке вважається буквальним та видимим. Святе Письмо є основою вчення адвентистів. На відміну від інших протестантів, послідовники цієї церкви вірять в умовне безсмертя людини, а не в безумовне, мають розвинене вчення про особливе служіння Христа у Небесному святилищі. Також надають великого значення тлумаченню біблійних пророцтв про останні події перед Другим Приходом Христа.

Розглядаючи історію виникнення Адвентистської церкви на теренах України, можна побачити, що адвентистський рух мав свої передумови, які існували до виникнення Церкви АСД. До таких передумов відносять:

1. Виникнення вчень та єретичних рухів, які знаходились в опозиції до офіційного православ'я і формувалися під впливом європейських раціоналістично-єретичних рухів. Мова йде про предреформаційні течії і період XV-XVII ст., коли на теренах України формувалися перші протестантські громади.

2. У середині XV ст. в Києві вже існувало вільнодумне інтелектуальне середовище, схильне до ідей «жидівствуючих», тобто, до ідей, згідно з якими святкування суботи залишалось актуальним і в період Нового Завіту. Одними з яскравих репрезентів руху «жидівствуючих» на теренах України були так звані феодосійці, погляди яких на суботу та Декалог були близькі до поглядів сучасних адвентистів.

3. Ідея смертності душі у поглядах деяких авторів. Смертною душу вважали такі відомі постаті, як вчений і полеміст Стефан Зизаній (бл. 1570-

1621), професори Києво-Могилянської академії Йосип Горбацький та ректор цієї ж академії Георгій Кониський (XVII-XVIII ст.)⁶⁹.

4. Ідеї кошерної їжі, суботи, вчення про Друге пришествя Христа знаходять своє втілення у XVIII-XIX ст. у середовищі вільнодумців з числа православних, у вченнях суботників, апокаліпсистів, молокан, духоборів, ільїнців, громад «Нового Ізраїлю».

5. Представники російської інтелігенції в середині XIX ст. виявляли цікавість до вивчення Біблії, у той час виникає євангельський рух, з'являлися попередники адвентистів – євангельські християни і менноніти, у тому числі в Україні.

Дослідники вважають десятиріччя 1876-1886 рр. першим періодом поширення адвентистського вчення на теренах України⁷⁰, який підготував ґрунт для другого етапу – створення громад і розбудови церковної організації.

Першими, хто приніс вчення Церкви АСД, яка вже існувала на Заході, в Україну, вважають Михайла Чеховського та Теофіла Бабієнка, оскільки вони діяли раніше, ніж утворились перші офіційні адвентистські громади на цих теренах. Так, завдяки поляку Михайлу Чеховському, колишньому католику, а на той час уже адвентистському місіонеру, що відвідував Західну Україну, група вірян у Чернівцях з'явилась 1867 року. Це на 20 років раніше, ніж заснування першої офіційної громади АСД в Криму.

У Східній Україні одним із першопроходьців вважають Теофіла Бабієнка, що жив у с. Таращі Київської губернії. До поглядів, близьких до адвентистських (субота, близький прихід Ісуса Христа), він дійшов, досліджуючи Святе Письмо, і це спонукало його у 1877 р. покинути православ'я. Він заснував «Товариство братів, що досліджують Слово Боже», учасники якого займалися місіонерством у навколишніх селах. У 1888 р. Т. Бабієнка відправили у заслання на Північний Кавказ, де він був охрещений рукопокладеним проповідником-німцем. У 1890 р. один з німецьких пасторів

⁶⁹ Історія релігії в Україні: у 10-ти т. // Редколегія: А.Колодний (голова) та ін. Т. 6. Пізній протестантизм в Україні (п'ятидесятники, адвентисти, Свідки Єгови) // За ред. П.Яроцького. – Київ-Дрогобич: видавець Сурма С, 2008. – 632 с. – С. 276–277.

⁷⁰ Жукалюк Н. Історія Церкви християн Адвентистів сьомого дня в Україні / Н. Жукалюк, В. Любашенко. – К.: Джерело життя, 2003. – 320 с. – С. 123.

рукопоклав його на сан проповідника. Т. Бабієнко пізніше організовував адвентистські громади із росіян та українців, проводив служіння серед новонавернених, адвентистами стали деякі його одноземці.

Створення адвентистських громад на теренах України почалось з 1886 р. Цей процес пов'язаний з діяльністю іноземних місіонерів. Так, у 1886 р. за дорученням ГК АСД Людвіг Конрад відвідав Росію і разом з іншим місіонером Г. Перком побував у Криму. Саме там, у містечку Бердубулаті Таврійської губернії була офіційно сформована перша в Україні громада. У 1886 р. вона складалася з 19 осіб. У цьому ж році Л.Конрад та Г.Перк організували другу в Україні громаду в Олександрівську (нині м. Запоріжжя).² У 80-х роках ХІХ ст. в Криму в поселеннях Саки і Японча також заснував дві групи віруючих німецький переселенець Яков Ресвік.

На 1886 рік загалом в Криму було 30 послідовників церкви АСД, вони користувалися літературою, надрукованою в Німеччині. На Волині адвентистські громади почали виникати у 80-90-х роках ХІХ ст. Перша група адвентистів на Рівненщині з'явилася в селищі Жарнівка у 1888 р. Громада на околицях Луцька – два роки по тому.

Як тільки з'являються громади, виникає потреба включити їх у структуру Церкви АСД, тож на території Росії та України виникають «поля» та «союзи». Цей процес, що тривав від кінця ХІХ ст. до 1917р., можна назвати другим етапом становлення Церкви АСД в Україні. проведення різноманітних зборів, конференцій, з'їздів, тобто це був процес активного інституювання Церкви АСД.

Задля ефективного здійснення місії керівництво Церкви АСД турбувалося про освіту служителів. «Служителі з Росії у 1889-1899 рр. навчались в школі АСД в Гамбурзі, а з 1899 р. для студентів з Росії було відкрито відділення в семінарії м.Фріденсау (Німеччина)»⁷¹.

⁷¹ Історія релігії в Україні: у 10-ти т. // Редколегія: А.Колодний (голова) та ін. Т. 6. Пізній протестантизм в Україні (п'ятидесятники, адвентисти, Свідки Єгови) // За ред. П.Яроцького. – Київ-Дрогобич: видавець Сурма С, 2008. – 632 с. – С. 285.

У Російській імперії на зламі століть церква помітно зростала: якщо восени 1890 р. було 356 адвентистів, то на початок 1900 р. – вже 1037, кількість громад – 28. Початок ХХ століття характеризувався динамікою розвитку. На кінець 1906 р. вже було 2282 членів церкви, в 1907 році – 2500 (у тому ж році київська громада складалася з 73 осіб), у 1908 р. – 3077. Станом на 1911 рік, за деякими даними, 4 тис. членів належали до Церкви АСД в Російській імперії, а серед служителів більше третини були українцями.

Більшість новонавернених в адвентизмі на перших етапах становили німецькі колоністи⁷², вихідці з баптизму, лютеранства, колишні православні, але переважно ті, хто так чи інакше вже був знайомий зі Святим Письмом і хто хотів його досліджувати глибше. «Адвентисти, нарівні з представниками інших протестантських рухів, відрізнялися прихильністю до консервативних загальнохристиянських, а також суто протестантських моделей поведінки, таких як: патріархат в сім'ї, працьовитість, тверезий спосіб життя, скрупульозне вивчення Біблії і т.д.», – вказує дослідник адвентистської субкультури Д. Фокин⁷³. Говорячи про адвентистську літературу того часу, він зазначає, що вона «почала виділятися з загальної маси публікацій протестантських і розкольницьких рухів в дореволюційний період. Вона характеризувалася яскраво вираженими есхатологічними акцентами і деяким соціальним песимізмом».

Що ж до громадянської позиції, то однією з її характеристик було більш помітне тяжіння до пацифізму у порівнянні з західними одновірцями: «...російські адвентисти під час Першої світової війни підтримували принцип неучасті у військових діях більш рішуче, ніж адвентисти інших європейських країн. Причиною цього був той факт, що багато хто з ранніх російських

⁷² Редькина О. Ю. Адвентисты седьмого дня на юго-востоке России в конце XIX-XX вв. // Свобода совести в России: исторический и современный аспекты: Сб. ст. Вып. 3. М.: Российское объединение исследователей религии, 2006. С. 301–318. – С. 302.

⁷³ Фокин Д. А. Адвентистская субкультура как часть неофициальной культуры СССР / Д. А. Фокин. // Гілея: науковий вісник. Ч. 1. Историчні науки. – 2018. – Вип. 139 (12). – С. 201–204. – С. 201.

адвентистів вийшов з менонітсько-баптистських кіл, в яких були поширені сильні антивоєнні настрої»⁷⁴.

Російське законодавство кінця XIX ст. було спрямоване проти штундизму й подібних рухів, православне духовенство протидіяло розповсюдженню протестантизму, усе це зробило умови, у яких діяла Церква АСД, доволі важкими, тож адвентистам доводилося діяти напівлегально. Підпорядкування німецьких та російських громад адвентистів залежало не від територіального розташування, а від національної ознаки, через що ці громади на території Російської імперії належали до різних полів і не могли об'єднатися аж до 1905 р.

Лише після Указу Миколи II від 17 жовтня 1905 року «Об укреплении начал веротерпимости», а також після спеціального циркуляру № 55327 від 6 листопада 1906 року голови Міністерства внутрішніх справ Росії Петра Столипіна адвентисти в Російській імперії змогли розвиватися більш-менш вільно. Втім, цей час тривав недовго, а саме – до 1911 р., проте, за цей час встиг сформуватися Російський Уніон Церкви АСД, до якого входило й Малоросійське місіонерське поле. В Україні з'являлися нові громади.

Починаючи з 1911 р. свобода віросповідання в державі знову урізається, встановлюється жорстка цензура. Діяльність неправославних церков обмежується на законодавчому рівні. Адвентистські часописи «Путь ко Христу», «Маслина» підпадають під заборону. Церква не може проводити з'їзди або конференції.

З початком Першої світової війни влада закриває молитовні доми, в Україні вони перестають діяти майже у всіх великих містах, окрім Києва, адвентистів оголошують німецькими агентами. Проблеми в адвентистів з'являються й через небажання багатьох вірян брати зброю до рук, хоча офіційно адвентистам керівництво радило вирішувати це питання згідно із своєю совістю.

⁷⁴ Хайнц Д. Адвентисты седьмого дня и отказ от участия в военных действиях: историческая перспектива / Даниэль Хайнц // Ненасилие как мировоззрение и образ жизни (исторический ракурс). – М., ИВИ РАН, 2000. – С. 116–127. – С. 121.

Свою місію адвентисти сьомого дня з самого початку вбачали у поширенні трьохангельської вістки, яка, у їхньому тлумаченні, закликає підготуватись до Другого пришествя Христа, залишити компромісні релігійні практики та дотримуватись усіх 10 заповідей Божих, включаючи суботу. Незважаючи на есхатологічну основу вістки, місія церкви у розумінні адвентистів історично пов'язана із соціальним виміром, який включає благодійність, гуманітарну роботу, зусилля у сферах здоров'я та освіти. Як вказує І. Чернушка, «із самого початку свого існування зусилля Церкви АСД були спрямовані на допомогу нужденним та знедоленим»⁷⁵.

Адвентистські історики А. Парасей та М. Жукалюк цитують резолюцію, прийняту в 1907 році в Києві на звітній річній конференції середньоросійського поля (Україна), у якій на виконання біблійних настанов піклуватися про бідних, пропонувалося «кожну першу суботу місяця жертвувати в церквах для бідних, і щоб кожну чверть року десята частина цього збору відсилалася в уніонну касу»⁷⁶.

Згадувалося в документі й про необхідність виховання та освіти дітей: «З огляду на те, що Бог в своєму слові і Свідощтвах вказує на необхідність виховання дітей і прояви уваги до них, а в нашій батьківщині, на жаль, на це звертається недостатня увага, в деяких місцях немає шкіл взагалі, то пропонуємо нашим побратимам і церквам за можливістю, навчати дітей вдома, щоб не нехтувати їх вихованням»⁷⁷. Цим ще в дореволюційні часи закладалася основа одного із напрямів соціальної роботи АСД в Україні, яка знайшла повноцінне втілення вже після отримання незалежності державою – адвентистська освітня мережа.

У період між 1906 роком та 1910-м «На регіональних і союзних з'їздах приймалися конкретні резолюції і постанови, спрямовані на втілення в життя

⁷⁵ Чернушка І. Г. Сучасний стан та основні тенденції розвитку адвентизму в Україні: дис. канд. філос. наук / Чернушка Іван Гаврилович – Рівне, 2016. – 187 с. С. 58.

⁷⁶ Парасей А. Ф. Бедная, бросаемая бурей... Исторические очерки к 110-летию юбилею Церкви адвентистов седьмого дня в Украине / А. Ф. Парасей, Н. А. Жукалюк. – Киев: Джерело життя, 1997. – 340 с. С. 15-16.

⁷⁷ Там само. С. 16.

великих планів проповіді Трьохангельської вістки в Росії»⁷⁸. Як служителі, так і рядові віряни були активними місіонерами. Так, закриття молитовного будинку в Севастополі під час Першої світової війни не зупинило місцевих адвентистів, вони продовжили збиратися у квартирах, від них трьохангельську вістку приймають матроси та солдати, що служили в тому місті, і які потім, після війни, почали розповсюджувати її в інших містах – Луганську, Харкові, Катеринославі⁷⁹.

Щоб існувати у складних умовах, адвентисти в Україні іноді кооперувалися з іншими конфесіями. Наприклад, у Полтаві зібрання адвентистів і баптистів до революції нерідко були в одному приміщенні спільними, адже таким чином громади могли набрати необхідну кількість відвідувачів для законної діяльності. Як припускає Р. Сітарчук, «на той час була відсутня справжня конкуренція у справі місії між адвентистами й баптистами, адже влада поставила їх в однаково складні умови існування. Йшлося фактично про виживання конфесій»⁸⁰.

Результатом місіонерської діяльності адвентистів у дореволюційний період у Російській імперії стало те, що за поширеністю після баптистів і євангельських християн (пашківців) «на третьому місці серед раціоналістичних сект протестантського зразка перебували адвентисти – 3523 прихильника в 1912 р. і тисяча чотиреста п'ятьдесят чотири переходи за 1905-1911 рр...»⁸¹.

Можна констатувати, що, незважаючи на нелегкі часи, до 1917 рр. Церква АСД в Російській імперії встигла сформуватися інституційно, випрацювала стратегію на майбутнє.

⁷⁸ Там само. С.21.

⁷⁹ Там само. С.18.

⁸⁰ Сітарчук Р. Деякі аспекти історії адвентизму на Полтавщині початку ХХ ст. / Роман Сітарчук // Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. Науковий збірник. За ред. Л.Филипович і П.Яроцького / Роман Сітарчук. – Київ: УАР, 2015. – С. 169–174. – С. 174.

⁸¹ Сафонов А. Русское общество в вероисповедном срезе. Религиозная свобода как фактор социального согласия и толерантности / А. А. Сафонов // Самоорганизация российской общественности в последней трети XVIII – начале ХХ в. / отв. ред.: А.С. Туманова. М.: РОССПЭН, 2011. Гл. 13. С. 738-789. – С. 785.

Після більшовицької революції 1917 р. на Церкву АСД очікує наступний етап розвитку. Малоросійське і Чорноморське поле, а отже, українські громади адвентистів, організаційно підпорядковуються й входять у структуру Західноросійського об'єднання Церкви АСД.

П'ятидесятництво виникло на початку ХХ століття в США, потім почало поширюватися й у Європі. Цей рух названо на честь події, описаної на сторінках біблійної книги Діяння апостолів, а саме – сходження Святого Духу на учнів Христа на 50-й день після Його воскресіння. Послідовники цієї церкви велике значення надають саме хрещенню віруючих Святим Духом, видимою зовнішньою ознакою такого хрещення вважається говоріння на інших мовах (глосолалія), а також прояви пророчого дару та інші чудотворні прояви в церковному середовищі. Наголос також робиться на духовному пробудженні та особистому благочесті в житті.

Серед факторів, які сприяли виникненню сучасного п'ятидесятницького руху в Україні, називають наступні:

1. Рухи духоборців та молокан, що існували у царській Російській імперії в XVIII-XIX ст., мали певні спільні риси з п'ятидесятницьким рухом, що розвинувся пізніше. Серед таких спільних рис – харизматичні прояви, у тому числі пророцтва і глосолалія⁸².

2. Православна Церква, зрощена з самодержав'ям, значною мірою дискредитувала себе в очах народу, багато хто з українців та росіян шукав нової духовності.

3. Євангельські християни, баптисти, меноніти вже діяли на початку ХХ століття на українських землях, власним прикладом доводячи успішність повернення до моделі апостольської церкви.

4. Сприятливість євангельської основи для виникнення нового руху та спорідненість підходів євангельських церков. Дослідники вбачають в п'ятидесятництві новий рівень розвитку євангельських течій (баптистів, євангельських християн) на початку ХХ ст., «що знайшов вираження у

⁸² Історія релігії в Україні: у 10-ти т. // Редколегія: А.Колодний (голова) та ін. Т. 6. Пізній протестантизм в Україні (п'ятидесятники, адвентисти, Свідки Єгови) // За ред. П.Яроцького. – Київ-Дрогобич: видавець Сурма С, 2008. – 632 с. – С. 40.

стійкому інтересі руху до пневматології»⁸³. Один з аргументів на користь такої «євангельської» генези – основоположник руху християн євангельської віри, проповідник І. Воронаєв на початку своєї діяльності в Україні ставив собі за мету пробудження серед вже існуючих груп протестантів, а не створення нової церковної організації. Її створення стало вимушеним через те, що євангельсько-християнські громади в цілому відкинули ідеї І. Воронаєва.

Загалом, можна констатувати, що вітчизняне п'ятидесятництво постало завдяки синтезу духовного пошуку українського народу з теологією та релігійною практикою, яка сформувалася у західному світі.

У 1920 р. у Філадельфії (США) був заснований Слов'янський союз християн євангельської віри, він складався з емігрантів зі слов'янських країн. Голова Союзу, колишній баптист Іван Воронаєв вирішив повернутися в Росію, що була на той момент уже радянською, щоб здійснювати місіонерське служіння. У 1921 році він прибув до України, цього ж року в Одесі була заснована церква християн євангельської віри (ХЄВ), яка через два роки налічувала вже більше 200 осіб, а в 1927 р. зросла до близько 500 осіб.

Кількість громад по всій Україні також стрімко зростала. На 1924 рік п'ятидесятницькі громади існували вже майже в усіх областях України: в Київській, Чернігівській, Дніпропетровській, Кам'янець-Подільській, Полтавській, Кіровоградській та інших. У 1925 році радянська влада дозволяє зареєструвати Всеукраїнський Союз християн євангельської віри. Відбуваються всеукраїнські з'їзди. На другому з них в Одесі в 1927 р. віряни створили підґрунтя для організації Всесоюзного Союзу ХЄВ. Час свободи був недовгим. У 1929 році починаються масштабні гоніння на п'ятидесятників у радянській Росії. У 1930 р. Воронаєв, Колтович та інші лідери руху, служителі та активні віряни були репресовані.

У 1926 році до Союзу ХЄВ входило 350 громад, членами яких було понад 15 тисяч осіб. Найбільшого піку кількість громад і вірян сягає на

⁸³ Мокієнко М. Основні концепції генези п'ятидесятницького руху: світовий та вітчизняний контекст. / М. М. Мокієнко // Філософські науки. СХІД № 6 (152) листопад-грудень 2017 р. С. 98-103. – С. 101.

момент початку масштабних репресій (1929-1930 рік) – тоді в Україні налічувалося близько 400 громад, а в них – близько 25 000 осіб. Церква в Одесі мала близько тисячі членів.

Західно-українські землі, а саме Волинь та Галичина, після Першої світової війни перебували у складі Польщі. Українці з цих земель, що перед цим емігрували у США, поверталися звідти вже наверненими п'ятидесятниками й продовжували розповсюджувати цей рух уже на батьківщині. Серед активних проповідників та діячів п'ятидесятницького руху того часу – Порфирій Ільчук, Трохим Нагірний, Йосип Антонюк, Іван Герис, Іван Зуб-Золотарьов, Лукаш Столярчук, Марія Недошитко та інші.

З 1924 року існував П'ятидесятницький союз в Польщі, почалися перші з'їзди. З 1929 р. віряни стали йменувати себе Союзом християн віри євангельської (ХВЕ – на відміну від п'ятидесятників на сході України, що називалися ХЄВ). Сприяв розвитку п'ятидесятницького руху в Польщі й зв'язок із Східно-Європейською місією (СЄМ).

До 1936 р. в Союзі ХВЕ було 15 районних об'єднань, у тому числі й ті, що охоплювали Волинь та Галичину. Розгорталася видавнича діяльність, виходили журнали російською, українською та польською мовами.

Статистика зростання п'ятидесятницького руху на українських землях у складі Польщі. Якщо в 1931 р. – 12 204 особи, то в 1937 – вже 21 501 особа. Тож до початку Другої світової війни в Союзі ХВЕ (що був багатонаціональним, але з переважаючою кількістю українців) нараховувалося понад 300 громад і майже 25 тисяч охрещених віруючих.

Євангельські віруючі стали з'являтися на Буковині після Першої світової війни. До 1918 р. кількість таких людей, які поверталися із австрійського війська євангельськими віруючими, збільшилася. Також поверталися на батьківщину реемігранти із США, які вже були носіями п'ятидесятництва. Крім того, вістка про хрещення Духом Святим приходила з боку Угорщини. Тільки на території Чернівецької області налічувалось близько 30 п'ятидесятницьких громад (динамічне зростання відбувалося в період з 1930 до 1940 рр.).

Для послідовників цього руху на теренах України неприйняття гріховного світу не мислилось як заперечення чи розрив суспільних зв'язків та відносин. З самого початку п'ятидесятницькі віруючі були налаштовані «мати активну життєву позицію, піклуватися про добробут своєї країни, про проблеми суспільства й виробництва, виконувати цивільні обов'язки...»⁸⁴. Проте, ще з часів Івана Воронаєва п'ятидесятники в Україні декларували необхідність повної позаполітичності віруючих, тобто, зрікалися такої участі в політичному житті, яка виходить за межі громадських обов'язків.

Спосіб життя вітчизняних п'ятидесятників виглядав як альтернатива світському і навіть безбожному суспільству, при цьому саме есхатологічні очікування, як підкреслює О. Борноволоков, мотивували вірян «не до пасивного очікування сповнення долі, а до всебічної місійної та релігійної активності як виконання загальних обов'язків і особистих покликань»⁸⁵.

У той час, коли Іван Воронаєв приїхав в Україну, що знаходилася під більшовицькою владою, вона переживала часи післяреволюційної кризи та голоду. Це стало одним факторів, чому багато людей приєдналися до руху, адже на фоні глибокої кризи у багатьох людей були запитання, на які вони знайшли духовні відповіді.

У 20-ті роки радянська влада, хоча й насаджувала атеїстичну ідеологію, та все ще декларувала свободу совісті, й протестантські церкви отримували реєстрацію й користувалися певною свободою дій, на відміну від царської Росії з її жорстким тиском державного православ'я. Проте, загальний курс влади був спрямований на атеїзацію та ідеологізацію суспільства, ставати в пряме протистояння з владою керівництво ХЄВ не відважувалось. У 1927 році в Одесі на Другому Всеукраїнському з'їзді п'ятидесятники приймають резолюцію «Про службу в армії нарівні з усіма громадянами країни Рад» а також «Резолюцію з питання про ставлення Християн Євангельської віри до Радянської влади й до військової повинності». В документах декларувалося

⁸⁴ Історія релігії в Україні: у 10-ти т. // Редколегія: А.Колодний (голова) та ін. Т. 6. Пізній протестантизм в Україні (п'ятидесятники, адвентисти, Свідки Єгови) // За ред. П.Яроцького. – Київ-Дрогобич: видавець Сурма С, 2008. – 632 с. – С. 38.

⁸⁵ Борноволоков О. В. Ідентичність українського п'ятидесятницького руху: дис. канд. філос. наук / Борноволоков Олег Володимирович – Київ, 2019. – 228 с. – С. 103-104.

«повне співчуття всім гаслам Радянської влади»⁸⁶ та наголошувалося, що служити в Червоній Армії зі зброєю в руках п'ятидесятники повинні так само, як і будь-які інші громадяни. Проте, ця директива від керівництва Союзу ХВЄ влаштувала не всіх вірян, через що відбувалися численні дискусії та ріст опозиційних настроїв у деяких громадах.

Лояльність радянській владі не допомогла п'ятидесятникам. У результаті зміни державної політики щодо релігії і масових репресій у 1929-1930 роках церква в Україні та Росії фактично була обезголовлена.

На західноукраїнських землях у складі Польщі можливість вірянам вільно діяти проіснувала довше майже на десять років, 20-30 роки ХХ ст. стали періодом, під час якого громади бурхливо зростали, віряни діяли з великим ентузіазмом. Як зазначає М. Мокієнко: «На відміну від християн євангельської віри під керівництвом І. Воронаєва, Союз ХВЄ Польщі через ССМ мав гарне зовнішнє ідейне, ресурсне та матеріальне підживлення. Це сприяло реалізації багатьох проєктів, таких як біблійне навчання в Гданську та виїзні навчальні сесії на місцях, відкриття дитячого притулку, видавнича справа тощо»⁸⁷.

Проте, свободу, якою користувалися віряни, можна вважати відносною або обмеженою, адже польський уряд не надавав реєстрації Союзу ХВЄ, хоча помісні громади ХВЄ були зареєстровані. Керівництво Союзу на сьомому з'їзді в Лодзі в 1937 р. також закликала всіх п'ятидесятників до вірнопідданості владі Речі Посполитої, у тому числі й у військовій службі. Однак це не допомогло повністю легалізувати об'єднання. «Тому вважати, що церква ХВЄ в Польщі завершила процес інституціоналізації у довоєнний період, не можна. Вона сформувала адміністративну та управлінську структуру, що важливо, сформувала систему освіти, що призвело до якісного служіння і збільшення помісних церков», – відзначає дослідник

⁸⁶ Історія релігії в Україні: у 10-ти т. // Редколегія: А.Колодний (голова) та ін. Т. 6. Пізній протестантизм в Україні (п'ятидесятники, адвентисти, Свідки Єгови) // За ред. П.Яроцького. – Київ-Дрогобич: видавець Сурма С, 2008. – 632 с. – С. 50.

⁸⁷ Мокієнко М. М. П'ятидесятницька місійна еклезіологія в західноукраїнському контексті: теорія і практика / М. М. Мокієнко // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2017. – № 5 (20). – С.32–38. С. 37.

О. Борноволоков, підкреслюючи, що завершився процес інституалізації вже в незалежній Україні⁸⁸.

На Буковині, що опинилася у складі Румунії, світська влада діяла цілком в інтересах православної – державної – церкви. Видавалися офіційні накази про заборону церкви п'ятидесятників (як от рішення Міністерства культурів і мистецтва від 29 січня 1925 р). Втім, в деяких районах вірянам дозволяли діяти в певних рамках, а в інших – жорстоко переслідували жандарми. Незважаючи на це, по усій Румунії кількість громад п'ятидесятників збільшувалася. Аж до початку найжорстокіших переслідувань по всій країні у 1939 р., коли до влади прийшов фашистський уряд Іона Антонеску.

Розглядаючи розуміння вітчизняними п'ятидесятниками своєї місії на етапі виникнення, варто зауважити, що в ньому проявлялися ті ж тенденції, що й у світовому п'ятидесятництві, а саме, есхатологічний вимір був тісно пов'язаний з ідеєю місіонерства як рятівної праці для світу. Принципи віровчення, що були прийняті на четвертій Генеральній Раді Асамблей Божих Америки у Сент-Луїсі в Міссурі, США у 1916 році, проголошували, що «Місія церкви на землі – поклоніння Богові, порятунок грішників і служіння один одному». Таке віровчення і разом з тим розуміння місії перейняли п'ятидесятники у всьому світі, а отже й в Україні⁸⁹.

Одним з прикладів розуміння соціального виміру місії церкви на початковому етапі є благодійна діяльність, яку розгорнули п'ятидесятницькі громади на західноукраїнських землях. Так, у 1933 році на третьому з'їзді Союзу ХВС була ухвалена резолюція відкрити притулок для сиріт у Барановичах, для чого вірянам треба було організувати спеціальний фонд і систематично жертвувати кошти на соціальне служіння. Згодом будинок для сиріт перенесли в Ківерці. У 1937 р. на сьомому з'їзді ХВС в Польщі в Лодзі прийнято рішення про створення Філантропного (благодійного) товариства.

⁸⁸ Борноволоков О. В. Ідентичність українського п'ятидесятницького руху: дис. канд. філос. наук / Борноволоков Олег Володимирович – Київ, 2019. – 228 с. – С.102.

⁸⁹ Там само. С.67-68.

Союз закликав усі громади й надалі підтримувати сирітський притулок, розташований у Ківерцях.⁹⁰

Розповсюджуючи п'ятидесятницьку вістку, віряни проявляли ініціативність і самостійну активність (не тільки лідери, але й рядові члени церкви), жертвність, залучали до служіння молодь та жінок⁹¹. Фактом є те, що в 20-30-ті рр. ХХ ст. діяльність п'ятидесятників на теренах України «відзначалися безпрецедентною місіонерською активністю, що обумовила не лише активний ріст руху в той час, а й визначає релігійний атлас окремих регіонів і дотепер»⁹².

1.3. Розвиток протестантських церков та їхня євангельська місія в умовах несвободи

Незважаючи на те, що частина українських земель до Другої світової війни перебувала в складі Польщі, Румунії та Чехословаччини, всі вони після війни опинилися в Радянській Україні у складі СРСР. Тож пізньопротестантські, а також інші церкви, які спочатку розвивалися у відносно різних умовах, далі протягом майже півстоліття продовжили своє існування в умовах саме радянської держави. З огляду на це, варто приділити особливу увагу розумінню саме радянської моделі державно-церковних відносин та політики у сфері релігії. Підвалини ж тої політики, в основі якої лежала войовнича атеїстична ідеологія, і яка протрималась аж до кінця Перебудови, були закладені із самого початку встановлення влади більшовиків. Хоча ця політика в різні періоди існування СРСР дещо змінювалася у бік більш жорстокої або менш жорстокої, проте вороже

⁹⁰ Борноволоков О. В. Ідентичність українського п'ятидесятницького руху: дис. канд. філос. наук / Борноволоков Олег Володимирович – Київ, 2019. – 228 с. – С.96

⁹¹ Мокієнко М. М. П'ятидесятницька місійна еклезіологія в західноукраїнському контексті: теорія і практика / М. М. Мокієнко // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2017. – № 5 (20) – С.32–38. – С.36

⁹² Мокієнко М. М. П'ятидесятницька місійна еклезіологія в західноукраїнському контексті: теорія і практика / М. М. Мокієнко // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2017. – № 5 (20) – С.32–38. – С.33

ставлення до релігії з намаганням її викоринити характеризувало радянську владу у всі періоди. Змінювались методи, цілі залишались ті ж самі.

Вважаємо за доцільне розглядати історію державно-церковних відносин у СРСР за наступними періодами, що обґрунтовується найбільш яскравими точками змін у державній політиці СРСР щодо релігії. Якщо початком періоду є 1918 рік, який ознаменувався декретом про відділення церкви від держави, то однією з наступних ключових точок є 1929 рік, коли було прийняте нове законодавство щодо релігій, яке перекреслило попередні гарантовані можливості у сфері свободи віросповідання. Цим законодавством із незначними змінами радянська влада керувалася аж до свого кінця. 1929-1930 роки є роками початку найбільш страшних і жорстоких репресій щодо віруючих, спрямованих на їхнє фізичне знищення. Проте, під час війни Сталін вимушений був дещо переглянути свою політику й дозволити існування релігії у певних рамках, під жорстким контролем держави. Після війни через певний час тиск на віруючих знову посилювався. Добу правління Хрущова можна розглядати як окремий період, з огляду на закріплений в історії термін «хрущовська відлига» (яка характеризувалася частковою лібералізацією політичного життя), та власні переконання генсека щодо необхідності посилення боротьби з релігією. Після усунення Хрущова з політичної арени (1964 рік), у так звану «застійну» епоху принципівих змін у ставленні держави до релігійних організацій не відбувалося аж до Перебудови, тому ці роки можна розглядати як великий період між «відлигою» та Перебудовою. Звичайно, у кожній церкві є й своя внутрішня періодизація, що характеризується церковними з'їздами, початком та різними етапами розколів, дивергенцій, але мета й обсяг даного дослідження не дозволяють розглядати кожен період окремо, тому обмежимося узагальненням періодизацією, що стосується державно-релігійних відносин у країні загалом.

Ми будемо розглядати кожен період за наступною схемою: дії влади (її методи досягнення цілей стосовно релігійних організацій); реакція церкви (зміни в житті віруючих, виконання церквою своєї місії в умовах, створених владою); 1918-1929 рр. Перше десятиліття під владою більшовиків.

Антирелігійна боротьба влади більшовиків після їхньої перемоги у 1917 році ніколи не припинялась, вона тривала з тою чи іншою інтенсивністю, незважаючи на тимчасово надану церквам протягом 1920-х років свободу в певних рамках. Втім, політику щодо релігійних питань у перші роки існування радянської влади дослідники характеризують як «лавірування»⁹³. 23 січня (5 лютого) 1918 р. Рада народних комісарів РРФСР на чолі з В. Леніним ухвалила декрет «Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви». Згодом, у січні 1919 р. цей документ прийняли також в українському Харкові, окупованому Червоною армією. Окрім відокремлення церкви від держави Декрет проголошував наступне: «3. Кожен громадянин може сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої. Будь-які правопорушення, пов'язані з сповіданням будь-якої віри або несповіданням ніякої віри, скасовуються... Вільне виконання релігійних обрядів забезпечується тією мірою, якою вони не порушують громадського порядку і не супроводжуються посяганнями на права громадян Радянської Республіки... Ніхто не може, посилаючись на свої релігійні погляди, ухилятися від виконання своїх громадянських обов'язків... Школа відокремлюється від церкви ... Громадяни можуть навчати і навчатися релігії приватно ...Ніякі церковні і релігійні громади не мають права володіти власністю. Прав юридичної особи вони не мають»⁹⁴.

І цей декрет, і роз'яснення Наркомюста до нього стали основним законом, на якому повинні були ґрунтуватися всі інші законодавчі акти на місцях. Слід сказати, що положення цього документу в багатьох пунктах відповідали вимогам та очікуванням протестантських церков, які мріяли позбутися жорсткого контролю державного православ'я й не бути переслідуваними за релігійні переконання. Проте, власність церков, у тому числі молитовні будинки, ставали власністю держави, яка могла в будь-який

⁹³ Зінько Ю.А. Влада і протестантизм в Україні: проблеми протистояння (1920-1930-ті рр.) / Ю.А. Зінько // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – 2005. – Вип. 31. – С. 54-62. С. 55

⁹⁴ Совет народных комиссаров. Декрет от 23 января 1918 года. Об отделении церкви от государства и школы от церкви [Электронный ресурс] // Электронный фонд правовых и нормативно-технических документов – Режим доступа до ресурсу: <https://docs.cntd.ru/document/9054838>.

момент розпорядитися цим майном за власною волею. Створював проблеми для віруючих й пункт про обов'язкове виконання громадянських обов'язків, що стане особливо актуальним у питаннях, пов'язаних із військовою службою. Обмеження стосувались також і релігійного виховання, хоча у протестантських церквах недільні школи проіснували майже до 20-х років. Однак з 1921 року радянська влада обмежує можливість релігійного навчання лише індивідуальними заняттями на дому без утворення груп⁹⁵.

Реєстрація релігійних громад, у тому числі й протестантських, місцевими органами влади почалася з 1923 року (згодом була узаконена постановою ВЦВК і СН РРФСР від 8 квітня 1929 року) й була спрямована на взяття під контроль усіх релігійних організацій. Як підкреслює дослідниця Т. Грушова, це було непростим завданням, адже «кількість безстатутних релігійних груп на 1924 р. за відомостями ліквідкому, складала близько 70-80% всіх існуючих релігійних громад. Особливо складною для державних органів була робота з сектантськими організаціями – кількість зареєстрованих серед них обчислювалась одиницями. За соціальним складом сектанти в Україні представляли, головним чином, середні верстви населення»⁹⁶.

У квітні 1923 року була прийнята Резолюція XII з'їзду РКП(б) «Про постановку антирелігійної агітації і пропаганди»⁹⁷. У цьому документі стверджувалося, що керівники «деяких сект» перебувають у зв'язках із елементами американської та європейської буржуазії. Ставилось завдання «остаточно зруйнувати» релігійні вірування серед робітників та селян за допомогою поглибленої систематичної пропаганди, у тому числі через шкільну освіту та різноманітні лекції, гуртки, курси, літературу тощо. Втім, агітаторам у роботі з віруючими пропонувалося бути обережними, замість грубих образ та силових методів надавати перевагу серйозним поясненням,

⁹⁵ История евангельских христиан-баптистов в СССР – Москва, 1989. – 623 с. – (Издание Всесоюзного совета евангельских христиан-баптистов). – С. 178-179.

⁹⁶ Грушова Т. В. Радянська держава та секта п'ятидесятників в Україні (початок 1920-х- 1991 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Грушова Т. В. – Запоріжжя, 2000. – 19 с. – С.10.

⁹⁷ XII съезд РКП(б). 17–25 апреля 1923 г. Резолюция «О постановке антирелигиозной агитации и пропаганды». 25 апреля 1923 г. [Электронный ресурс] // Электронная библиотека исторических документов – Режим доступа до ресурсу: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/72877-xii-sezd-rkp-b-17-25-aprelya-1923-g-rezolyutsiya-o-postanovke-antireligioznoy-agitatsii-i-propagandy-25-aprelya-1923-g>.

що, на думку авторів документу, повинно було збільшити ефективність атеїстичної пропаганди.

Вочевидь, в перші роки після революції ідея інтелектуального «просвітництва» здавалася більшовикам всесильною, непереможною. Варто лише аргументовано пояснити масам, чому віра їм непотрібна, й вони самі оберуть атеїзм. «...у 1920-х рр. репресії проти духовенства і віруючих ще не набули характеру масового фізичного знищення. В антирелігійній політиці більшовиків даного періоду загалом переважали методи адміністративного чи податкового тиску, дискредитації духовенства, здійснення контролю над внутрішньоконфесійним життям тощо»⁹⁸.

У 1925 році засновується Союз войовничих безбожників. З 1926 року в центральних газетах СРСР все більше друкувалося статей, у яких церкви таврувалися як знаряддя впливу буржуазії на маси. Віруючих, особливо місіонерів, описували як політичних та ідеологічних ворогів радянського суспільства, шпигунів, капіталістичних, імперіалістичних агентів тощо⁹⁹. Антирелігійна істерія у другій половині 1920-х років неухильно зростала до 1929 року, адже саме тоді радянською владою було прийняте нове, більш жорстке законодавство у релігійній сфері, поступово починалися й серйозні репресії щодо віруючих і, зокрема, представників протестантських церков.

Реакція протестантських церков на ленінський декрет «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» у перше десятиліття після революції була позитивною, враховуючи контраст із минулим царським періодом. Церкви не могли не скористатися гарантією вільного сповідання релігійних поглядів, тож, незважаючи навіть на тяжкі економічні умови у країні, євангельські християни, баптисти, адвентисти та на стадії зародження свого руху п'ятидесятники проявляли високу місіонерську активність, засновуючи нові громади, розвиваючи свою структуру, реорганізуючи свої союзи (обласний, всеукраїнський рівень, входження у всеросійські союзи)

⁹⁸ Бернацький В. Релігійні об'єднання Волині-Житомирщини в умовах більшовицького режиму 1920–1930-х рр. : дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / Бернацький Віктор – Рівне, 2016. – 228 с. – С. 123

⁹⁹ История евангельских христиан-баптистов в СССР – Москва, 1989. – 623 с. – (Издание Всесоюзного совета евангельских христиан-баптистов). – С. 219.

збільшуючи кількість послідовників, видаючи власну духовну літературу. «1918-1920 роки в церквах братства пройшли під знаком повсюдного широкого євангельського пробудження. З усіх кінців країни надходили радісні звістки про духовне пробудження», – повідомляють баптистські історики¹⁰⁰. Їм вторять адвентистські історики: «Після 1922 р. умови життя покращилися, стали сприяти проповіді Трьохангельської вістки ... Зміцнення економічного становища країни сприятливим чином відбилося на успіху Церкви АСД. До загальної радості віруючих стало можливим скликати всесоюзні з'їзди»¹⁰¹.

Так, з 1917 року по 1928 рік баптисти провели п'ять всеукраїнських з'їздів. Всеукраїнський союз адвентистів сьомого дня у 1927 році провів свій третій з'їзд. Християни євангельської віри, що перебували на початку становлення своєї організації, у 1926 році провели свій перший Всеукраїнський з'їзд. Окрім цього, проводилися Всесоюзні з'їзди, у яких делегати від українських церков брали участь. «Цьому організаційному зростанню та зміцненню сприяла поява кількох всеукраїнських центрів, які репрезентували найбільші протестантські спільноти – Всеукраїнського союзу об'єднань баптистів (ВСОБ), Всеукраїнського союзу євангельських християн (ВУСЄХ), Всеукраїнського союзу християн євангельської віри (ВСХЄВ) (п'ятидесятників), Всеукраїнського об'єднання адвентистів сьомого дня (ВОАСД). Ці спільноти шукали свій формат відносин із колишніми всеросійськими центрами, реалізовували свої плани розбудови структури й мережі громад, мали перспективу поширення у всеукраїнському вимірі»¹⁰².

Слід сказати, що активність протестантських церков була предметом постійного спостереження з боку держави. На проведення з'їздів як на місцевому, так і на всеукраїнському рівнях релігійні громади повинні були отримувати дозвіл губвиконкому чи НКВС. «Під час проведення з'їзду за

¹⁰⁰ История евангельских христиан-баптистов в СССР – Москва, 1989. – 623 с. – (Издание Всесоюзного совета евангельских христиан-баптистов). – С. 183.

¹⁰¹ Парасей А. Ф. Бедная, бросаемая бурей... Исторические очерки к 110-летию юбилею Церкви адвентистов седьмого дня в Украине / А. Ф. Парасей, Н. А. Жукалюк. – Киев: Джерело життя, 1997. – 340 с. – С. 22.

¹⁰² Ігнатуша А. Є. Протестантські громади Сумщини 20-30-х рр. ХХ ст. / А. Є. Ігнатуша. // Сумська старовина. – 2011. №XXXV. – С. 144–149. – С.145.

його ходом встановлювався адміністративний нагляд»¹⁰³. Усі церкви старалися використати можливість забезпечити своїх вірян духовною літературою.

Так, у вересні 1925 року учасники Другого Одеського обласного з'їзду християн євангельської віри постановили «доручити Правлінню спілки порушити клопотання перед Радянським Урядом про дозвіл виписати з-за кордону 500 Біблій (російською мовою), 2000 Євангелій і 500 духовних пісеньників»¹⁰⁴. Адвентисти після 1922 року отримали дозвіл на видання журналів «Голос истины», «Благая весть», а також уроків суботньої школи¹⁰⁵. У 1927 році вони надрукували 5 тис. примірників Біблії у Києві¹⁰⁶. З 1926-го по 1928 рік у Всеукраїнському союзі баптистів виходив журнал «Баптист Украины» накладом в 5 тис. екземплярів.

В усіх церквах друкувалися збірники духовних гімнів. Якщо говорити про соціально-економічну сторону життя протестантів у перше десятиліття радянської влади в Україні, то окремим явищем у 20-ті роки стали трудові комуні протестантів. Їхнє коріння сягає ще дореволюційних часів, коли лідери євангельсько-баптистського руху (Василь Пашков, Іван Проханов) робили окремі спроби створення євангельських трудових комун (зокрема – у Криму). Пізніше, після приходу до влади більшовиків Проханов став ідеологом і натхненником створення християнських комун. Особисте втручання Йосипа Сталіна завадило йому реалізувати проєкт радянського Міста Сонця – Євангельський. Комуні та артїлі, створені пізньопротестантськими церквами, у тому числі й на теренах України, втілювали один з принципів Реформації, згідно з яким праця є благословенням і покликанням християнина, місія в професії вважається не

¹⁰³ Грушова Т. В. Радянська держава та секта п'ятидесятників в Україні (початок 1920-х- 1991 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Грушова Т. В. – Запоріжжя, 2000. – 19 с. – С.10.

¹⁰⁴ Франчук В. И. Просила Россия дождя у Господа. Т. 1, 2 / Владимир Иванович Франчук. – Киев, 2001. – 652 с. – С. 440.

¹⁰⁵ Парасей А. Ф. Бедная, бросаемая бурей... Исторические очерки к 110-летнему юбилею Церкви адвентистов седьмого дня в Украине / А. Ф. Парасей, Н. А. Жукалюк. – Киев: Джерело життя, 1997. – 340 с. – С. 22.

¹⁰⁶ Історія релігії в Україні: у 10-ти т. // Редколегія: А.Колодний (голова) та ін. Т. 6. Пізній протестантизм в Україні (п'ятидесятники, адвентисти, Свідки Єгови) // За ред. П.Яроцького. – Київ-Дрогобич: видавець Сурма С, 2008. – 632 с. – С. 298.

гіршою від місії священників. Так, окремі лідери баптистів висловлювались про протестантські комуни як про втілення колективізму в його найкращих проявах, як відображення духу громади¹⁰⁷ (а для пізніх протестантів церква – це передусім громада братів і сестер, а не організація, інституція чи церковна ієрархія).

Як зазначали дослідники, у християнських комунах на практиці втілювався ідеал братнього життя. Трудові комуни могли стати й місіонерськими центрами. Однак, хоча атеїстична влада й розуміла економічну дієвість християнських комун, але «її лякав духовний пафос і інша система духовних цінностей, яка переважала в релігійних трудових громадах. Влада панічно боялася можливого утворення “держави в державі” на іншій світоглядній основі»¹⁰⁸.

Усі пізньопротестантські церкви змушені були декларувати свою лояльність до радянської влади, хоч в той же час підкреслювали свою позаполітичність. Так, наприклад, в «Короткому віровченні християн євангельської віри» (Одеса, 1926 рік), у пункті «Про державну владу» йшлося: «...ми, євангелісти, віруємо і сповідуємо, що кожен справжній християнин повинен бути вірним громадянином своєї Держави, покірним властям ... тільки щодо служіння Богу ми визнаємо неприпустимим людське втручання»¹⁰⁹. У тому ж році на Всеукраїнському з'їзді ХЄВ була прийнята резолюція щодо обов'язкового служіння в армії на загальних підставах, хоча, як повідомляє Володимир Франчук, дискусія щодо цього питання була «дуже важкою»¹¹⁰. Також він каже: «Є відомості, що багато церков були незгодні і не прийняли резолюцію з'їзду в Одесі з військового питання ... Фактично

¹⁰⁷ История евангельских христиан-баптистов в СССР – Москва, 1989. – 623 с. – (Издание Всесоюзного совета евангельских христиан-баптистов). – С. 175.

¹⁰⁸ Попов В. А. Христианские коммуны И.С. Проханова и город Солнца / Владимир Александрович Попов // Материалы международной научно-практической конференции «105 лет легализации русского баптизма». 5–7 апреля 2011 года / Владимир Александрович Попов. – Москва, 2011. – С. 135–138. – С. 137

¹⁰⁹ Франчук В. И. Просила Россия дождя у Господа. Т. 1, 2 / Владимир Иванович Франчук. – Киев, 2001. – 652 с. – С. 449.

¹¹⁰ Франчук В. И. Просила Россия дождя у Господа. Т. 1, 2 / Владимир Иванович Франчук. – Киев, 2001. – 652 с. – С. 453.

багато громад через це було втрачено. Та й в союзних громадах, незважаючи на вимушені рішення з'їздів, ніколи не було повної згоди з цього питання»¹¹¹.

Адвентистські історики, говорячи про всеросійські з'їзди (які після 1928 року були заборонені), також констатують: «Комуністична влада... продовжувала чинити тиск на церковну організацію». Результатом цього тиску стало «вкрай помилкове рішення щодо військової повинності, що сприяло подальшому поділу в Церкві» (тобто, утворення так званого реформаційного руху адвентистів, який відколовся й став конкурувати з офіційною церковною організацією)¹¹². З іншого боку, сучасні пастори закликають не засуджувати лідерів церкви того часу, тому що «як би не чинили віруючі, згідно з державними законами того часу або всупереч їм, вони в будь-якому випадку були приречені і приготовлені на заклання ... Коли влада взяла курс на повне знищення релігії, будь-яке рішення з'їзду нічого б не змінило. Питання було тільки в часі... На той момент не існувало правильних рішень, і прийняте рішення здавалося найменшим злом»¹¹³.

«За умов хиткого політичного балансування релігійних громад на межі дозволеного владою, протестанти... намагалися довести владі свою політичну нейтральність, незаангажованість і загальну підтримку проголошених ленінськими декретами “свободи совісті”... Проте декларації протестантів про політичну лояльність не спрацювали доказом для більшовиків»¹¹⁴.

З 1928 року радянська влада розпочала масштабні утиски й репресії по відношенню до релігійних організацій. Заборонялася й вважалася нелегальною релігійна література, закривалися друковані видання, від церков вимагалось навіть змінювати свою структуру, готувалися масові арешти лідерів.

¹¹¹ Франчук В. И. Просила Россия дождя у Господа. Т. 1, 2 / Владимир Иванович Франчук. – Киев, 2001. – 652 с. – С. 498.

¹¹² Парасей А. Ф. Бедная, бросаемая бурей... Исторические очерки к 110-летнему юбилею Церкви адвентистов седьмого дня в Украине / А. Ф. Парасей, Н. А. Жукалюк. – Киев: Джерело життя, 1997. – 340 с. – С. 27.

¹¹³ Натес Н. 5-й и 6-й съезды ВСАСД: можно ли их решения считать ошибочными? / Николай Натес. // Альфа и Омега. – 2015. – №45. – С. 1–4. – С. 3.

¹¹⁴ Ігнатуша А. Є. Протестантські громади Сумщини 20-30-х рр. ХХ ст. / А. Є. Ігнатуша. // Сумська старовина. – 2011. №XXXV. – С. 144–149. – С. 147.

1929-1942 рр. Від найбільших репресій до їх послаблення. Серйозні утиски церков в СРСР, відповідно й у радянській Україні, вже розпочиналися в 1928 році, але 1929-й ознаменувався зміною законодавства й прийняттям документів, які тепер дозволяли максимально обмежити права віруючих та здійснювати репресії проти них, фактично унеможлививши відкриту діяльність церков.

У резолюції другого всесоюзного з'їзду войовничих безбожників (квітень 1929) говорилося, що «релігійні організації в особі їх верхівок, проповідників, активістів є політичною агентурою... і військово-шпигунськими організаціями міжнародної буржуазії». 8 квітня вийшла Постанова ВЦВК та РНК РРФСР «Про релігійні об'єднання»¹¹⁵, яка протягом кількох десятиліть регулювала державно-церковні відносини. Відбулися зміни й в Конституції. На відміну від Конституції РРФСР 1918 року, яка гарантувала усім громадянам «свободу релігійної та антирелігійної пропаганди» (розділ 2, глава 5, пункт 13)¹¹⁶, 1929 року цей пункт був змінений, у спеціальних роз'ясненнях з цього приводу права віруючих та атеїстів різко розмежовувалися, підкреслювалося, що атеїстам дозволяється атеїстична пропаганда, у той час як віруючим пропаганду свого вчення вести категорично заборонено, дозволяється лише сповідувати віру у межах свого культу (тобто, під час обрядів у молитовних будинках тощо). Фактично, нове законодавство заборонило будь-яке місіонерство, у тому числі релігійне виховання дітей, яке відтоді стало вважатися злочином перед державою.

Хоча навіть перед цим, ще з 1927 року, в Україні служителі церков позбавлялися частини громадянських прав, їх обкладали спеціальними податками, позбавляли допомоги у зв'язку з хворобою тощо. З 1929 року ж кожен служитель церкви, щоб обслужити ту чи іншу громаду, повинен був

¹¹⁵ Законодательство о религиозных культурах. Перепечатка с советского издания «Для служебного пользования» – New York: Chalidze publications, 1981. – 210 с. – С. 10-24.

¹¹⁶ Конституция (Основной Закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики. Принята V Всероссийским съездом Советов в заседании от 10 июля 1918 года [Електронний ресурс] // Исторический факультет Московского государственного университета имени М.В.Ломоносова – Режим доступа до ресурсу: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1918.htm#4>.

отримувати дозвіл влади, а такі дозволи було отримати надзвичайно важко. Будь-які порушення цих законів каралися не тільки як адміністративні, але і як карні злочини. Релігійним громадам навіть заборонялася благодійна діяльність щодо підтримки своїх власних членів (не говорячи вже про служителів). Була заборонена й діяльність віруючих у лікарнях, дитячих будинках тощо¹¹⁷. Протизаконно було хрестити дітей та молодь до 18 років, прізвища ж охрещених дорослих треба було обов'язково повідомляти органам влади.

Було припинено видавництво духовної літератури, існуюча конфісковувалася. Влада втручалася в церковні справи, нав'язуючи, якого пастора призначити в якій церкві. Від пасторів протестантських церков вимагали інформувати спецслужби про діяльність громад, деякі служителі були змушені під тиском ставати такими інформаторами, були й спеціальні агенти, що засилялися в церкви.

Після 1929 року й усі 1930-ті роки тривали масштабні репресії у першу чергу проти проповідників, лідерів церковних союзів, пасторів, лідерів громад, активних місіонерів, страждало також багато й рядових вірян. Їх арештовували, звинувачували в антирадянській діяльності, позбавляли волі в тюрмах та таборах, розстрілювали. Культові споруди закривалися, протестантські церкви фактично були обезголовлені й розпадалися на маленькі групи. «Упродовж... періоду (1929 р. – середина 1930-х рр.) характер репресій змінюється – набирають обертів силові методи (придушення опору віруючих, виселення, арешти та ув'язнення церковного активу). У роки «великого терору» (1937–1938 рр.) репресії набули характеру масових арештів та фізичного знищення духовенства і віруючих»¹¹⁸.

Як повідомляють баптистські історики, «у ситуації, яка склалася, багато служителів залишили працю в церкві. Церкви, що залишилися без служителів, знімалися з реєстрації і припиняли свою діяльність. У результаті,

¹¹⁷ Історія релігії в Україні: у 10-ти т. // Редколегія: А.Колодний (голова) та ін. Т. 6. Пізній протестантизм в Україні (п'ятидесятники, адвентисти, Свідки Єгови) // За ред. П.Яроцького. – Київ-Дрогобич: видавець Сурма С, 2008. – 632 с. – С. 57.

¹¹⁸ Бернацький В. Релігійні об'єднання Волині-Житомирщини в умовах більшовицького режиму 1920–1930-х рр. : дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / Бернацький Віктор – Рівне, 2016. – 228 с. – С.142.

починаючи з 1929 року, різко скоротилася кількість діючих церков на Україні. Обслуговування церков служителями стало практично неможливим»¹¹⁹. Однак, «проповідники Євангелія не могли змиритися з обмеженнями в служінні. ... Свідectво про свою віру призводило багатьох віруючих “під дію кримінальних і цивільних за конів”; вони віддавали собі звіт в тому, що їх очікує, і прийняли страждання за свою твердість»¹²⁰.

Про той період адвентистські історики говорять наступне: «Передвоєнні роки репресій... вкинули Церкву у своєрідний шок, викликали замішання. Більшість громад виявилися обезголовленими, і лише невелика частина вірних послідовників Ісуса продовжувала збиратися в малих групах для молитви і вивчення Слова Життя, ховаючись від переслідувачів і зміцнюючи в вірі один одного»¹²¹. «Після десятиліття підйому організаційної активності та відносно безперешкодного існування протестантські громади в усіх регіонах України почали повертатися до практики “сектантства”, катакомбного служіння. Цей вимушений крок диктували потреби захисту і забезпечення життя своїх членів, які ставали для влади об’єктом цілеспрямованих гонінь»¹²².

1942 – 1953 рр. Війна та сталінські повоєнні роки. Незважаючи на масштабні репресії проти віруючих, які тривали в СРСР до початку Другої світової війни, у 1942-43 роках відбувається певний перелом у взаєминах радянської держави з релігійними організаціями. Йосип Сталін у вересні 1943 року зустрічається з представниками церков, у першу чергу ієрархами православної церкви. Він говорить, що йому відомо про патріотичну позицію віруючих людей під час війни, про ту роль, яку відіграє для радянських людей релігія, церква, і обіцяє дослухатись до прохань священнослужителів. Аналізуючи цей перелом, історики стверджують, що причиною такого

¹¹⁹ История евангельских христиан-баптистов в СССР – Москва, 1989. – 623 с. – (Издание Всесоюзного совета евангельских христиан-баптистов). – С. 225.

¹²⁰ Там само. С. 221.

¹²¹ Парасей А. Ф. Бедная, бросаемая бурей... Исторические очерки к 110-летию юбилею Церкви адвентистов седьмого дня в Украине / А. Ф. Парасей, Н. А. Жукалюк. – Киев: Джерело життя, 1997. – 340 с. – С. 29.

¹²² Ігнатуша А. Є. Протестантські громади Сумщини 20-30-х рр. ХХ ст. / А. Є. Ігнатуша. // Сумська старовина. – 2011. №XXXV. – С. 144–149. – С. 148.

перелому було, з одного боку, бажання використати патріотичний потенціал церков у боротьбі проти гітлерівців, а з іншого – догодити вимогам союзників, які мали відкрити другий фронт. Адже уряди і США, і Великобританії, перш ніж серйозно допомогти у війні, вимагали від СРСР припинити гоніння й дати певну свободу віруючим, у тому числі євангельським християнам¹²³. До того ж, на окупованих гітлерівцями територіях закриті раніше храми та молитовні будинки знову відкривалися, це показало, що релігійність серед радянського народу нікуди не зникла, й проводити репресії проти церков на звільнених територіях із довоєнною силою – означало штовхати радянських людей в обійми більш «толерантного» до релігії ворога¹²⁴. Тож 1944 року розпочала свою діяльність Рада зі справ релігії і культів (РСРК) при Раді Міністрів СРСР. За допомогою цієї структури планувалося створити деяку видимість свободи віросповідання і в той же час взяти релігійні організації під повний контроль радянської влади. Тож, ближче до кінця війни утиски віруючих більшою мірою припинились, деякі проповідники були звільнені з тюрем, спостерігалось певне пожвавлення, хоча й в доволі жорстких рамках. Механізми відкриття протестантських культових споруд діяли таким чином, щоб не допустити помітного зростання їхньої кількості, регулювалися постановою РНК СРСР «Про порядок відкриття молитовних будинків релігійних культів» від 19 листопада 1944 року. Початок такої реєстрації згадують самі протестантські історики¹²⁵. Якщо говорити про адвентистів, то реєстрація саме їхніх громад відбувалася в Українській РСР набагато активніше, ніж на території Російської РСР¹²⁶.

¹²³ Історія релігії в Україні: у 10-ти т. // Редколегія: А. Колодний (голова) та ін. Т. 6. Пізній протестантизм в Україні (п'ятидесятники, адвентисти, Свідки Єгови) // За ред. П. Яроцького. – Київ-Дрогобич: видавець Сурма С, 2008. – 632 с. – С. 60.

¹²⁴ Бондарчук Петро. Євангельські християни-баптисти в УРСР (середина 1940 – середина 1980-х рр.): взаємини з владою, особливості та трансформації релігійного життя. / Український історичний журнал. – 2018. – №6 / С. 145-167. – С. 146.

¹²⁵ Парасей А. Ф. Бедная, бросаемая бурей... Исторические очерки к 110-летнему юбилею Церкви адвентистов седьмого дня в Украине / А. Ф. Парасей, Н. А. Жукалюк. – Киев: Джерело життя, 1997. – 340 с. – С. 31.

¹²⁶ Балыков В. Внутрицерковный раскол адвентистов седьмого дня в СССР (1950-1980 гг.) [Електронний ресурс] / Владимир Балыков // Интернет-газета «Путь». – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.asd.in.ua/archives/1188335433>.

Антирелігійна боротьба в СРСР не припинялась, але досягнення її кінцевої мети – остаточне знищення релігії – відкладалося на більш пізній час. Дослідники називають лібералізацію того періоду під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів «черговим тактичним кроком влади»¹²⁷. При цьому навіть «зміна пріоритетів не вимагала суттєвої корекції законодавчо-нормативних актів, котрі регулювали відносини держави та церкви»¹²⁸.

Компроміс держави із протестантськими церквами, який мав би показати іноземцям реальність свободи віросповідання, передбачав створення одного зареєстрованого владою союзу, до якого входили б, окрім баптистів і євангельських християн також і інші церкви євангельського спрямування. У 1942 році почалося зближення двох союзів – євангельських християн і баптистів, які спочатку утворили Тимчасову раду, а в 1944 році об'єдналися у Всесоюзну раду євангельських християн і баптистів (ВРЄХіБ, пізніше - ВРЄХБ). У 1945 році почався процес ще одного об'єднання – цього разу влада вимагала об'єднатися євангельських християн-баптистів із п'ятидесятниками (християнами віри євангельської), у результаті чого була прийнята Серпнева угода й почався процес входження все більшої кількості громад п'ятидесятників у єдиний союз із баптистами. Після них до цього союзу в 1947 році «приєдналися» християни у дусі апостолів, ще пізніше – братні менноніти.

Втім, якщо історія об'єднання євангельських християн з баптистами мала своє давнє підґрунтя (ці церкви були дуже близькими за своїм віровченням і неодноразово мали плідну співпрацю), то віровчення п'ятидесятників мало суттєві розбіжності з баптистським. Проте, лише після отримання Україною незалежності Серпнева угода 1945 року отримала належну оцінку істориків із середовища самих церков. За радянської влади навіть самі баптистські автори були змушені писати про об'єднання з

¹²⁷ Бондарчук П. Церква та релігія в повсякденному житті громадян / П. Бондарчук, В. Даниленко // Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія. – Київ, 2015. – С. 343-433. – С. 373.

¹²⁸ Бондарчук Петро. Євангельські християни-баптисти в УРСР (середина 1940 – середина 1980-х рр.): взаємини з владою, особливості та трансформації релігійного життя. / Український історичний журнал. – 2018. – №6 / С. 145-167. – С. 147.

п'ятидесятниками як про позитивний та добровільний крок. Саме таку позицію демонструє книга «История евангельских христиан-баптистов в СССР» (видання ВРЄХБ), видана у Москві у 1989 році¹²⁹ (а написана, звісно, раніше, коли Перебудова ще не зняла повністю радянські цензурні обмеження). Книга хоч і містить найочевидніші факти утисків церков радянською владою (переважно, сталінської епохи), проте дає далеко не повну картину гонінь і методів дії радянських спецслужб.

Насправді ж незгода християн віри євангельської (п'ятидесятників) ввійти в один союз із баптистами «розглядалася як нелояльність до державного режиму з усіма, що випливають звідси, наслідками» (тобто, покаранням через штрафи, арешти, тюремні ув'язнення тощо)¹³⁰. Як констатують сучасні дослідники, «хоча зовні Серпнева угода виглядала добровільним актом, насправді жодна зі сторін не була зацікавлена в об'єднанні і погодилася на нього вимушено, під тиском влади, яка прагнула до скорочення чисельності конфесій шляхом приєднання дрібних протестантських течій до більших»¹³¹.

У 1946 році влада дозволяє створити Всесоюзну раду адвентистів сьомого дня (ВРАСД, проіснувала до 1960 року). Як повідомляють дослідники, «у другій половині 1948 року відбувається злам у державно-церковних стосунках. Влада намагається скувати випущені в роки війни духовні сили...»¹³². Що ж до тих протестантських громад, які не змогли легалізуватися або не пішли на компроміси з владою, то вони, як і раніше, підпадали під переслідування й депортації.

Говорячи про те, як реагувала церква на дії влади, у тому числі на тактичний перелом у її політиці до релігійних організацій, особливо в розрізі

¹²⁹ История евангельских христиан-баптистов в СССР – Москва, 1989. – 623 с. – (Издание Всесоюзного совета евангельских христиан-баптистов). – С. 233 й далі.

¹³⁰ Історія релігії в Україні: у 10-ти т. // Редколегія: А.Колодний (голова) та ін. Т. 6. Пізній протестантизм в Україні (п'ятидесятники, адвентисти, Свідки Єгови) // За ред. П.Яроцького. – Київ-Дрогобич: видавець Сурма С, 2008. – 632 с. – С. 60.

¹³¹ Никольская Т. К. Августовское соглашение и позиции пятидесятников в 40–50-х гг. XX в. // Государство, религия и церковь в России и за рубежом. 2010. № 3. С. 124–133. – С. 125.

¹³² Бондарчук П. Церква та релігія в повсякденному житті громадян / П. Бондарчук, В. Даниленко // Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія. – Київ, 2015. – С. 343–433. – С. 346.

євангельської місії, варто сказати наступне. Лідери церков та рядові віряни раді були скористатися послабленням репресій і частковою свободою, щоб відновити втрачені позиції. Служителі церков у повоєнні роки намагалися відновити духовні та організаційні зв'язки там, де за роки війни вони були втрачені¹³³. Проте, у більшості випадків це вимагало від них певних компромісів, зокрема, згоди на контроль та обмеження місіонерства владою. На такі компроміси були згодні далеко не всі протестанти, крім того, навіть із тих, хто на це погодився, не всі їх дотримувались, але це вже було ризиковано. Однією з реакцій на примусове об'єднання протестантів в один союз, або реєстрацію союзів на не вигідних умовах, було відокремлення незгодних, розколи всередині церков.

Так, відомо, що входження п'ятидесятників в громади ЄХБ у кінці 40-х років помітно сповільнилося, через розчарування та несприйняття Серпневої угоди багатьма віруючими – останні приєднувались до підпільних громад ХВС¹³⁴. «...з 1945 року можна говорити про організаційний розкол п'ятидесятницького руху, який послаблював загальні позиції церкви і зберігав напругу в питаннях формування мережі протестантизму в Україні»¹³⁵ Дослідниця Т. Нікольська констатує: «Наявність внутрішньої свободи і доступність хрещення робили підпільні громади привабливими для віруючих, особливо молоді, хоча перебування в них було небезпечніше, ніж членство в легальних церквах. Виходило, що заборони і обмеження, встановлені в зареєстрованих громадах, мимоволі сприяли зростанню п'ятидесятницького підпілля, незважаючи на репресії»¹³⁶.

Але розкол відбувся не тільки у середовищі п'ятидесятників. «Втручання влади в релігійну сферу призвело до першого серйозного розколу

¹³³ Парасей А. Ф. Бедная, бросаемая бурей... Исторические очерки к 110-летию юбилею Церкви адвентистов седьмого дня в Украине / А. Ф. Парасей, Н. А. Жукалюк. – Киев: Джерело життя, 1997. – 340 с. – С. 31.

¹³⁴ Никольская Т. К. Августовское соглашение и позиции пятидесятников в 40–50-х гг. XX в. // Государство, религия и церковь в России и за рубежом. 2010. № 3. С. 124–133. – С. 128.

¹³⁵ Шерстюк И. В. Протестантские церкви в Украине после Второй мировой войны: интеграционные аспекты (баптисты, евангельские христиане, пятидесятники) / Инна Владимировна Шерстюк // Материалы международной научно-практической конференции «105 лет легализации русского баптизма». 5–7 апреля 2011 года / Инна Владимировна Шерстюк. – Москва, 2011. – С. 188–190. – С. 189.

¹³⁶ Никольская Т. К. Августовское соглашение и позиции пятидесятников в 40–50-х гг. XX в. // Государство, религия и церковь в России и за рубежом. 2010. № 3. С. 124–133. – С. 130.

в лавах ЄХБ у повоєнний період. У середині 1940-х рр. на Донбасі виник рух так званих чистих баптистів (або «совершенців»), котрі виступали проти об'єднання баптистів з євангельськими християнами та п'ятидесятниками»¹³⁷. Крім того, не всі адвентисти погодились із створенням ВРАСД¹³⁸. «Аналогічні процеси розколу виникли у другій половині 40-х років і в церкві АСД на Закарпатті. Тут виникає рух АСД-реформістів (суботників)... Реформісти також виступали проти втручання держави у справи церкви»¹³⁹.

Таким чином, політика радянської влади того періоду запустила або підсилила дивергентні процеси в середині протестантських церков, наслідки чого виявляються й сьогодні в різноманітності українського протестантизму. Ґрунтовний аналіз цих дивергентних процесів знаходимо у дисертаційному дослідженні Ганни Трегуб¹⁴⁰.

У цілому ж, якщо говорити про розуміння власної євангельської місії протестантами, що проживали в СРСР, то окрім виживання церков в умовах надзвичайного пресингу, політика радянського уряду призвела до певного руйнування місії через штучне створення конфліктів й нездорових напружень в середині самих церков. Адже, замість того, щоб єдиним фронтом нести Слово Боже людям, нехай і ризикуючи свободою, віряни звинувачували один одного, підозрювали того чи іншого служителя в співпраці з богопротивною владою, або навіть у зрадництві, з одного боку. З іншого боку, дуже категорична позиція деяких вірян сприймалась як фанатизм, радикалізм. Різні гілки однієї церкви починали конкурувати між собою. Намагання ж об'єднати церкви з різними вченнями призводили до взаємних звинувачень у ересі і як

¹³⁷ Бондарчук Петро. Євангельські християни-баптисти в УРСР (середина 1940 – середина 1980-х рр.): взаємини з владою, особливості та трансформації релігійного життя. / Український історичний журнал. – 2018. – №6 / С. 145-167. – С. 148.

¹³⁸ Парасей А. Ф. Бедная, бросаемая бурей... Исторические очерки к 110-летию юбилею Церкви адвентистов седьмого дня в Украине / А. Ф. Парасей, Н. А. Жукалюк. – Киев: Джерело життя, 1997. – 340 с. – С. 32.

¹³⁹ Вільховий Ю. Державна політика СРСР щодо протестантських конфесій України у 40-х – 50-х роках (євангельські християни, баптисти, п'ятидесятники та ін.) / Ю. Вільховий, Б. Год. // Краєзнавство. – 2001. – №1–4. – С. 191–198. – С. 197.

¹⁴⁰ Трегуб Г. А. Дивергентні процеси в конфесіях пізнього протестантизму України другої половини ХХ–початку ХХІ століть: зовнішні та внутрішні чинники : дис. канд. філос. наук / Трегуб Ганна Анатоліївна – Київ, 2019. – 259 с.

наслідок – конфліктів і образ у середовищі об'єднаних громад¹⁴¹. Це відбирало у протестантів багато сил і енергії, яку можна було б зосередити на місії.

1953-1964 рр. Період правління Хрущова. У той час, як післявоєнний сталінізм характеризувався певною лібералізацією у сфері релігії, наступний період правління Хрущова, незважаючи на звичай називати його «відлигою», до певної міри був ліберальним лише у культурній, але не в релігійній сфері. «У період правління М. Хрущова в країні сталися докорінні зміни в політиці у сфері релігії. Влада відмовилася від виваженої критики і “примиренського ставлення” до церковних інституцій. Натомість конфесії й духівництво стали об'єктами жорсткого тиску з боку держави»¹⁴².

У 1954 році в центральних радянських газетах з'явилися статті, в яких наголошувалося на необхідності активізувати атеїстичну пропаганду. Було прийнято постанову ЦК КПРС «Про великі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи для її поліпшення». Наступні антирелігійні постанови ЦК КПРС виходили 4 жовтня 1958 року, 13 січня 1960 року (в Україні – постанова ЦК КПУ від 19 березня 1960 року). Усі вони ще більше активізували антирелігійну боротьбу, прикриваючись «ліквідацією порушень духовенством законодавства про культури».

Протестантські церкви зазнавали у цей час серйозних утисків. Зокрема, в 1960 році радянський уряд припинив діяльність центрального керівного органу Адвентистської церкви на території СРСР – Всесоюзної ради адвентистів сьомого дня (ВРАСД). Усе майно, кошти та документи церкви були конфісковані. На XXII з'їзді КПРС у 1961 році Микита Хрущов у своїй доповіді наполягав на підсиленні науково-атеїстичного виховання, неприпустимості дозволу вірянам виховувати молодь.

У 1961 році РМ СРСР та РМ УРСР випустили документи, які значно спрощували процедуру зняття з реєстрації релігійних громад та закриття

¹⁴¹ Никольская Т. К. Августовское соглашение и позиции пятидесятников в 40–50-х гг. XX в. // Государство, религия и церковь в России и за рубежом. 2010. № 3. С. 124–133. – С. 127.

¹⁴² Бондарчук Петро. Євангельські християни-баптисти в УРСР (середина 1940 – середина 1980-х рр.): взаємини з владою, особливості та трансформації релігійного життя. / Український історичний журнал. – 2018. – №6 / С. 145-167. – С. 165.

культових споруд. Натомість, надання реєстрації навпаки ускладнювалось. У 1962 році служителів церков перевели на тверді оклади, високими податками обкладали не тільки лідерів церков¹⁴³, але й органістів, регентів, хористів тощо, в громадах заборонялося збирати гроші на благодійні потреби (влада боялася, що це піднімає престиж церков).

За вказівками партійних чиновників (часто таємними) вірян виключали з вишів, звільняли з роботи, позбавляли можливості отримати прописку, зривали богослужіння, влаштовували нападіння й побиття, в батьків забирали дітей на перевиховання, піддавали вірян так званим громадським судам, звинувачували у дармоїдстві, штрафували тощо. Коли ж вірян засуджували до ув'язнення, то замість справжньої причини (віри в Бога) у кримінальних справах фігурували зовсім інші злочини, це робилося, щоб приховати від іноземців масштаб переслідувань віруючих в СРСР.

У боротьбі з релігією віталися у тому числі відверто беззаконні методи. Так, «...наприкінці 1950-х – у першій половині 1960-х років акти підпалів церков і молитовних будинків стали ледь не звичаєм для місцевих чиновників»¹⁴⁴. Що ж стосується створення громадської думки, «сектантам» (зокрема, п'ятидесятникам, але й іншим протестантам теж) приписували бузувірство, ритуальні вбивства. Влада вигадувала подібні страшні «випадки», які потім тиражувалися пропагандою. Так, у 2021 році виповнилося 60 років від виходу антирелігійного фільму «Тучи над Борском», фіналом якого є врятування дівчини від жертвоприношення сектантами¹⁴⁵.

Загалом, період правління Хрущова як дослідники релігії, так і самі протестанти України та СРСР, що пережили той час, оцінюють як такий, що поступався сталінським довоєнним гонінням лише відсутністю розстрілів. Описуючи той період, дослідники констатують: «Очевидним є те, що радянське законодавство про релігійні культу повністю підпорядковувалося

¹⁴³ Там само. С. 155

¹⁴⁴ Бондарчук П. Церква та релігія в повсякденному житті громадян / П. Бондарчук, В. Даниленко // Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія. – Київ, 2015. – С. 343–433. – С. 350.

¹⁴⁵ Никольская Т. Эти страшные «сектанты»... / Татьяна Никольская. // Христианская газета. – 2021. – №03 (270). – С. 22–23.

вказівкам партії стосовно викорінення релігії ”як пережитку минулого“... Практичні дії щодо його запровадження обернулися для віруючих, усього суспільства непоправними духовними й матеріальними втратами»¹⁴⁶.

Напевно, найочевиднішим буде сказати, що на чергові утиски у релігійній сфері й втручання у внутрішнє життя церков протестанти зреагували активізацією релігійного підпілля. «Створювався сприятливий ґрунт для ідеї неприйняття “світу” як ворожого віруючим; позиції найбільш консервативних релігійних лідерів посилювалися. Внаслідок витіснення багатьох релігійних форм у підпілля релігійна сфера ставала менш контрольованою»¹⁴⁷.

Почалися подальші розколи у протестантських союзах, існуючі – поглиблювалися. У середовищі євангельських християн-баптистів у 1960-х роках відбувся великий розкол, що став реакцією на закріплену в 1959 році документально згоду ВРЄХБ з драконівськими вимогами радянської влади (обмеження кількості молитовних зібрань, звуження кола осіб, що мають право виступати з проповідями, заборона участі дітей у богослужіннях, заборона хрестити до 18 років і т.д. до 18 років). Баптисти, які не сприйняли цих інструкцій ВРЄХБ, утворили окремий нелегальний союз – Раду церков євангельських християн-баптистів (РЦЄХБ).

Також велика кількість п’ятидесятників не погоджувалася бути в одному союзі з баптистами, і в 1956 році нелегально створили керівний центр у Дніпропетровській області, в цьому ж році провели в Харкові з’їзд представників п’ятидесятницьких громад усіх областей. Делегати з’їзду звернулися із проханням до влади легалізувати діяльність їхнього Союзу, проте не змогли добитися цього за хрущовського періоду й мусіли продовжувати діяльність підпільно.

¹⁴⁶ Мочкін С. Законодавча база антирелігійних кампаній другої половини 1940-х – початку 1960-х рр. у Радянському Союзі: формування, зміст, результати / Сергій Мочкін // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – 2015. – № 7. – С. 57-62. – С. 61.

¹⁴⁷ Бондарчук П. Церква та релігія в повсякденному житті громадян / П. Бондарчук, В. Даниленко // Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія. – Київ, 2015. – С. 343–433. – С. 372.

«Релігійні об'єднання за обставин жорсткої антирелігійної політики змушені були змінювати форми й тактику своєї діяльності, аби пристосуватися до нових умов»¹⁴⁸. «Водночас загнані в підпілля релігійні організації виходили з-під контролю радянських органів влади»¹⁴⁹. Зібрання протестантської молоді відбувалися таємно, часто вони маскувалися під відзначення сімейних свят, відвідування хворих тощо. На таких зустрічах читали Біблію, вивчали теологію. Таким чином, всупереч діям влади, у багатьох громадах баптистів та адвентистів у другій половині 1950-х – на початку 1960-х років зросла кількість молодих людей.

Як би нелегко не було протестантам, вони намагалися відстоювати свої права, де тільки можливо. Супротив, який намагалися чинити віруючі проти беззаконних дій влади, яскраво описаний у спогадах українського адвентиста Данила Буза. Цей вірянин після виключення з медичного інституту звертався у редакцію газети «Комсомольська правда», у Верховну Раду, а також у Міністерство охорони здоров'я. Коли група з 14 осіб у супроводі міліції намагалася зірвати обряд вінчання Данила в адвентистській церкві, він попросив усіх присутніх вірян підписати акт про те, що органи влади порушують порядок проведення богослужіння, також попросив непрошених гостей надати їхні паспортні дані. Коли над Данилом відбувся громадський суд, він написав листа Хрущову: «Шановний Микито Сергійовичу! Мене, віруючого в Бога, судили. Як безголосну жертву, зганьбили, обмовили перед народом в місті і нічого не дали мені сказати на своє виправдання. Такого судилища світ ще не знав. Прошу Вас, допоможіть мені!». У ситуації, коли Данилу не давали прописки, він вимушений був здати у військомат військовий квиток зі словами: «Я віруючий в Бога. За це мене виключили з інституту, працювати не дають і з міста женуть. Отже, у мене Батьківщини немає, мені захищати нічого. Мені військовий квиток не потрібен». Пізніше

¹⁴⁸ Бондарчук П. Церква та релігія в повсякденному житті громадян / П. Бондарчук, В. Даниленко // Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія. – Київ, 2015. – С. 343–433. – С. 401.

¹⁴⁹ Бондарчук Петро. Євангельські християни-баптисти в УРСР (середина 1940 – середина 1980-х рр.): взаємини з владою, особливості та трансформації релігійного життя. / Український історичний журнал. – 2018. – №6 / С. 145-167. – С 165.

він пояснював представнику влади, що від військового обов'язку не відмовляється, але вимагає відновити його «в правах громадянина Радянського Союзу»¹⁵⁰.

1964-1991 рр. Після Хрущова – до Перебудови й розпаду СРСР. Наступний період після усунення у 1964 році Хрущова від влади мав певні відмінності. Боротьба з релігією в СРСР у наступні десятиліття, які прийнято називати епохою застою, стала дещо менш жорсткою, порушення законодавства й адміністративний тиск на віруючих відбувалися, але в меншому масштабі. У 1965 році Раду в справах релігійних культів замінив новий орган – Рада в справах релігій. Вийшли постанови (у тому числі в УРСР), які вимагали переглянути випадки «порушення соціалістичної законності щодо віруючих». Проте, до справжнього захисту свободи совісті було далеко. «Радянське релігійне законодавство в зазначений період зазнало певних змін. Було конкретизовано відповідальність за його порушення. Влада намагалася кожен дію проти Церкви та релігії прикрити законом»¹⁵¹.

Незважаючи на ризик бути покараними як порушники, протестантські громади, яких влада відмовлялася зареєструвати або іншим чином перешкоджала їхній діяльності, намагалися протистояти тиску й діяти нелегально. «Попри деяку лібералізацію чималою залишалася кількість вірян, притягнутих до кримінальної й адміністративної відповідальності»¹⁵². Віруючих все ще могли ув'язнювати, позбавляти батьківських прав через виховання дітей у християнському дусі, звільняти з роботи. Іншим зривали богослужіння та штрафували.

Зокрема, Станіслав Хоменко, що був пресвітером у громаді адвентистів сьомого дня у період спроб перевести її до м. Житомиру у 1980 році і згідно з

¹⁵⁰ Балаклицкий М. Страна, которой не стало. Ветеран Церкви АСД о показательных судах над верующими [Електронний ресурс] / Максим Балаклицкий // Invictory. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.invictory.org/articles/interviews/9018-strana-kotoroj-ne-stalo-veteran-tserkvi-asd-o-pokazatelnyh-sudah-nad-veruyushhimi>.

¹⁵¹ Бондарчук П. Релігійна політика в Україні (середина 1960-х – середина 1980-х років) / П. Бондарчук // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – 2006. – Вип. 15. – С. 411-422. – С. 411.

¹⁵² Бондарчук Петро. Євангельські християни-баптисти в УРСР (середина 1940 – середина 1980-х рр.): взаємини з владою, особливості та трансформації релігійного життя. / Український історичний журнал. – 2018. – №6 / С. 145-167. – С. 165.

законодавством добитися офіційної реєстрації, свідчив, як після нічим не обгрунтованої відмови у реєстрації їх, активістів громади, почали штрафувати по 50 радянських карбованців – господарку дому, де збиралася громада, скарбника громади (два рази), а також самого Станіслава (чотири рази), під час одного з випадків представники влади намагалися без попередження зняти зі стіни килим замість суми штрафу. Станіслав згадує: «Коли ми звертались до уповноважених, які іменували себе посередниками між владою і релігійними організаціями – відповідь була, як завжди, не на нашу користь: “А як ви хочете? Ви порушуєте закон, – і щоб вас не штрафували? Будемо штрафувати, поки не залишитеся без штанів!”»¹⁵³. При цьому повну абсурдність свавільних дій влади яскраво показав випадок, коли під час засідання Корольовської районної комісії зустрілися так звані «порушники» з числа віруючих – п’ятидесятники й адвентисти, які до реєстрації ставились протилежним чином. П’ятидесятникам присудили штраф у 50 карбованців за їхню відмову від реєстрації. Навіть самі п’ятидесятники змушені були тоді вступитися за адвентистів, оскільки ті якраз реєстрації і вимагали. Але голова комісії відмовила адвентистам, і так само оштрафувала. Станіслав згадує: «Мабуть, деякі члени комісії задумались, чому одні не реєструються і їх штрафують, а інші просять зареєструвати, і їх теж штрафують!»¹⁵⁴.

Більш-менш однакова політика у релігійній сфері з невеликими змінами тривала в СРСР протягом правління не тільки генсека Брежнєва, але й його наступників, аж до перших років С. М. Горбачова. Навіть у 1985 р. програма XXVII з’їзду КПРС мала все ще антирелігійну спрямованість, хоча це вже був початок Перебудови. «...впродовж 80-х рр. ХХ ст. органи влади, а передусім апарат уповноваженого Ради у справах релігій, користувалися у вирішенні цілого комплексу питань державно-церковних відносин законодавством,

¹⁵³ Переведення громади адвентистів сьомого дня в місто Житомир [Електронний ресурс] // Архив Подольской конференции Церкви АСД. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/groups/241261609760607/posts/633162030570561/>.

¹⁵⁴ Там само.

сформованим протягом 60 – 70-х рр., багато статей якого зберігалося із законодавства попередніх років»¹⁵⁵.

Щодо стосунків влади з окремими конфесіями у період застою, то варто звернути увагу на наступне. Серед пізніх протестантів найбільш активними місіонерами були баптисти, до того ж, вони були найчисельніші. Тому у період застою більшість адміністративних покарань стосувалася саме їх. У цей період прибічники ВР ЄХБ та РЦ ЄХБ обговорювали проблеми свого розколу, що стався раніше через втручання влади у життя церкви, але так і не дійшли згоди. Представників РЦ ЄХБ через їхню нелегальність влада піддавала покаранням набагато частіше.

Щодо п'ятидесятників, то у 1968 році вони отримали дозвіл реєструвати свої громади окремо від ВР ЄХБ, завдяки чому багато груп християн віри євангельської вийшли з підпілля й легалізували своє становище, втім, влада оцінювала п'ятидесятницький рух досить негативно як «реакційний».

В адвентистів сьомого дня у досліджуваній період спостерігалось поглиблення розколу, який виник ще за хрущовських часів у результаті звільнення керівництва ВРАСД. Протягом років йшла інспірована владою боротьба прибічників різних груп церкви, влада діяла за методом: коли сильнішає одна група, підтримати іншу в боротьбі з першою, як тільки починає перемагати друга, використовувати знов проти неї першу¹⁵⁶. На початку метод був ефективним, проте з часом це призвело до того, що діяльність обох груп значною мірою вийшла з-під контролю влади. Коли у Раді у справах релігій у Києві змінилося керівництво, стало можливим об'єднання адвентистів протидіючих угруповань в одну організацію з подальшою її легалізацією.

¹⁵⁵ Жилюк С. Формування радянського антицерковного законодавства у 60-70-х рр. ХХ ст. / С. Жилюк // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Історичне релігієзнавство. – 2009. – №1. – С. 51-62. – С. 62.

¹⁵⁶ Парасей А. Ф. Бедная, бросаемая бурей... Исторические очерки к 110-летию юбилею Церкви адвентистов седьмого дня в Украине / А. Ф. Парасей, Н. А. Жукалюк. – Киев: Джерело життя, 1997. – 340 с. – С. 45.

Загалом, можна сказати, саме протестантські церкви у період «застою» були у центрі антирелігійних нападів влади. Як зазначають дослідники, хоча відкриті крайні форми переслідувань застосовувати було вже важко, проте «приховані репресії проти релігійної опозиції (штрафи і суди), адміністрування (штрафи, примусові розпуски богослужінь, закриття молитовних будинків), розпалювання розкольницьких тенденцій застосовувалися радянськими державними структурами навіть в кінці 1980-х років»¹⁵⁷.

Кожна з протестантських конфесій у досліджуваній період в СРСР намагалася відстоювати власні цінності та за можливістю розширювати свої громади, незважаючи на існуючі обмеження та загрози. Певні групи вірян в усіх конфесіях збиралася нелегально. Усі пізні протестанти використовували різноманітні свята, такі як весілля, похорони, дні народження та інші як привід збиратися й досліджувати Слово Боже. Багато хто з вірян мав змогу таємно прослуховувати закордонні релігійні радіопередачі, дехто навіть записував їх на магнітофон і розповсюджував. Біблії час від часу ввозилися з-за кордону кондрабандою. Духовна література друкувалася нелегально на друкарських машинках.

Так, євангельські християни-баптисти відрізнялися високою місіонерською активністю, через що їхні громади поповнювалися новими наверненими. Віряни створювали багатодітні сім'ї, завдяки чому їхні громади зростали навіть за відсутності великої кількості новонавернених ззовні. При цьому сім'я ставала своєрідною фортецею, яка повинна була витримати наступ ворожого зовнішнього світу. Особливе підкреслення ролі сім'ї в суспільстві, акцент на ній як християнському ідеалі співжиття українські баптисти демонструють і зараз.

Крім того, баптисти у період застою активно боролися за повернення конфіскованих у них радянською владою молитовних будинків. Як

¹⁵⁷ Вильховой Ю. Оппозиционные движения в союзе ЕХБ и репрессии советского государства по отношению к верующим в Украине (60 — 70-е годы XX века) / Юрий Вильховой // Материалы международной научно-практической конференции «105 лет легализации русского баптизма». 5–7 апреля 2011 года / Юрий Вильховой. – Москва, 2011. – С. 207–214. – С. 212.

зазначають дослідники, «у кінці 1970-х років почалася нова хвиля вимог щодо повернення відібраних у баптистів будинків. Тепер ці вимоги звучали гостріше, навіть з осудом радянської влади»¹⁵⁸.

Відстоюючи свої права, п'ятидесятники також «зверталися із заявами про повернення конфіскованих молитовних будинків»¹⁵⁹. Проте, органи влади не дослуховувались. Через репресії над здібними людьми, нелегальність руху, відсутність власної системи освіти й брак літератури, як зазначають дослідники, в СРСР аж до самого розвалу комуністичної імперії фактично загальмувався й розвиток богослов'я християн віри євангельської, однією з реакцій на існуючий стан речей був ухід у містицизм¹⁶⁰.

Говорячи про Церкву адвентистів сьомого дня в СРСР, варто зауважити, що вона теж певною мірою й богословськи, й організаційно також розвивалася однобічно, будучи протягом десятиліть відірвана від Всесвітньої церкви, не маючи змоги ознайомитися з найбільш прогресивними ідеями, доступ до яких мали адвентисти за кордоном. Саме через це адвентистам було так важко подолати розкол у власних лавах¹⁶¹.

Однією з особливостей адвентистів під час епохи застою було вміння знаходити цікаві форми роботи з дітьми, з молоддю. Незважаючи на ризик бути позбавленими батьківських прав через невідвідування дітьми шкіл по суботах, віряни приділяли велику увагу вихованню дітей і молоді. «Залякування віруючих уже не могли суттєво вплинути на подальший розвиток громад адвентистів сьомого дня. Адвентисти, як і інші протестантські конфесії, мали відповідні структури і не піддавалися радянському впливу», – констатує В. Боднар¹⁶².

¹⁵⁸ Боднар В. Б. Особливості функціонування релігійних об'єднань Чернівецької області (1944-1985 рр.): дис. канд. іст. наук / Боднар Віктор Богданович – Чернівці, 2016. – 226 с. – С. 126.

¹⁵⁹ Там само. С. 136.

¹⁶⁰ Борноволоков О. В. Ідентичність українського п'ятидесятницького руху : дис. канд. філос. наук / Борноволоков Олег Володимирович – Київ, 2019. – 228 с. – С. 169.

¹⁶¹ Парасей А. Ф. Бедная, бросаемая бурей... Исторические очерки к 110-летию юбилею Церкви адвентистов седьмого дня в Украине / А. Ф. Парасей, Н. А. Жукалюк. – Киев: Джерело життя, 1997. – 340 с. – С. 34

¹⁶² Боднар В. Б. Особливості функціонування релігійних об'єднань Чернівецької області (1944-1985 рр.): дис. канд. іст. наук / Боднар Віктор Богданович – Чернівці, 2016. – 226 с. С. 162

Один з прикладів реакції протестантів на дії влади у зазначений період знаходимо у вже згаданому нами вище свідочстві пресвітера Станіслава Хоменка про процес переходу адвентистської громади із села Снігури у Житомир у 1980 році. Згідно з законодавством про релігійні культу віруючі обласного центру мали повне право на реєстрацію громади у своєму місті, чисельність віруючих це цілком дозволяла. Віряни протягом року звертались в різні інстанції міста з проханням про реєстрацію, але їм завжди відмовляли. Тоді адвентисти вирішили діяти самостійно, попередивши владу письмово: «Ми ставимо вас до відома, що віднині громада Адвентистів Сьомого Дня буде звершувати своє служіння в місті Житомирі по вулиці Байка, 39. Всі необхідні документи знаходяться у вас»¹⁶³. Після такого кроку влада почала регулярно штрафувати активістів громади, служіння відвідували міліціонери, які складали акти про порушення, дружинники блокували молитовний будинок та зривали служіння. Проте, віряни стояли непохитно, співали гімни й вимагали від представників влади виконувати власні ж закони. На зустрічі із секретаркою райвиконкому Станіслав Хоменко сказав наступне: «Моїм дітям в школі кажуть, що наша держава дуже гуманна та справедлива, що вона допомагає всім знедоленим, а мої діти бачать протилежне. Скажіть, за ким вони підуть? Зрозуміло, за батьком! І в цьому ви їм допомагаєте, за що я вам дуже вдячний!». Зрештою, громада змогла пройти через всі випробування й закріпитися у Житомирі.

Емігрантський рух та підтримка релігійного дисидентства Заходом. Як баптисти, так адвентисти й п'ятидесятники виступали із вимогами дозволити їм емігрувати до демократичних країн, у яких за релігійні переконання не переслідують. Особливо зросла кількість таких заяв від п'ятидесятників у другій половині 1970-х та пізніше, це стало реакцією, з одного боку, на репресії, з іншого – на вихід міжнародних актів, присвячених правам людини. У 1979 році в СРСР віруючих ХВЄ, що прагнули еміграції, нараховувалося вже 30 тисяч, серед них було багато вірян з Західної України. Незважаючи на

¹⁶³ Переведення громади адвентистів сьомого дня в місто Житомир [Електронний ресурс] // Архів Подольської конференції Церкви АСД. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/groups/241261609760607/posts/633162030570561/>.

переслідування, «рух за еміграцію згасити не вдалося. Він із новою силою розгорівся у другій половині 1980-х років із приходом до влади М. Горбачова»¹⁶⁴.

Слід сказати, що переслідуваних віруючих в СРСР підтримували й різноманітні правозахисні організації країн Заходу, що створювало певні проблеми для радянського уряду. Підтримка була як матеріальною, так і інформаційною. Часто протестанти, особливо баптисти, реагуючи на свавілля влади, робили гучні заяви, проводили акції, щоб привернути до себе увагу закордонної спільноти. У свою чергу, закордонні релігійні організації багато уваги приділяли боротьбі за права віруючих у СРСР, особливо підтримували рух нелегальних баптистів. Переслідувані вважалися на Заході борцями за демократію. Результатом цього було те, що «тісні міжнародні зв'язки протестантських спільнот змушували РСР при РМ УРСР йти на поступки віруючим задля підтримки міфу на Заході про свободу віросповідання в СРСР»¹⁶⁵.

Як зазначає А. Колодний, через обмеження, що створювала влада в СРСР, баптизм, адвентизм, п'ятидесятництво в Україні не стали масовими на відміну від європейських країн, хоча й були привабливими для частини народу. Проте, їхня діяльність була все ж помітною. «Саме завдяки протестантизму українці вчилися, як жити за християнськими принципами, як будувати здорові родини, як турбуватися про долю своїх дітей і виховувати їх високоморальними людьми, як предметно наповнювати при спілкуванні взаємне йменування один одного “братом” чи “сестрою”», – констатує релігієзнавець¹⁶⁶.

1988-1991 рр. Від Перебудови до отримання Україною незалежності. Початок Перебудови в СРСР збігається з приходом на посаду генсека М. С. Горбачова у 1985 році. Проте, реформи, які б зачепили сферу державно-

¹⁶⁴ Стоцький Я. Конфесійні трансформації у баптистських і п'ятидесятницьких громадах західних областей України у 1976-1991 р.р. / Я. Стоцький. // Релігія та Соціум. – 2018. – №1. – С. 50–63. – С. 55

¹⁶⁵ Бондаренко Н. Підтримка Заходом релігійного дисидентства у 1970-х рр. в УРСР (на прикладі СЦ ЕХБ) / Наталія Бондаренко. // Український історичний збірник. – 2017. – Вип. 19. – С. 436–448. – С. 443.

¹⁶⁶ Колодний А. М. Протестантизм у релігійному житті України / Анатолій Миколайович Колодний // Реформація і трансформація суспільства: досвід минулого і виклики сучасності: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Львів, 2017. – С. 121–128. С. – 122.

релігійних відносин, почали робитися не одразу. Втім, довго чекати не довелося, з розвитком Перебудови почався процес зміни релігійної політики держави у бік більш толерантного ставлення до релігійних організацій, політика державного атеїзму поступово змінювалася на співпрацю із церквами. У 1988 - 1989 роках відбулися зміни у структурі самої влади, КПРС фактично переставала бути стрижнем системи державної влади, були запущені процеси демократизації. Переломним моментом, який відчули фактично всі конфесії, стало широкомасштабне святкування 1000-ліття хрещення Русі у 1988 році. У першу чергу влада в СРСР пішла на дозвіл такого святкування, погоджуючись із фактом впливу християнства на формування культури Русі. Тобто, релігія почала розглядатися як культуротворча сила. Про значення прийняття християнства 1000 років тому заговорили у ЗМІ, на різних рівнях адміністрацій та на урочистих зустрічах. Разом з цим святкування продемонструвало, наскільки великою в СРСР є кількість людей, які вважають себе віруючими або цікавляться релігією. Таким чином релігія ставала все більш помітною силою в суспільстві, з якою вже не можна було не рахуватися. Тож значні реформи почалися й у сфері релігійно-державних відносин. У 1988 році Рада у справах релігії при Раді міністрів СРСР скасувала низку нормативних актів, що стосувалися культів. Зокрема, молитовні будівлі перестали бути власністю держави, розглядалося питання надання конфесіям статусу юридичної особи.

У 1988 році М. С. Горбачов пообіцяв, що держава перестане втручатися в справу церкви. На XIX Всесоюзній конференції КПРС у тому ж році він наголошував, що, хоча релігійний світогляд, як він вважає, є ненауковим, але це не повинно бути основою для «застосування будь-якого адміністративного тиску для затвердження матеріалістичних поглядів», треба з повагою ставитися до духовного світу віруючих. У 1989 році релігійні організації і служителі культу отримали дозвіл надавати допомогу ув'язненим, залучаючи їх до релігійних обрядів.

Закон СРСР «Про свободу совісті та релігійні організації» був прийнятий у 1990 році (аналогічний закон в тому ж році був прийнятий в

Українській РСР). Він давав релігійним організаціям максимально широкий простір, не обмежуючи їхню діяльність. Закон (у статті 3) гарантував: «Відповідно до права на свободу совісті кожен громадянин самостійно визначає своє ставлення до релігії, має право одноосібно або спільно з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, висловлювати і поширювати переконання, пов'язані зі ставленням до релігії»¹⁶⁷. Батькам дозволялося виховувати дітей у релігійному дусі. Релігійні організації набували статусу юридичних осіб, могли мати власні культові будівлі, займатися місіонерською діяльністю та без посередництва державних органів мати міжнародні контакти. Проте, деякі питання, наприклад, пов'язані із закордонними місіями, закон залишав не вирішеними. Фактично в останній рік існування СРСР атеїзм перестав бути державним, марксистсько-ленінська ідеологія вже не претендувала на консолідуючу роль у суспільстві, у той час як релігія на таку роль могла претендувати.

З 1988 року відбувалося обговорення нового законодавства в релігійній сфері, участь в обговоренні взяли також представники релігійних організацій, причому не тільки найчисельнішої православної церкви. В обговоренні взяли участь протестанти, зокрема, Рада церков адвентистів сьомого дня Української РСР. Голова Ради М. Кулаков пропонував, щоб закон був прийнятний як для віруючих, так і для невіруючих, задовільнюючи вимоги обох категорій. В основі ж такого законодавства повинні лежати загальнолюдські цінності. Втім, спочатку протестантські представники сумнівалися, наскільки реальною буде гарантія релігійної свободи – давало про себе знати багаторічне перебування під державним тиском.

Втім, завдяки святкуванню 1000-літнього ювілея хрещення Русі пізні протестанти ще до набуття Україною незалежності отримали можливість вільно проводити місіонерські заходи. Дослідники вказують, що саме з 1988 року почалася широка протестантська євангелізація, яка класифікується як

¹⁶⁷ СССР. Закон О свободе совести и религиозных организациях [Электронный ресурс] // Электронный фонд правовых и нормативно-технических документов – Режим доступа до ресурсу: <https://docs.cntd.ru/document/9007585>.

«перший умовний етап пізньопротестантської євангелізації, що протікав в умовах перебудови й тривав до 1993 р.»¹⁶⁸ (усього М. Мокієнко нараховує три таких етапи, два з яких відбувалися вже в незалежній Україні). Завдяки дозволу на благовістя протестанти різко почали зростати у кількості, приймаючи до своїх громад новонавернених осіб. Цей перший етап характеризувався наданням переваги усній проповідницькій діяльності. Однак, свобода віросповідання багато в чому застала протестантів зненацька, адже до цього вони звикли бути маргіналізованими й на початку не завжди розуміли, як діяти в умовах свободи. Тому у 80-ті роки у протестантському середовищі склалися деякі стереотипи про силу благовістя, які, як показала практика, виявилися хибними. Головним з таких стереотипів було сподівання на навернення мільйонів громадян лише тому тільки, що вони почують євангельську вістку. Також бракувало організації, тому євангелізація часто відбувалася стихійно.

Відчувався й брак освічених проповідників, й на початку свободи у церквах не завжди розуміли важливість богословської освіти, не всі пастори були підготовлені належним чином, адже вважалося, що достатньо просто поширювати вістку про спасіння у Христі. Такі стереотипи дещо загальмували подальші процеси розвитку в українському протестантизмі, який був на шляху переходу від радянської стадії до пострадянської, однак, незважаючи на це, місіонерська діяльність церков та зміцнення їхньої структури принесло свої плоди. Церкви скористувалися свободою й почали активно відновлювати позиції, втрачені за попередніх умов.

Висновки до першого розділу

Огляд джерел показує, що історія розвитку, трансформаційні процеси та сучасний стан пізньопротестантських церков в Україні, у тому числі в контексті їхньої соціальної активності, цікавить багатьох дослідників з кола академічного релігієзнавства та богослов'я. Пізні протестанти привертають

¹⁶⁸ Мокієнко М. Євангелізаційно-місіонерська діяльність пізніх протестантів в Україні (1988-2004 рр.) // Форум 20. Двадцять лет религиозной свободы и активной миссии в постсоветском обществе: Итоги, проблемы, перспективы евангельских церквей. – К.: Дух и литера, 2011. – С. 295-313 – С. 299.

увагу як світських вчених, так і послідовників самих досліджуваних церков, які намагаються краще зрозуміти процеси у своїй конфесії. Дослідники періоду незалежної України, як правило, підходять до розгляду церков з позицій об'єктивності, позаконфесійності, рівного права на існування різних віросповідань та точок зору. Найґрунтовніше дослідженою можна вважати історію пізнього протестантизму в Україні, у тому числі радянський період. Проте, чимало праць присвячено різним аспектам діяльності баптистів, п'ятидесятників та адвентистів за часів незалежності України, адже саме тоді у пізніх протестантів з'явилася свобода відкрито взаємодіяти із суспільством й виконувати без перешкод свою місію. Враховуючи порівняно недовгий період незалежності України, який почався у 1991 році, з наближенням до сьогодення кількість праць, які б описували найсучасніші та найактуальніші процеси в протестантських церквах, відчутно зменшується. Стрімкий розвиток подій, особливо після 2013 року, часто випереджає наукову рефлексію. Тим не менш, події в протестантизмі, пов'язані з періодом Майдану та війни на Донбасі, відзначенням Року Реформації (2017 р.), а також ті, що тривають дотепер, зокрема, в розрізі соціальної та громадянської позиції церков, також знаходять висвітлення в академічній науці. Проте ці дослідження порівняно нечисельні та охоплюють далеко не всі аспекти змін. За кадром залишається, зокрема, внутрішньоцерковний полемічний дискурс, про який певною мірою можна судити за публіцистикою самих протестантських авторів. Також можна помітити, що при розгляді дослідниками найсвіжіших постмайданних процесів у пізньому протестантизмі, на відміну від попередніх етапів його розвитку, зростає дискусійність, полемічність, критична заостреність, що обумовлено, з одного боку, незвичністю, новизною викликів, які постали перед протестантами, а з іншого – різними очікуваннями тих чи інших груп людей від цих церков. Світська журналістика, протестантська публіцистика, висловлювання духовних лідерів та вірян-активістів у ЗМІ та в соцмережах є важливим та незамінним джерелом інформації про соціальну та громадянську активність протестантів в Україні на сучасному етапі.

Дослідники доходять згоди в тому, що виникнення пізнього протестантизму в XIX ст. на українських землях мало свої передумови, до яких відносять діяльність власне слов'янських предреформаційних течій, релігійних груп, таких як молокани, духобори, жидівствуючі, присутність німецьких колоністів, лютеран, реформатів і менонітів, поширення Святого Письма, а також богошукання українців, яке не знаходило своєї реалізації в православ'ї і тому продовжувало реалізовуватися за його межами. Тому діяльність іноземних місіонерів часто потрапляла на сприятливий ґрунт. При цьому всі три пізньопротестантських рухи – баптизм (споріднений з євангельським християнством), адвентизм та п'ятидесятництво мали як спільні риси (віра, що обирається свідомо, самостійне дослідження Святого Письма, ідеї рівноправ'я віруючих, особисте благочестя, тверезий спосіб життя, патріархальний уклад сім'ї, активна місіонерська діяльність, орієнтованість на широкий загал, миролюбність, часто пацифізм, готовність працювати на благо ближніх та своєї держави, сумлінність у виконанні суспільних обов'язків, захист свободи совісті), так і відмінності: наприклад, адвентизм робив акцент на есхатології, п'ятидесятництво – на пробудженні та хрещенні Духом Святим.

Соціальна позиція пізніх протестантів формувалася у відповідності до євангельських ідеалів братської любові та служінні Ісуса Христа людям. Державній владі вимагалось коритися там, де це не входить у суперечність з Божою волею. Свою місію в суспільстві церкви розуміли як проповідь, рятівну працю для світу, створення й розвиток громад за зразком апостольського християнства, демонстрацію євангельських ідеалів у житті, зменшення всякого зла в суспільстві, торжество добра, свободи, справедливості (проте, лише ненасильницькими методами). Соціальний вимір протестантської місії включав благодійність, гуманітарну роботу, зусилля у сферах здоров'я та освіти.

Пізнім протестантам на території України одразу доводилося діяти в жорстких умовах спочатку православної антисектантсько налаштованої Російської імперії, потім – атеїстичного СРСР. Мали свої випробування

протестанти й у складі Польщі та Румунії. Незважаючи на часто методи заборон та переслідувань, що застосовувалися владами країн до протестантів (хоча були й роки, коли переслідування припинялися або зменшувалися), віруючі мали настільки великий потяг до свободи, що їх не вдавалося зламати, церкви зростали.

Радянський період є найдовшим в історії порівняно молодих пізньопротестантських церков (близько сімдесяти років). Враховуючи, що більшість цього періоду протестанти в СРСР переживали серйозні репресії, утиски, й мали можливість діяти лише в дуже обмежених рамках, цей період справив найбільший вплив на досліджувані церкви, наслідки чого відчуються й дотепер і визнаються як світськими дослідниками, так і самими протестантами. Незважаючи на те, що перше десятиліття радянської влади здавалося сприятливим для розвитку протестантизму в УРСР (висока місіонерська активність, реорганізація союзів), і за цей час церкви дійсно змогли помітно розширитися й відчутти себе більш вільними, ніж в царські часи (а виникнення п'ятидесятництва в Україні взагалі відбувалося у початковий радянський період), деякі пункти Декрету 1918 року та декларований курс влади на «атеїзацію» населення не залишає в дослідників сумнівів у тому, якими були справжні плани радянського режиму щодо релігії. Коли влада переконалася, що не може впоратися з релігійністю населення методами атеїстичної пропаганди, у хід пішли не тільки адміністративні методи тиску на протестантів, але й повномасштабні репресії, метою яких було фізичне знищення як лідерів церков, так і рядових вірян, а також залякування населення в цілому. Вимушені декларації протестантів про політичну лояльність режиму не завадили більшовикам в авторитетних статтях та інструкціях, а також таємних циркулярах для партійних органів таврувати вірян як ворогів радянського ладу, прислужників імперіалізму, агентів буржуазії або шпигунів ворожих країн. Масштабні репресії й терор щодо релігійних організацій в цілому й пізніх протестантів зокрема почалися з 1928-1929 років, саме у 1929 році вийшла Постанова ВЦВК і РНК РРФСР «Про релігійні об'єднання», якою радянська влада керувалася аж до 1990

року (деякі зміни було внесено 1975 року), також відбулися зміни в Конституції, які на довгі десятиліття поставили віруючих в нерівне становище у порівнянні з іншими громадянами – у той час як право на розповсюдження атеїстичних поглядів надавалося усім, за вірянами не визнавалося жодного права на релігійну проповідь. Окрім того, що релігійні громади не мали права власності на культові будівлі, не мали права юридичної особи, й молитовні будинки закривалися та відбиралися у віруючих під будь-яким приводом, фактично злочином стало вважатися місіонерство як таке, залучення дітей до релігійного життя, благодійна діяльність віруючих, будь-яка діяльність духовних лідерів навіть для обслуговування вже існуючих громад без дозволу на те влади, яка прагнула встановити повний контроль над церковними справами. Таке становище змушувало вірян часто обирати шлях нелегального або напівлегального існування, шлях закритості від ворожого світу. Аби врятуватися, громади переходили на «катакомбне» служіння.

Лише під час війни репресії щодо протестантів дещо зменшилися через вимушені поступки тогочасного генсека Й. Сталіна вимогам демократичних країн – союзників, уряди яких в обмін на допомогу в боротьбі з нацизмом вимагали від СРСР дотримання свободи совісті для віруючих, у тому числі й для протестантів. Проте, запропонована радянською владою легалізація вимагала від протестантів певних компромісів. Під контролем влади відбулося злиття євангельських християн і баптистів в один союз (ВРЄХБ), до якого трохи пізніше під тиском змусили приєднуватися й християн віри євангельської (так звана Серпнева угода 1945 року). Реакцією на таку ситуацію стали розколи як серед баптистів, так і серед п'ятидесятників, адже не всі віряни обох конфесій могли погодитися на такі умови.

Часткова лібералізація політичного життя під час правління М. Хрущова не допомогла пізньопротестантським церквам, навпаки, вони зазнали в цей період нових утисків внаслідок особистої налаштованості М. Хрущова на посилення боротьби з релігією. У цей період не відбувалося масових розстрілів, як в 30-ті роки, проте, віруючим інкримінувалося

порушення законодавства про релігійні культи, суспільного порядку тощо. Влада чинила свавілля, відкриваючи безпідставні адміністративні та кримінальні справи проти віруючих навіть всупереч власному законодавству, тим самим приховуючи від закордонних спостерігачів істинні причини переслідувань віруючих.

Через втручання радянської держави у внутрішнє життя церков у всіх протестантських союзах відбулися розколи, наслідки яких в багатьох випадках відчуваються й досі (у вигляді існування декількох незалежних союзів одного й того ж віросповідання). Так, у 1956 році християни віри євангельської нелегально створили свій керівний центр у Дніпропетровській області через незгоду перебувати в одному союзі з євангельськими християнами-баптистами. Великий розкол стався і в середовищі останніх у 1960-х роках, він був реакцією на закріплену в 1959 році документально згоду ВРЄХБ з драконівськими вимогами радянської влади. В адвентистів сьомого дня за хрущовських часів у результаті звільнення владою керівництва ВРАСД і конкуренції між офіційними та неофіційними духовними лідерами церкви теж виник розкол, який в подальші роки тільки поглиблювався. Існуючі розколи поглиблювалися, відбувалися нові. Намагаючись пристосуватися до жорстких умов, віруючі не одразу розуміли, що влада навмисне стравлює одні релігійні групи з іншими з метою знесилити їх, знищити зсередини.

На чергові утиски у релігійній сфері й втручання у внутрішнє життя церков протестанти реагували активізацією релігійного підпілля. Нелегальність або напівлегальність становища випрацьовували у вірян ставлення до суспільства як до ворожого світу, від якого треба захищатись. Однією з реакцій було посилення консерватизму. Заборона мати свою систему освіти й репресії над здібними лідерами, неможливість повноцінно контактувати з закордонними центрами та союзами призводили до певної богословської стагнації та однобічного розвитку в пізньому протестантизмі. Конфлікти та напруження в середині церков відбирали в протестантів багато сил і енергії, яку можна було б зосередити на місії. Таким чином, фактично

місією церкви під час радянського періоду стало виживання в умовах тотальної несвободи.

Незважаючи на переслідування та утиски, протестанти і в радянський період відрізнялися високою місіонерською активністю, через що їхні громади поповнювалися новими наверненими. Своєрідними фортецями супротиву ворожому світу ставали міцні багатодітні сім'ї.

Після усунення Хрущова з політичної арени (1964 рік), у так звану «застійну» епоху тиск на віруючих став менш жорстоким, проте свобода совісті залишалась досить умовною.

У період застою протестанти активно боролися за повернення конфіскованих у них радянською владою молитовних будинків, влаштовували акції задля привернення уваги закордонної спільноти. Також розвивався рух за еміграцію до демократичних країн.

Переломним моментом у державно-церковних відносинах, який відчули фактично всі конфесії, стало широкомасштабне святкування 1000-ліття хрещення Русі в 1988 році, у часи Перебудови. Курс влади почав відчутно змінюватися, завдяки чому з 1988 року протестантам було дозволено проводити місіонерські заходи, які класифікуються як «перший умовний етап пізньопротестантської євангелізації» – етап масштабних євангельських заходів.

Через маргіналізоване становище протягом майже всього радянського періоду українські протестанти не одразу відчули потребу в масштабній соціальній роботі, оскільки сконцентрувалися на усній проповіді задля навернення людей. Але з настанням свободи розуміння місії певним чином змінилося – відбувся поворот від місії як виживання у ворожих умовах до місії як відновлення церкви, повернення збитків, спричинених десятиліттями тоталітарного атеїстичного режиму. Не пройшовши цей перехідний етап, протестанти не були б готові до більш холістичного розуміння своєї місії в суспільстві, що включає й соціальний та громадянський вимір.

РОЗДІЛ 2. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЄВАНГЕЛЬСЬКОЇ МІСІЇ ПІЗНЬОПРОТЕСТАНТСЬКИХ ЦЕРКОВ У НОВІТНІЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

2.1. Синергія церкви й світу та діалог як форма захисту релігійної свободи в українському контексті

Протестантська спільнота в Україні не перший рік намагається продемонструвати суспільну альтернативу як певну модель, яка допоможе реформувати українське суспільство. Співпраця протестантів із світським суспільством має за мету реалізувати спільні проекти, які за останні роки є менш заангажованими першочерговою складовою усіх дій протестантів – євангелізацією. У той час як світська спільнота теж намагається відійти від установки одностороннього «отримання» та «використання» матеріальних і фізичних ресурсів протестантів, не віддаючи ніяких зворотних преференцій. З'являється теза про «відкритість протестантизму».

Відповідно завданням нашого дослідження є аналіз тенденцій розвитку взаємодії пізньопротестантських церков зі світом у сучасному українському контексті, в умовах релігійної свободи, глобалізації і тих викликів, через які проходить Україна, особливо починаючи з 2013 року. Взаємодії, спрямованої на ефект синергії, тобто, ефект, який за результативністю повинен перевершувати просту суму складових.

Дослідники часто вказували на те, що в християнстві існує два шляхи: світозречення й світоприйняття. Ухил світозречення спонукає покайно уходити від світу, від суспільства, зрікатися його, у той час як можливе й інше – відповідальне входження у світ задля радісного творення (і перетворення світу). Останнє демонструє синергетичний підхід до взаємодії зі світом: коли задля загальної мети співпрацюють обидві сторони – церква й позацерковне суспільство – сумарний ефект від такої взаємодії стає більший, ніж просто ефект кожного компонента окремо (ціле більше простої суми своїх частин). Саме такий ефект і визначає синергію, а Євангеліє натякає на

це поняття, коли метафорично говорить про християн як про «сіль землі», адже взаємодія солі (якої кількісно менше) з їжею (кількісно більший компонент) зберігає її від зіпсуття, роблячи їстівні запаси ефективними.

Це прагнення синергії у взаємодії з суспільством, чогось більшого, ніж просто кількості хрещень, притаманне й українським протестантам, що завжди були релігійною меншістю, є нею і зараз (згідно з соціологічним опитуванням, проведеним у 2016 році Центром Розумкова, протестантами себе вважають лише 1,2 % українців¹⁶⁹). В Україні основу протестантизму складають пізні протестантські церкви (зокрема, баптисти, адвентисти, п'ятидесятники). Діяльність цих церков в Україні досліджували А. Колодний, П. Яроцький, В. Любащенко, Ю. Решетніков, О. Назаркіна й інші. На відміну від радянського періоду, у незалежній Україні позитивна соціальна позиція протестантів була очевидна для багатьох дослідників релігії. Доктор філософських наук Вікторія Любащенко зазначає, що, хоча радикальний сегмент Реформації свого часу характеризувався суспільним нігілізмом¹⁷⁰, але «прийнявши вихідні протестантські принципи, сучасні євангельські течії остаточно відкинули нігілістські настрої своїх попередників, виявляючи дедалі активнішу участь у суспільному житті країни, зокрема в політиці»¹⁷¹.

Самі протестанти теж зацікавлені у вивченні питань взаємодії церкви й суспільства. Так, пастор баптистської церкви, біблеїст і богослов Федор Райчинець, говорячи про місію Євангельських церков в Україні, стверджує: «Церква є інструментом місії Бога. Таке розуміння місії церкви має на увазі не втечу від суспільства (ескапізм, або ізоляція), і не «Розчинення-в» або «ототожнення-із» суспільством (асиміляція, уподібнення, спів-подоба), але присутність і залученість, в процесі яких церква залишається іншою,

¹⁶⁹ Любащенко В. Вступ. Накреслення теми. / Вікторія Любащенко // Реформація і протестантизм: український контекст: зб. наук. ст. К.: Саміт-Книга, 2017. – С. 13-32. – С. 32.

¹⁷⁰ Любащенко В. протестантський погляд на суспільне життя в сучасній Україні. / Вікторія Любащенко // Реформація и протестантизм: український контекст: зб. наук. ст. К.: Саміт-Книга, 2017. – С. 451-466. – С. 455

¹⁷¹ Там само. С. 457.

особливою, являючи альтернативу суспільству і сприяючи його перетворенню»¹⁷².

У рефлексії українських протестантів присутня і самокритика. Намагаючись звернути увагу на те, що тенденція світозачення в протестантизмі тією чи іншою мірою продовжує існувати (що аж ніяк не сприяє ефекту синергії), доктор філософських наук Михайло Черенков в 2012 році писав про розрізнення серед євангельських християн-баптистів «традиційних» церков, які дистанціюються від світу, й церков «відкритих», які виробляють цілісний богословський погляд на світ, вважають себе лише частиною Божого плану у світі й готові використовувати нові інструменти впливу на суспільство. Саме при останньому підході у церкві «виправдовується і теологія культури, і соціальне богослов'я, і етика, і наука. Відкриваючись світу, церква осмислює свою природу й місію у світі й відповідальності за ближнього й дальнього...»¹⁷³.

Там, де церква осмислює свою місію в суспільстві й стає «відкритою», синергічні шляхи взаємодії зі світом включають різноманітні види соціального служіння церкви, її висловлення в публічному просторі та професійну діяльність окремих християн, а також приклад власного життя, через що протестанти являють альтернативу земному суспільству, демонструючи на практиці принципи «небесного» суспільства, задуманого Всевишнім. Соціальне служіння охоплює: від благодійності, молодіжних, оздоровчих, сімейних і освітніх програм – до волонтерства, капеланства, публічних акцій і політичної активності. У багатьох випадках для повноцінної організації соціального служіння необхідна зацікавленість і участь позацерковних кіл суспільства, громадських організацій, представників адміністрацій різного рівня, освітян тощо. Так, наприклад, Адвентистське агенство допомоги та розвитку (ADRA) для допомоги нужденним в Україні

¹⁷² Райчинець Ф. Есть ли социальная и политическая позиция у евангельских церквей Украины? / Ф. Райчинець // ФОРУМ 20. Двадцать лет религиозной свободы и активной миссии в постсоветском обществе. Итоги, проблемы, перспективы евангельских церквей. Материалы к дискуссиям / Редактор-составитель Михаил Черенков. – К.: Дух и Литера, 2011. – С. 318-333. – С. 325.

¹⁷³ Черенков М. Баптизм без кавычек. Очерки и материалы к дискуссии о будущем евангельских церквей. / Михаил Черенков. – Черкассы: Коллоквиум, 2012. – 291 с. – С. 252.

співпрацює з багатьма громадськими організаціями і з міжнародними благодійними фондами, перебуваючи з ними у партнерських стосунках.

Зауважимо, що з набуттям Україною незалежності об'єктивна характеристика українських пізніх протестантів, їхніх соціального богослов'я та діяльності зустрічалася переважно в публікаціях дослідників-релігієзнавців, у роботах академічного характеру. Тривалий період обізнаність широких кіл громадськості щодо протестантських церков була на досить низькому рівні, що знаходило свій відбиток у медіа. Секулярні українські ЗМІ ще десяток років тому не те, що не бачили ефект синергії у спробах протестантів впливати на оточення – вони або не помічали взагалі пізньопротестантських церков, або таврували їх як якісь тоталітарні чи здирницькі культу, про що ще в 2013 р. писав журналіст Микола Малуха: «Протестантизм у нашій країні все ще сприймається як щось чужорідне. Час від часу медіа ініціюють антисектантські кампанії, церковні громади в провінції стикаються з низкою труднощів і відверто ворожим ставленням до себе»¹⁷⁴.

На наш погляд, це свідчило не тільки про релігійну необізнаність журналістів, але й про те, що бар'єри між церквою і суспільством не завжди охоче долалися самими протестантами, які, хоч і демонстрували певну відкритість церкви, але надавали перевагу мовчанню ЗМІ про них, боячись контактів з журналістами через ризик негативного висвітлення. Проте, сьогодні можна побачити, як все частіше на соціальну й громадянську активність протестантів звертають увагу не тільки релігієзнавці, але й секулярні ЗМІ, з'явилися яскраві прецеденти об'єктивного висвітлення їхньої діяльності у медіа. Це водночас є і наслідком певної вже існуючої синергії, і фактором, що підсилює цей ефект, стає його частиною, адже завдяки медійній популяризації суспільство стає все більш відкритим і готовим до взаємодії з протестантами.

¹⁷⁴ Малуха М. «Сектанти» спешат на помощь. [Електронний ресурс] / Микола Малуха // РІСУ. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: https://risu.ua/ru/quot-sektanty-quot-speshat-na-pomoshch_n61016.

Як зауважив доктор наук з соціальних комунікацій Максим Балаклицький: «І якщо в 1990-і роки теза про якийсь позитивний внесок євангеліків в українську історію, суспільне й культурне життя могла викликати щире здивування навіть у пересічного інтелігента, не кажучи про обивателів, то на середину 2016 року українці, сподіваємося, знають протестантів як організаторів масового релігійного просвітництва, добротинців (із реабцентрами як харитативною візитівкою), активістів обох Майданів (тут слід згадати піврічне фактичне президентство Турчинова), мучеників, соціальних працівників і капеланів АТО»¹⁷⁵.

Чи дає сьогодні український протестантизм більш вагомий привід для позитивної соціальної характеристики, ніж, скажімо, десятиліття тому? З одного боку, протягом всіх років незалежності України триває внутрішній процес переосмислення протестантами своїх стосунків зі світом, долання ізоляціоністських тенденцій, що залишалися як спадщина з часів радянських утисків. З іншого боку, на динамічний процес відповідального входження церкви у світ впливають умови, які склалися в країні, починаючи з подій Майдану 2013 року і згодом війни. Адже завдання церкви, згідно з вченням Євангелія – бути там, де люди потребують її допомоги, де потрібен синергетичний ефект «солі землі». У ситуації, коли з відповідями на загрозливі виклики не може впоратися держава, дієві відповіді на них навіть від релігійної меншини стають особливо помітними, у тому числі й для медіа. А головне – в суспільстві виникає запит на такі відповіді. Наведемо деякі приклади.

У постмайданний період з'являються такі публікації як стаття у «Фокусі» у серпні 2014 року, присвячена розслідуванню вбивства чотирьох протестантів у Слов'янську¹⁷⁶. Її особливістю є те, що вона не просто розповідає історію вбивства християн, але показує пізніх протестантів у Слов'янську, зокрема, п'ятидесятників як тип – особливу соціальну групу –

¹⁷⁵ Балаклицький М. На виході із релігійних війн – віротерпимість і свобода. [Електронний ресурс] / Максим Балаклицький // Укрінформ. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2244644-na-vihodi-iz-religijnih-vijn-viroterpimist-i-svoboda.html>.

¹⁷⁶ Фионик Д. Восхождение. Кто убил четырёх христиан в осаждённом Славянске. [Електронний ресурс] / Дмитрий Фионик // «Фокус». – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://focus.ua/society/314132/>.

трудівників, волонтерів та рятувальників, готових заради інших людей жертвувати часом, зусиллями, ризикувати своїм майном чи навіть життям. Вже в підзаголовках статті – «Мурахи», «Спасателі» – розкривається логічний перехід від працелюбства протестантів до рятування життя іншим громадянам, адже «на своїх машинах вони вивезли з обложеного міста кілька тисяч славянців».

Також з початку війни ряд публікацій у секулярних ЗМІ присвячений соціальній допомозі, яку протестантські організації надають громадянам, зокрема, переселенцям. Це стосується у тому числі й Адвентистського агентства допомоги та розвитку, інформація про благодійні проекти якого неодноразово з'являлась у різних медіа.

У 2016 році видання «Новое время» зацікавило читачів красномовним заголовком: «Протестанти з Донбасу. Протестанти виявилися однією з найбільш патріотичних соціальних груп на охопленому війною сході країни»¹⁷⁷.

У цій статті ми бачимо спробу знайти відповідь, чому громадянська позиція протестантів виявилася такою, і, до того ж, незважаючи на меншість цієї релігійної групи, особливо помітною. Автор не тільки спілкується з військовими капеланами з числа протестантів, але й звертається до експерта. Цитуються думки доктора філософських наук Михайла Черенкова: «Необхідність допомагати на війні знову активізувала цю релігійну групу – з'явилася потреба в силі, готовій безкорисливо працювати на суспільство. А церкви, як зазначає Черенков, завжди знали, що робити у важкі часи: нагодувати голодних, підтримати скривджених». Крім того, «на думку професора, саме в той момент (коли з'явилася загроза повернення до репресивного СРСР – Г. М.) протестанти відчули, що таке справжня свобода віросповідання, яка була в Україні 20 років і яку вони не цінували».

¹⁷⁷ Шаповал Е. Протестанты из Донбасса. Протестанты оказались одной из наиболее патриотичных социальных групп на охваченном войной востоке страны. [Електронний ресурс] / Екатерина Шаповал // «Новое время». – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://nv.ua/publications/v-donbasse-protestanty-okazalis-odnoj-iz-naibolee-patriotichnyh-sotsialnyh-grupp-104809.html>.

Побачити прояв дій, спрямованих на досягнення синергічного ефекту «солі землі», можна й у намаганні українських протестантів діяти задля захисту релігійної свободи – у своїй країні та на міжнародному рівні. У намаганні шукати шляхи досягнення порозуміння – як між релігійними спільнотами, яких розколело ставлення до постмайданних подій в Україні і навколо неї, так і порозуміння між церквою та державою. Одним з таких шляхів або форм захисту релігійної свободи, яка протестантами вважається однією з базових свобод, з якої випливають й інші свободи, аж до громадянської¹⁷⁸ – є створення діалогу, налагодження відносин між сторонами, які перебувають у стані або відкритого конфлікту, або прихованого протиріччя.

Українці мають гарні приклади діалогових майданчиків (зокрема, Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій – ВРЦіРО, членами якої є й протестантські церкви), але глибина конфлікту, який переживає суспільство й релігійні спільноти, часто відбивається й на результатах тих діалогів, які проводилися за участю представників церков та релігійних організацій.

У квітні 2014 року в Єрусалимі пройшла зустріч протестантських лідерів України і Росії, метою якої було подолати те роз'єднання між християнами, яке вже гостро відчувалося на підставі ставлення до українських подій. Тоді розчарованими у результатах діалогу були обидві сторони через абсолютно різні підходи до аналізу обговорюваних явищ¹⁷⁹. А протестантський експерт, доктор філософських наук Михайло Черенков виніс вердикт: «Діалог неможливий... Зрозуміло, що це ніякий не діалог»¹⁸⁰.

Трохи кращою виявилася ситуація на зустрічі українських та російських релігійних лідерів в Осло за посередництва Норвезького Біблійного

¹⁷⁸ Шафф Ф. История христианской церкви. Том VII. Современное христианство. Реформация в Германии / Филип Шафф. – Санкт-Петербург: «Библия для всех», 2009. – 463 с. – С. 23.

¹⁷⁹ Лункин Р. Российские протестанты и Украина: испытание патриотизмом [Електронний ресурс] / Роман Лункин // Keston Institute. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.keston.org.uk/tr/63/02-Lunkin-about-Russian-protestants-and-Ukraine.htm>.

¹⁸⁰ «После Майдана началась новая эпоха для церкви». Интервью с Михаилом Черенковым [Електронний ресурс] // Христианский информационно-аналитический портал «Мир вам!». – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://mirvam.org/2014/04/13/%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B5-%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%8C-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%8F-%D1%8D%D0%BF%D0%BE%D1%85%D0%B0-%D0%B4/>.

товариства, яка відбулась з 9 по 11 вересня того ж року. Виконавчий директор ІРС Максим Васін цитував одного з українських делегатів: «Цей результат більше, ніж ми очікували, але менше того, чого потрібно було досягти духовним лідерам обох країн заради миру»¹⁸¹.

Хоча першочерговим завданням подібних зустрічей на той момент був пошук порозуміння в міжнародному церковному братстві, одним з центральних питань була свобода совісті (достатньо згадати масштаби переслідувань за релігійною ознакою на окупованому Донбасі з 2014 року).

Щоб сторони, яких роз'єднали політичні питання, почали отримувати не викривлену, а об'єктивну інформацію про події (відправна точка на шляху до порозуміння й примирення), українські протестанти зверталися в тому числі й до досвіду міжнародних організацій, зокрема – до досвіду організації Mission Eurasia, завданням якої, як зазначається на сайті, є «готувати, оснащувати та мобілізувати національних християнських лідерів по всій Євразії та в Ізраїлі». Мова йде про лідерів, які «беруть участь у євангелізації, насадженнях церков, цілісних служіннях та зростанні церков задля перетворення своєї країни для Христа»¹⁸².

У червні 2014 року Mission Eurasia зібрала євангельських лідерів у Стамбулі, після чого виникла ідея створення «миротворчого проекту» в Україні, у межах якого відбувався б діалог між російськими та українськими євангельськими християнами (що було доцільним саме на той момент).

Керівник відділу релігійної свободи Mission Eurasia, правозахисник і публіцист Влад Кусакін (Чикаго, штат Іллінойс) тоді зазначав: «Ми поставили собі за мету створити такий проект на рівні євангельського співтовариства. З надією, що він переросте в більш широкомасштабний проект. Ми створюємо

¹⁸¹ Васин М. Встреча в Осло: диалог вместо пропаганды [Електронний ресурс] / Максим Васин // Блог Максима Васіна. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://mvasin.org.ua/2014/10/916>.

¹⁸² Who we are [Електронний ресурс] // Mission Eurasia – Режим доступу до ресурсу: <https://missioneurasia.org/who-we-are/>.

майданчик, де могли б зустрітися ті євангельські лідери, які в якийсь момент відмовилися спілкуватися один з одним»¹⁸³.

Як повідомляв сайт «Новости христианского мира» (НХМ), у лютому 2016 року «дванадцять лідерів християнських громад з багатьох регіонів Росії, а так само 16 лідерів з різних областей України приїхали в Слов'янськ (Східна Україна) для зустрічі, спілкування та спільного проходження миротворчого семінару. На семінарі також були присутні представник Асоціації Релігійних Об'єднань Казахстану і представник УПЦ МП»¹⁸⁴.

Цей семінар у 2016 році був п'ятим з миротворчої серії, розпочатої в червні 2014 року Mission Eurasia та її глобальними партнерами, і розрахованої мінімум на п'ять років.

Одна з суттєвих особливостей цієї зустрічі була в тому, що її учасники не тільки досліджували миротворчі принципи в теорії, але й взяли участь у гуманітарному служінні тим, хто проживає на лінії фронту. Російські віряни разом з українськими роздавали хліб прямо на вулицях постраждалих населених пунктів. Як зазначає НХМ, «Багато міфів і сформовані через пропаганду стереотипи про поточний конфлікт були зруйновані. Були намічені шляхи спільної роботи щодо примирення, відновлення взаємин і гуманітарного служіння в найбільш постраждалих районах України»¹⁸⁵.

Як казав сам Влад Кусакин: «Ідея була пов'язана з моїм особистим переконанням, що, побувавши там, людина вже не зможе оцінювати ситуацію так, як вона її сприймала раніше... У 2015 році ми привезли до Слов'янська перших людей з Росії. Після семінару їздили разом з волонтерськими групами в міста Мар'їнку, Красногорівку Донецької області та інші. Один російський брат зустрівся з тими служителями, які організують там церкви. Каже: “Я

¹⁸³ Озеров В. Интервью: Американский правозащитник-протестант ВЛАД КУСАКИН о диалоге как форме защиты религиозной свободы, примирении после войны в Украине и роли РПЦ МП. Часть вторая [Електронний ресурс] / Валентин Озеров // Портал Credo.Ru – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.portal-credo.ru/site/?act=news&id=119854>.

¹⁸⁴ Лидеры из России и Украины провели семинар в Славянске [Електронний ресурс] // Новости христианского мира. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://prochurch.info/index.php/news/more/37401>.

¹⁸⁵ Там само.

пастор більше двадцяти років, але я вперше в житті зустрів “божевільних заради Христа”»¹⁸⁶.

Для російських протестантів у той період, коли Росія ще публічно заперечувала свою участь у війні на Донбасі, це було дуже глибоке емоційне потрясіння – побачити ситуацію в Україні не очима російської пропаганди, а так, як вона є насправді, почути людей, які живуть в зоні бойових дій, своїх братів по вірі. За задумом організаторів, семінар, який відкривав інструменти миротворчості, повинен був закріпити емоційне потрясіння від тої правди, яку побачили й зрозуміли учасники. Передбачалося, що принципи миротворчості учасники могли потім застосовувати у своїх громадах, до яких поверталися, як росіяни, так і українці, а також лідери з Середньої Азії.

Порівнювати результати цих діалогів 2015 року й тих, що проводилися між лідерами українських та російських церков у 2014 році в Єрусалимі та Осло треба, враховуючи одну обставину: у діалогах на майданчиках, організованих Mission Eurasia, більшість учасників з Росії були служителями, лідерами, але не найвищим церковним керівництвом. Бо зрозуміло, що керівникам великих церковних об'єднань, які є медійними особами й контактують з державними структурами, набагато важче висловити якусь думку, якщо вона буде відрізнитись від того, що від них очікують. Проте, діалог з лідерами порівняно невеликих громад теж мав сенс. Адже пошук правди, а з нею і релігійної свободи не завжди «спускається» згори, а може бути й низовою ініціативою. В історії протестантизму так і було: коли деякою мірою вичерпала себе Реформація згори, тобто, підтримана лідерами держав, почалася Реформація знизу, від простих громадян. Та й сама ідея діалогу впливає з євангельського розуміння рівності людей перед Богом та з рівності вірян перед Христом – на відміну від елітарної ієрархії, яка вдається до монологу й потребує лише пасивного послуху. Діалогова ж форма як підхід до захисту релігійної свободи особливо набуває значення з початком третього

¹⁸⁶ Озеров В. Інтерв'ю: Американський правозащитник-протестант ВЛАД КУСАКИН о діалогі як формі захисту релігійної свободи, примиренні після війни в Україні і ролі РПЦ МП. Часть вторая [Електронний ресурс] / Валентин Озеров // Портал Credo.Ru – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.portal-credo.ru/site/?act=news&id=119854>.

тисячоліття, коли попередній підхід («ганьбити і звинувачувати») почав втрачати дієвість на фоні змін, що відбулися в правовому полі багатьох держав.

Сам Влад Кусакін, говорячи про результати діалогів миротворчої серії Mission Eurasia в Україні у той період, був схильний до реалістичної оцінки (результат відчутний у порівняно невеликому масштабі), але в той же час позитивної, яка випливає з обіцянки, даної Богом пророку Єремії: «як здобудеш дорогоцінне з нікчемного, будеш як уста Мої» (Єр.15: 19). «Організований нами діалог – це і є процес вилучення дорогоцінного з нікчемного. Це процес реальної зміни мислення учасників зустрічей», – підсумовував правозахисник¹⁸⁷.

На нашу думку, ініціатива Mission Eurasia з участі вірян протилежних таборів у гуманітарному служінні нужденним може бути в певних (хоча й не всіх) ситуаціях гарним прикладом для організацій і церков, які застосовують принцип діалогу для порозуміння, в намаганні подолати неправду як одну з причин конфліктів, а також для захисту релігійної свободи. Українські християни можуть задати напрям у своєму суспільстві для розвитку цієї думки й показати, на яких засадах це ґрунтується. Тим більш, що вони в різних форматах продовжують досліджувати й вчитися практикувати принципи, що лежать в основі солідаризації суспільства й подолання соціальних та політичних криз, зцілення наслідків конфліктів. Прикладами таких форматів є цікавість протестантів до таких курсів як «Вступ до політичного богослов'я Першого Завіту: теологія кризових станів суспільства» від Брайана Відбіна, професора єврейської Біблії і семітських мов у Теологічній семінарії Альянс в м. Наяк, США. Це курс, присвячений концепції справедливого суспільства – «мішпат». За словами автора курсу, принцип «мішпат» настільки універсальний, що його можна застосовувати у сучасних реаліях на різних рівнях спільнот: від рівня сім'ї і церкви – до рівня держав і міжнародних відносин. А пророча функція церкви у сучасному суспільстві передбачає намагання не знищити структуру влади, але виправити

¹⁸⁷ Там само.

зловживання нею шляхом конструктивної критики через засоби комунікації¹⁸⁸. Інший курс, присвячений подібній проблематиці – лекції на теми теології нації, миру та війни, служіння в суспільстві від Найджела Біггара, провідного професора моральної та пасторської теології Оксфордського університету¹⁸⁹. (Організатор обох курсів: Християнський навчально-дослідницький центр «Реаліс» спільно з Національним педагогічним університетом ім. М. П. Драгоманова.) Слід сказати, що подібні теми та їхнє практичне використання набувають все більшого осмислення у протестантському середовищі, зокрема, миротворчий потенціал сучасної протестантської теології в Україні дослідив у своїй кандидатській дисертації Радислав Тацюн, захист відбувся у 2021 році¹⁹⁰. У цьому дослідженні підкреслюється й значення захисту релігійної свободи євангельськими християнами, і низової ініціативи у таких процесах, і важливість діалогічних форм роботи¹⁹¹. Проте, на думку Р. Тацюна, протестанти можуть бути й значно більш активними, ніж зараз, у своїй суспільно-політичній діяльності, тобто, їм є чого вчитися та є куди рухатись¹⁹².

Отже, поступово зростаюча протягом років незалежності України синергія вітчизняних протестантів зі світом, зі своїм суспільством, є переосмисленням своєї місії в ньому, а воно, у свою чергу, є відповіддю на виклики часу. На наш погляд, не можна сказати, що в українському контексті останніх років ця релігійна меншина стає впливовою на рівні з тими церквами, які становлять більшість. Але є підстави констатувати, що вона стає все більше помітною як для держави, так і для громадянського суспільства й ЗМІ. У 2016 році протестантський пастор Олександр Хомченко

¹⁸⁸ Меренков Г. «Не руйнувати, а будувати»: біблійний ідеал справедливості в суспільстві [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Релігійно-інформаційна служба України. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://risu.ua/ne-ruynuvati-a-buduvati-bibliyniy-ideal-spravedlivosti-v-suspilstvi_n96203.

¹⁸⁹ Оксфордські лекції в Києві: Теологія нації, миру та війни, служіння в суспільстві [Електронний ресурс] // ССХ Україна. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://ccx.org.ua/%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BA%D1%80%D0%B8%D1%82%D1%96_%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%97_%D0%9D%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BB%D0%B0_%D0%91%D1%96%D0%B3%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B0.

¹⁹⁰ Тацюн Р. І. Миротворчий потенціал сучасної протестантської теології в Україні : дис. канд. філос. наук : 09.00.14 – богослов'я / Тацюн Радислав Іванович – Рівне. – 276 с.

¹⁹¹ Там само. С. 233, 250, 251.

¹⁹² Там само. С. 211.

отримав орден «Народний герой України»¹⁹³. У 2017-му нагороди від Президента України отримали глави провідних протестантських церков з формулюванням «за внесок у розвиток релігійної, культурної та соціальної сфери», що є також відзначенням «ролі та значення церкви в історії та становленні незалежної держави». Новина висвітлювалася у тому числі й секулярними ЗМІ¹⁹⁴.

Відзначення у 2017 році на державному рівні 500-річчя Реформації, з одного боку, стало наслідком визнання державою історичного впливу цього руху, а також ролі протестантської меншини в українському суспільстві, з іншого, дало поштовх для самих українських протестантів переосмислювати свою взаємодію зі світом, ставити питання про те, якою може або повинна бути синергія.

Якщо казати про визнання протестантів з боку громадськості, показником цього є певні недержавні нагороди, лауреатами яких також ставали протестанти. Наприклад, всеукраїнська Волонтерська премія Євромайдан SOS, ініціатором якої виступає Євромайдан SOS з Центром громадянських свобод, є визнанням вагомого внеску «звичайних людей, які роблять надзвичайні речі» в усіх галузях громадського життя. У 2018 році одним з лауреатів цієї премії став пастор церкви «Добра звістка» м. Слов'янська Петро Дудник, який «врятував понад 4 тисячі осіб, а 16 тис. жителів окупованих територій Донеччини завдяки йому були вивезені на мирну територію. Він організував центр для переселенців, через який пройшло 216 осіб, 47 з яких живуть там і зараз»¹⁹⁵. Інтерв'ю з пастором-волонтером з приводу отримання премії пролунало в ефірі Українського

¹⁹³ Донецький пастор нагороджений орденом «Народний герой України» [Електронний ресурс] / «Релігія в Україні». – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/33476-doneckij-pastor-nagrazhden-ordenom-narodnyj-geroj-ukrainy.html.

¹⁹⁴ Глави протестантських церков отримали відзнаку Президента України [Електронний ресурс] / «24 канал». – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://24tv.ua/glavi_protstantskih_tserkov_otrimali_vidznaku_prezidenta_ukrayini_n823129.

¹⁹⁵ Відбулася Волонтерська премія Євромайдан SOS 2018 [Електронний ресурс] // Центр громадянських свобод. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://ccl.org.ua/news/vidbulasjavolonterska-premiya-evromajdan-sos-2018/>.

радіо¹⁹⁶. Слід сказати, що персону пастора Петра Дудника у контексті соціальної місії протестантів неодноразово цікавила світські ЗМІ¹⁹⁷.

У 2018 році виходить книга донецького пастора Української євангельської церкви, волонтера й капелана Сергія Косяка «Донбасс, которого ты не знал»¹⁹⁸. З книги читач дізнається про людей, які намагалися не пустити війну на поріг свого будинку – України, про ту роль, яку зіграли в цьому представники різних церков, у тому числі протестантських. Книга була презентована в Укрінформі й на інших медійних майданчиках, про неї неоднократно повідомляли ЗМІ, публікувалися рецензії, відгуки. Серйозність піднятої в книзі проблематики (руйнування хибних стереотипів про Донбас, осмислення причин втрати країною цілісності) і той факт, що соціальна і патріотична позиція протестантів, про яких дізнається читач із книги, підтверджена величезною кількістю прикладів жертвності заради людей і своєї країни, робить це видання одним зі знакових, і ЗМІ зацікавлені висвітлювати подібні теми.

Говорячи про зміни в осмисленні українськими протестантами своєї місії у суспільстві, можна констатувати, що на початку утворення незалежної України протестантизм був більш стурбований власним самозбереженням, що було наслідком попереднього існування в складних умовах обмеження свободи віросповідання. Але ситуація динамічно змінювалася. Доктор філософських наук зі спеціальності «Богослов'я» Роман Соловій описує ці зміни так: «Виклики української незалежності, особливо події останніх років – Майдан, початок військового конфлікту, святкування Реформації, – змусили Церкву поставити перед собою питання: навіщо ми існуємо в цій країні? Наше бачення обмежується наверненням окремих людей до лав протестантських церков, чи ми несемо відповідальність за преображення

¹⁹⁶ Лауреат премії «Євромайдан SOS» Петро Дудник: ця нагорода не для мене персонально, а для команди, яка рятувала [Електронний ресурс] // UA: Українське радіо. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://ukr.radio/news.html?newsID=83074>.

¹⁹⁷ Руденко А. Реформація... з прифронтовим обличчям. Пастор протестантської церкви в Слов'янську Петро Дудник – про особливості служіння на Донбасі [Електронний ресурс] / Анастасія Руденко // День. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/reformaciya-z-pryfrontovym-oblychchjam>.

¹⁹⁸ Косяк С. Н. Донбасс, которого ты не знал. Дневник священника. Книга первая. / Сергей Косяк. – К.: Издатель Заславский А.Ю., 2018. – 288 с.

країни, її оновлення, очищення? Я думаю, цей зсув у мисленні відбувся: від служіння, спрямованого на навернення окремих людей та зміни їх життя – до усвідомлення суспільного виміру своєї місії»¹⁹⁹.

У 2017 році на заходах, присвячених відзначенню 500-річчя Реформації, протестанти підкреслювали, що втілення біблійних принципів в різних сферах українського суспільства здатне й сьогодні призвести до позитивних змін, подібних до тих, що стали наслідками європейської Реформації. Мова йде і про державне управління, і про культуру, економіку, освіту й інші сфери. Принаймні, на хвилі R500 всі протестантські церкви говорили про своє прагнення до такої всеохоплюючої реформації у суспільстві. Оновлення, очищення суспільства бачилося як бажаний синергічний ефект, хоча й виникало запитання або підстави для сумнівів, наскільки вираженим він може бути в українському контексті.

З подій, які привернули увагу після Року Реформації, варто відзначити також балотування у 2020 році на місцевих виборах близько 1 тис. кандидатів-протестантів, що є вірними різних церков і представниками різних політичних сил. Така кількість, згідно з оцінкою громадської організації «Собор», в історії України зафіксована вперше і була названа «безпрецедентною»²⁰⁰. Про загальний ефект такого балотування говорити, на наш погляд, поки зарано, проте можна прослідкувати мотиви протестантів, які балотувалися. Одна з кандидаток, що балотувалася у Чернівцях від політичної партії «Народний контроль» і згодом стала помічником обласного депутата, адвентистка сьомого дня Валентина Мельничук у своєму інтерв'ю пояснила причину такого рішення: «Запитала, чому мене, 66-річну жінку, запрошують на таку відповідальну роботу, хоч я відмовлялася. Мені відповіли, що хочуть, щоб у їхній команді працювали чесні люди. Коли мені

¹⁹⁹ Меренков, Г. Роман Соловій: «Досвід Реформації повторити неможливо, але її уроки необхідно врахувати» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // «Історична правда». – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2017/12/27/151830/>.

²⁰⁰ Вперше в історії України близько 1 тис. євангельських християн балотується на місцевих виборах: Форум «Україна напередодні виборів» [Електронний ресурс] // Всеукраїнський собор. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://sobor.com.ua/news/forum-ukrayina-naperedodni-viboriv>.

сказали таку фразу, я, як людина віруюча, не могла відмовитися»²⁰¹. За словами Валентини, основна її діяльність полягає у вирішенні різноманітних питань, завдяки яким люди, які гостро потребують соціальної та інших видів допомоги, можуть її отримати, при цьому організація такої допомоги передбачає комунікацію й взаємодію різних соціальних інституцій та залучення їхніх представників. Тож на прикладі такої діяльності можна бачити спрямованість на досягнення ефекту синергії зі світом, адже в цьому бачимо прагнення оптимізувати саму систему служіння суспільству.

Якщо демократичні й плюралістичні процеси в Україні не зупиняться, можна прогнозувати, що протестанти все більше будуть виходити поза стіни своїх церков, щоб служити на благо не тільки власних громад, але й цілого суспільства, не тільки допомагати нужденним, а й спрямовувати свою місію на всі верстви населення, виконуючи пророчу функцію, у тому числі звертатися до політичної еліти, від якої залежить майбутнє країни. Синергічний ефект від співпраці з елітою, взаємодії, яка б ґрунтувалася на принципах партнерства, пропозиції альтернативи, а не на використанні один одного у своїх цілях, і також ефект від співпраці з громадянським суспільством міг би якщо не наблизити Україну до розвинених європейських країн, то як мінімум запропонувати шляхи такого наближення. Адже, як вважають протестанти, саме християнські цінності – це запорука справжнього успіху. Соціолог релігії, професор факультету соціології Джорджтаунського університету Хосе Казанова, висловлюючись про зміни, що відбуваються в українському протестантизмі, каже: «...це є той процес, внаслідок якого українське суспільство повноцінно визнає протестантів, і вони також визнають можливість повноцінно співпрацювати з іншими членами суспільства в Україні»²⁰².

²⁰¹ Меренков Г. Помічник обласного депутата Валентина Мельничук: «Мене запросили в команду, бо їм потрібні чесні люди» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/pomichnyk-oblasnogo-deputata-valentyana-melnychuk-mene-zaprosyly-v-komandu-bo-yim-potribni-chesni-lyudy/>.

²⁰² Меренков Г. Хосе Казанова: «В Україні відбувається нормалізація протестантизму». [Електронний ресурс]. / Гнат Меренков // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. Офіційний сайт. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/hose-kazanova-v-ukrayini-vidbuvayetsya-normalizatsiya-protestantyzmu/>.

У той же час на даному етапі в осмисленні як історичної, так і бажаної сучасної реформації, в осмисленні протестантами себе як компоненту, необхідного для суспільної синергії, можна виділити дві головні думки. Перша – «реформи треба починати з себе» (змінюючи якість компоненту, що перебуває в меншості), але не слід сподіватися на всеохоплюючу реформацію в суспільстві, подібну до тої, що відбулася півтисячоліття тому, адже сьогодні в умовах секулярності відтворити досвід Лютера неможливо (так вважає, зокрема, доктор філософських наук зі спеціальності «Богослов'я» Роман Соловій²⁰³). Друга думка – існує необхідність в такому масштабному повторенні або відновленні реформаційної хвилі, яке б охопило не тільки релігійну меншину, а й релігійну більшість в Україні. На думку доктора філософських наук Михайла Черенкова, сьогодні «виникає запит на «третю хвилю», яка змінила б православну церкву, а також повернула би протестанські спільноти в масштаб загальноцерковних перетворень»^{204, 205}. Так само, на думку доктора філософських наук, професора Національного університету «Острозька академія» Петра Кралюка, відчутні зміни в країні могли б відбутися, якщо б українські православні перебували у діалозі з протестантами, запозичили б і почали б втілювати деякі принципи протестантизму, зокрема раціональне сприйняття світу, а також принципи трудової етики²⁰⁶. Тобто, задля масштабних перетворень якісні зміни потрібні не тільки в протестантському компоненті.

Отже, бачимо, що у розумінні протестантів завдання церкви у цьому світі – взаємодіяти з ним таким чином, щоб являти собою альтернативне суспільство, сприяючи ефекту синергії – позитивному перетворенню

²⁰³ Меренков, Г. Роман Соловій: «Досвід Реформації повторити неможливо, але її уроки необхідно врахувати» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // «Історична правда». – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2017/12/27/151830/>.

²⁰⁴ Черенков М. Реформація в Україні: від «Мартіна Лютого» до Івана Рябошапки [Електронний ресурс] / Михайло Черенков // РІСУ. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://risu.ua/reformaciya-v-ukrajini-vid-martina-lyutogo-do-ivana-ryaboshapki_n84008.

²⁰⁵ Протестантські церкви у контексті суспільних трансформацій [Електронний ресурс] // Всеукраїнський Союз Церков Євангельських Християн-Баптистів. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.baptyst.com/protestantski-tserkvy-u-konteksti-suspilnyh-transformatsij/>.

²⁰⁶ Меренков Г. #ТижденьПодяки: Якби православні запозичили принципи протестантизму, було б добре. Розповідає Петро Кралюк [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Українська уніонна конференція. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/tyzhdenpodyaky-yakby-pravoslavni-zapozychyly-pryntsypy-protestantyzmu-bulo-b-dobre/>.

позацерковного суспільства. Прагнення протестантських церков до всеохоплюючої реформації у суспільстві – це і є прагнення синергічного ефекту, що є більшим від зусиль самої церкви. Той факт, що секулярні українські ЗМІ тривалий час не помічали пізньопротестантських церков або висвітлювали їх необ'єктивно, було наслідком не тільки релігійної необізнаності журналістів, але й медійної пасивності протестантів, які в багатьох випадках надавали перевагу мовчанню ЗМІ про них.

Починаючи з подій Майдану і війни на Донбасі з'явилися яскраві прецеденти об'єктивного висвітлення соціальної позиції протестантів у медіа. Це водночас є і наслідком ефекту синергії, і фактором, що підсилює цей ефект, робить суспільство більш відкритим до протестантів. Принцип захисту свободи через діалог є суто євангельським, він впливає з рівності людей перед Богом та з рівності вірян перед Христом – на відміну від елітарної ієрархії, яка вдається до монологу й потребує лише пасивного послуху. Протестантські правозахисники сьогодні схиляються до діалогової форми роботи зі зміцнення релігійної свободи, що знаходить своє втілення в ініціативах із залученням українських євангельських християн.

2.2. Суспільно-лідерський потенціал пізньопротестантських церков України: ідеалістичні й реалістичні оцінки

За статистичними дослідженнями Центру Разумкова, проведеними в лютому 2019 року, серед суспільних інститутів, яким найбільше довіряють українці, Церква посідає третє місце. Їй довіряють 61% українців з невеликим відривом від першого місця (довіра волонтерським організаціям, 67% опитаних) і другого (Збройним Силам України, 62%)²⁰⁷.

У ситуації, коли недовіра громадян державним інституціям є майже тотальною, українське суспільство потребує лідерів, які б могли надати

²⁰⁷ Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України [Електронний ресурс] // Разумков Центр. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-instytutiv-ta-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy>.

ефективну допомогу в подоланні кризи останніх років й збудуванні успішної країни. Таким лідером могла б стати Церква. Виникає питання, наскільки вона сама готова до такої ролі й що саме вона може запропонувати українським громадянам у моделі відносин, де одним із суб'єктів поряд із Церквою і державою постає громадянське суспільство. У фокус нашого дослідження потрапляють, зокрема, пізні протестантські церкви як такі, що, незважаючи на свою меншість (близько 2% українців) відзначаються більшою дієвістю на противагу споглядальності, місіонерською спрямованістю й певною відкритістю для інновацій.

Після здобуття релігійної свободи церкви зайнялись активним місіонерством, але дійшли розуміння, що простої проповіді для навернення людей вже недостатньо – з тої причини, що багато з проблем, які є в суспільстві, залишаються невирішеними. Церкви побачили, що вони можуть запропонувати суспільству власну альтернативу у вирішенні певних питань. Одне з них – освіта й виховання майбутнього покоління.

Протестанти були вмотивовані:

1. потребою забезпечити себе богословськими кадрами. Це було необхідно для належного функціонування та організації служіння в самій церкві.

2. Необхідністю створювати християнські школи – оскільки від виховання дітей і підлітків залежить стан майбутнього покоління українців.

3. Усвідомленням потреби у вищій освіті для вірян, як для лідерів служіння, так і для тих, які не збиралися бути пасторами в церкві. Адже на будь-якому робочому місці християнин, що сумлінно виконує свої обов'язки, може тим самим свідчити про свого Творця.

Мати свою освітню систему протестантам важливо з тої причини, що віряни прагнуть інтегрувати морально-етичне виховання в загальну та професійну освіту, відтворюючи єдність знання та світогляду. Вони пояснюють це також необхідністю виховати людину, яка могла б бути зразковим громадянином своєї країни, служила б суспільству, а не тільки піклувалася про себе.

На сьогодні протестантські церкви в Україні, хоча є релігійною меншістю, мають власні освітні заклади різного рівня: від дитячих садків і шкіл до приватних вищих навчальних закладів та богословських семінарій. Згідно зі статистичними даними 2017 року, «із усіх 185 вищих християнських навчальних закладів в Україні 112 – протестантські, що становить 65 %»²⁰⁸.

Ситуація, яка склалася в освітній системі протестантів у період релігійної свободи в незалежній Україні доводить, що церкви мають певні досягнення в цьому напрямі, що свідчить про певні лідерські позиції, але все ж вони ще не досягли всіх цілей, яких ставили собі.

Яскравим прикладом протестантської освіти в Україні є навчальні заклади, створені Церквою адвентистів сьомого дня. Говорячи про освітню структуру, що складається з дитячих садків, шкіл, вузів, духовних вузів і різнопрофільних курсів, кандидат філософських наук Іван Чернушка підкреслює, що «в добу постмодерну без такої освітньої структури неможливо відтворення моральних цінностей, принципів і відповідних норм, властивих Церкві АСД»²⁰⁹. Зокрема, заснований адвентистами в 1999 році Український гуманітарний інститут мав на меті з'єднати християнські цінності з професією, затребуваною в суспільстві.

Євангельськими християнами в Україні також був заснований ряд освітніх проєктів, присвячених соціальному застосуванню релігії – тим ціннісним і біблійним основам, які могли б допомогти майбутнім духовним лідерам в різних сферах соціального служіння. На відміну від конфесійного богослов'я, що окреслює рамки «істинної церкви», у таких проєктах могли брати участь представники різних церков і світські вчені.

До недавнього часу протестантські лідери нарікали на те, що «богословські дипломи не визнаються законодавствами країн колишнього Радянського Союзу (за окремими винятками в Молдові) в силу того, що ці законодавства все ще відображають радянський підхід до релігійної

²⁰⁸ Протестанти – надбання України [Електронний ресурс] // Асоціація ПОКЛИК. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://poklik.org/projects/protestanty-nadbannya-ukraviny/>.

²⁰⁹ Чернушка І. Г. Сучасний стан та основні тенденції розвитку адвентизму в Україні : дис. канд. філос. наук : 09.00.11 – релігієзнавство / Чернушка Іван Гаврилович – Рівне, 2016. – 187 с. – С.85.

освіти»²¹⁰. Ситуація змінилася в 2015 році, коли були прийняті відповідні зміни в законодавчій сфері України. Міністерство освіти і науки почало процедуру державного визнання дипломів, виданих духовними вузами, відповідно до Закону України «Про вищу освіту» та постанови Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 за № 652 «Про державне визнання документів про вищу духовну освіту, наукові ступені та вчені звання, виданих закладами вищої духовної освіти»²¹¹.

Показовим прикладом взаємодії світської й духовної освіти є проекти Християнського дослідницького центру «Реаліс» (міждисциплінарний навчальний центр), основи якого були закладені ще в 1992 році. А в 2015 році «Реаліс» в партнерстві з Національним педагогічним університетом ім. М.П. Драгоманова (Київ) розробляє магістерські програми «Соціально-політична етика і теологія» і «Християнське консультування і капеланство в кризових ситуаціях». Серед викладачів – професори Оксфордського університету, Принстонського університету, Єльського університету, Університету Пеппердайна, Денверської семінарії, Піттсбурзької семінарії і Теологічної семінарії Альянс²¹². Один з викладачів цих магістерських програм, професор єврейської Біблії і семітських мов у Теологічній семінарії Альянс в м. Наяк, США, Брайан Відбін у своєму інтерв'ю на сайті Релігійно-інформаційної служби України дає наступну пораду лідерам і волонтерам, взагалі будь-яким людям, що мають соціально активну позицію й хотіли б впливати на суспільно-політичну систему: «Роби те, що можеш, але в той же час завжди слідкуй за собою, щоб твоє завдання було: не руйнувати, а будувати, щоб

²¹⁰ Гарнов А. Тарас Дятлик: «Быть героем веры без познания Бога невозможно» [Електронний ресурс] / Артур Гарнов // Слово для тебя. – Рік не вказано. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.word4you.ru/interview/22694/>.

²¹¹ Кабінет міністрів України. Постанова від 19 серпня 2015 р. № 652. Про державне визнання документів про вищу духовну освіту, наукові ступені та вчені звання, виданих закладами вищої духовної освіти [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/652-2015-%D0%BF>.

²¹² Про нас [Електронний ресурс] // Християнський центр «Реаліс». – Режим доступу до ресурсу: <https://realis.org/about-us/>.

покращувати добробут людей, щоб допомагати людям процвітати, а не робити зло»²¹³.

Отже, ми бачимо за роки незалежності у протестантів динамічну трансформацію у сфері освіти, оскільки від усвідомлення необхідності навчати богословів «для себе», церкви прийшли до розуміння необхідності освіти для всіх, у тому числі для аудиторії, яка не належить до церкви того чи іншого викладача-протестанта. Це свідчить про спробу будувати вищу освіту на ціннісному і науковому потенціалі церков, відповідаючи на питання в тому числі секулярної людини, навіщо суспільству потрібна релігія і як вона може бути застосовна на практиці, в тому числі в кризовій ситуації.

Разом з тим, на даний момент в освітній сфері протестантів існують проблеми, ще не подолані. З одного боку, професійна освіта (не пов'язана з біблеїстикою чи релігієзнавством), яку дають засновані протестантами навчальні заклади або проекти, за своєю якістю не може поки що конкурувати з освітою, отриманою у світських закладах з високим статусом, що мають давню традицію, розвинену структуру, краще фінансування і відповідно кращі педагогічні кадри. З іншого боку, у церквах сформувався нечисленний прошарок вчених, чия висока кваліфікація не викликає ніяких сумнівів у світської наукової аудиторії, проте знання цих людей порівняно рідко затребувані самими церквами. Тому що у свідомості більшості протестантів, які вийшли з радянського минулого, для церкви більше потрібні функціонери, ніж інтелектуали-новатори. Протестантські церкви в основній своїй масі досить консервативні і все ще бояться змін і інновацій, до яких прагнуть інтелектуали.

Отже, навіть на прикладі освіти бачимо й позитивні досягнення протестантів у плані суспільного лідерства, й проблеми, які існують не тільки у сфері освіти, а є більш масштабними, загальноцерковними. На сьогодні

²¹³ Меренков Г. «Не руйнувати, а будувати»: біблійний ідеал справедливості в суспільстві [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Релігійно-інформаційна служба України. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/74572/.

лідерство, яке пропонують протестанти, привертає до себе увагу завдяки принаймні двом чинникам: практичними діям і концептуальним ідеям.

До практичних дій протестантів можна віднести також різноманітні види соціальної роботи, благодійність, волонтерство, вуличний активізм. Так, перше в Україні наукове соціологічне дослідження ставлення населення України до євангельських протестантських (зокрема до п'ятидесятницьких) церков (2016 рік) виявило, що завдяки різноманітній соціальній діяльності, гуманітарній допомозі нужденним, волонтерській допомозі військовим, полоненим та пораненим в зоні АТО ставлення українців до євангельських християн має позитивні тенденції у порівнянні з попередніми роками²¹⁴.

На відміну від соціальної роботи, що спрямована на широкі верстви населення, концептуальні ідеї, що генеруються в колі протестантських авторів, в першу чергу мають бути сприйняті елітою країни – політичною, економічною, культурною.

Під час святкування 500-річчя Реформації в Україні в 2017 році протестантські церкви доклали зусиль, щоб донести до політичної еліти країни ідею необхідності комплексного реформування суспільства згідно біблійних принципів. Серед літератури, виданої до ювілею Реформації, варто особливо відзначити книгу «Реформація: успіх Європи – шанс для України: колективна монографія за редакцією Романа М. Шеремети та Ольги Романенко», яка розповсюджувалася серед представників політикуму. Основна ідея цієї книги, а також багатьох просвітницьких заходів, що проводилися в рамках святкування Ювілею Реформації – довести, що «світоглядні зміни на користь біблійних принципів, як це сталося під час Реформації, мали величезний позитивний вплив на розвиток країн Західної Європи та світу... Саме в Біблії закладені основоположні принципи

²¹⁴ Валерія Чорнобай: «Сучасна протестантська євангельська церква в Україні: маргінальна спільнота чи місто на верховині гори?» [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/65085/.

формування системи управління державою та організації економічних відносин у суспільстві»²¹⁵.

Автори книги переконують, що представникам усіх державних інституцій і гілок влади особливо важливо сьогодні «вивчати і досліджувати ті біблійні принципи і цінності, які стали причиною утворення успішних демократичних європейських та північноамериканських країн»²¹⁶.

Авторам цієї книги вторить протестантський автор Володимир Єрмоєнко, наголошуючи: «Бог хоче бачити тих, кого Він назвав світлом і сіллю там, де приймаються найважливіші стратегічні рішення про те, що, як і куди повертати. Він бажає бачити Своїх дітей там, де приймаються рішення про політичні курси і стратегії, програми соціально-економічного розвитку, внутрішньої і зовнішньої політики, освіти та охорони здоров'я, фінансів і кредитів» В. Єрмоєнко закликає небайдужих християн вірити і діяти в політичній сфері так, «щоб привнести в неї справжню реформацію»²¹⁷.

Проте, незважаючи на спроби українських протестантів запропонувати суспільству реформацію відповідно до своїх концептуальних ідей, потенціал протестантських церков отримує досить різні оцінки дослідників: від переконання у рятівній силі цього потенціалу для всієї держави – до констатацій про історично обумовлену неготовність українських протестантських церков значно впливати на суспільство подібно до протестантизму європейського чи американського.

У світлі останніх тенденцій в релігійній площині й тої кризи, через яку проходить країна, починаючи з 2013 року, актуальним є порівняння оцінок, зроблених майже два десятиріччя тому, з картиною сьогодення.

Доктор філософських наук Вікторія Любащенко у 2001 році називала «творенням стереотипів» намагання деяких авторів представити пізній український протестантизм (а він і складає основу протестантської меншини в

²¹⁵ Реформація: успіх Європи – шанс для України: колективна монографія за редакцією Романа М. Шеремети та Ольги Романенко / Р. М. Шеремета, О. Романенко, В. Л. Сміт [та ін.]; Університет менедж. освіти. – К.: Самміт-Книга, 2017. – 256 с.: іл. – С. 200.

²¹⁶ Там само. С. 201.

²¹⁷ Ерёмєнко В. Виденьє реформации Украины. / Владимир Ерёмєнко. – Черкасы: «ІнтролігаТОР», 2016. – 260 с. – С. 91.

країні) як скарбницю ідей та ініціатив, що врятовують суспільство від криз в економіці й політиці. Дослідниця вказувала на низьку освіченість, але високий місіонерський запал українських протестантів в цілому. Вона прогнозувала, що ні істотний потенціал впливу на економічні процеси, ні масштабна політична активність в українських протестантів ще довго не з'явиться (а без цього неможливо говорити про значний вияв суспільного лідерства). Це пояснюється своєрідністю української моделі протестантизму, який не відповідає класичній європейській чи ліберальній американській моделям. «Навіть політично спроектовані ініціативи протестантизму не означатимуть його виходу за коло чітко окреслених світоглядних пріоритетів. Найперспективніші галузі самореалізації конфесії – моральне виховання, освіта і філантропія»²¹⁸.

За час, який пройшов від публікації цього прогнозу, протестанти дійсно стали більш помітні суспільству завдяки своєму соціальному служінню, яке стало відповідями на виклики часу. Так, події останніх років (Майдан, війна на сході України, євроінтегративний курс) змусили багатьох протестантів збільшити свою соціальну й громадянську активність, переосмислити своє ставлення до політики і взагалі до суспільного виміру місії церкви.

Виклик, пов'язаний з кризою після початку війни на Донбасі (2014 р.), а також сприятлива нагода бути почутим представниками політичної еліти, яка з'явилася завдяки офіційному святкуванню 500-річчя Реформації в 2017 році, змусив ряд протестантських авторів та лідерів шукати відповіді, які не вкладалися у традиційне коло світоглядних пріоритетів «моральне виховання, освіта і філантропія». Можна констатувати, що на цій хвилі з'явилися публікації, за своїм пафосом і оцінкою потенціалу протестантських церков набагато більш оптимістичні на відміну від стриманого прогнозу Вікторії Любащенко від 2001 року.

Так, єпископ Союзу євангельських церков України «Українська місіонерська церква» Валерій Решетинський у книзі – нарисі з теології

²¹⁸ Любащенко В. Протестантизм в Україні: творення стереотипів триває [Електронний ресурс] / Вікторія Любащенко // Незалежний культурологічний часопис «Ї». – 2001. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ji.lviv.ua/n22texts/lubasch.htm#pp2>.

Майдану «Поток из-под порога храма» (2016 рік) вказує на появу за роки незалежності України спілок християнських юристів, медиків, педагогів, вчителів, вчених, бізнесменів, журналістів, письменників, художників та інших професійних християнських товариств, діяльність безлічі християнських навчальних та реабілітаційних центрів, які «стверджують християнський світогляд... звільняють суспільство від соціальних хвороб». Все це, на думку автора, є провісниками «потужного реформаційного руху в суспільстві»²¹⁹. Запевняючи, що ключ до порятунку України від кризи («дорожня карта») знаходиться в руках Церкви (у широкому міжконфесійному розумінні), автор закликає: «...дайте можливість в суспільстві вивільнитися тектонічній духовній силі, яку має християнство і яка здатна в короткий проміжок часу привести нашу країну до духовного і економічного процвітання»²²⁰. Оцінка потенціалу християнських і, зокрема, протестантських церков (вони є яскраво вираженою складовою збірною образу Церкви в книзі В. Решетинського) за рік до ювілею Реформації виглядає досить оптимістично, враховуючи поєднання в одному реченні таких сильних словосполучень як «процвітання країни» і «короткий час».

Цілком в дусі оптимістичної оцінки пропонує «дорожню карту» для України і Володимир Єрмоєнко у книзі «Видення реформи України». Вказуючи на те, що в усіх сферах суспільного життя беззаконня стало нормою, автор протиставляє організованому беззаконню концепцію «організованої праведності». Так само, як організована злочинність є соціальним інститутом, що має структуру та ієрархію, організована праведність теж повинна мати структуру та ієрархію, проте автор детально не прописує, як повинні виглядати її інститути, її форми і методи на рівні цілого суспільства (а не окремої конфесії), а обмежується біблійними прикладами і широким узагальненням, відповідно до якого протестанти можуть вдаватися до всього, що не заборонено законодавством, аж до створення своєї

²¹⁹ Решетинский В. Поток из-под порога храма / Валерий Решетинский. – К.: Книгоноша, 2016. – 120 с. – С. 103.

²²⁰ Там само. С. 16-17.

політичної партії²²¹. Цілком можливою і бажаною автор змальовує ситуацію, коли Церква (яку символізує старозавітний пророк Ілля), у відповідності до біблійних обітниць стає у суспільно-політичних процесах «головою, а не хвостом», тобто, вказує напрям реформації в суспільстві. Концепцію організованої праведності В. Єрмоєнко пропонує навіть у якості «національної ідеї» для України, підкреслюючи, що вона за певних умов може спрацювати в реальності²²².

Серед протестантських авторів, що пропонують своє бачення шляху до процвітання країни, є й ті, хто тяжіє до більш поміркованих оцінок можливостей християн масштабно вплинути на суспільство. Доктор філософії, президент Християнського науково-апологетичного центру Сергій Головін у книзі «Біблія і політика. Основи справедливого суспільства» (яка, на думку Ю. Подорожнього, містить «комплексно осмислені та розвинуті» основоположення соціальної доктрини українських протестантів²²³) підкреслює, що навіть хороше законодавство й соціальні реформи самі по собі не призведуть до позитивних змін в країні. Змінитися повинні самі люди і така переміна не відбувається швидко. Процес може затягнутися надовго, як у випадку з Мойсеєм, якому довелося водити ізраїльський народ по пустелі сорок років, отже, результатами реформації, розпочатої християнами зараз, можливо, скористається наступне покоління українців²²⁴. Проте, книга закликає читачів вчитися «створювати політику», засновану на біблійних принципах.

У кожному з цих видань, які об'єднує протестантська теологія і заклик до політичної активності християн, автори вказують, що зміни в суспільстві не відбудуться без виконання певних умов. В. Єрмоєнко запитує в читача, чи хочемо ми бачити праведних людей в уряді і чи готуємо таких людей у

²²¹ Ермоєнко В. Видення реформации Украины. / Владимир Ермоєнко. – Черкасы: «ІнтролігаТОР», 2016. – 260 с. – С. 105.

²²² Там само. С. 256.

²²³ Подорожній Ю. А. Діалог церкви і суспільства в сучасній українській теології : дис. канд. філос. наук : 09.00.11 – релігієзнавство / Подорожній Юрій Анатолійович – Київ, 2018. – 210 с. – С. 72–77.

²²⁴ Головін С. Біблія і політика: Основи справедливого суспільства. / Сергій Головін. – К.: Книгоноша, 2017. – 136 с. – (Непохитні основи). – С. 3.

своєму церковному середовищі²²⁵. Вочевидь, без позитивної відповіді критичної маси християн на таке запитання реформа не спрацює. Згідно з В. Решетинським, «успішні реформи можуть пройти тільки в результаті нового мислення, тільки на основі нової системи цінностей»²²⁶, а для масштабного впливу на суспільство «самій роз'єднаній церкві» треба покаятись, залишити «конкурентну боротьбу, амбіції та суперечки»²²⁷, а лідерам – «навчитися мислити не інтересами окремої помісної Церкви, або деномінації, а категоріями Царства Божого»²²⁸.

Сергій Головін також наполягає: «переміни сердець – не результат, а причина пробудження в суспільстві»²²⁹. На практиці невиконання або неповне виконання цих умов нівелює цілком оптимістичну, навіть ідеалістичну картину й відриває від реальності ту оцінку потенціалу, яку отримує український протестантський рух у працях вищезгаданих авторів.

Слід сказати, що, за оцінками інших дослідників намагання протестантських церков привести українське суспільство до реформ на даному етапі виглядає в цілому утопічно, враховуючи, що воно є далеко не таким релігійним, як європейське середньовічне. На це вказує, зокрема, доктор філософських наук зі спеціальності «Богослов'я» Роман Соловій. Він же підкреслює, що протестанти повинні більшою мірою зосередитись на реформуванні самих себе, адже лише оновлення церкви зсередини може привести до бажаних змін в суспільстві²³⁰.

Постає питання, наскільки протестанти України самі готові до такого реформування, до ролі Церкви як суспільного лідера. Можемо виокремити кілька тенденцій. З одного боку, у протестантських церквах є певне інтелектуальне коло авторів, які здатні пропонувати концептуальні ідеї

²²⁵ Ерєменко В. Виденье реформации Украины. / Владимир Ерєменко. – Черкасы: «ІнтролігаТОР», 2016. – 260 с. – С. 105.

²²⁶ Решетинский В. Поток из-под порога храма / Валерий Решетинский. – К.: Книгоноша, 2016. – 120 с. – С. 17.

²²⁷ Там само, с. 86

²²⁸ Там само, с. 103

²²⁹ Головін С. Біблія і політика: Основи справедливого суспільства. / Сергій Головін. – К.: Книгоноша, 2017. – 136 с. – (Непохитні основи). – С. 113

²³⁰ Меренков, Г. Роман Соловій: «Досвід Реформації повторити неможливо, але її уроки необхідно врахувати» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // «Історична правда». – 2017. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2017/12/27/151830/>.

суспільству, які закликають церкви до пробудження, оновлення, переосмислення суспільного виміру своєї місії. Так, Володимир Єрмоєнко ставить у приклад біблійного пророка Іллію і закликає християн не йти позаду суспільно-політичних процесів, а очолити процес реформ, бути «головою», а не «хвостом». Проте, одного бажання стати суспільним лідером замало. «Бог зацікавлений не тільки в наших проголошеннях та сповіданні, Його цікавить, що ми після цього робимо?»²³¹.

У світлі подібного запитання ми бачимо загальну тенденцію основної маси українських протестантів робити, як і прогнозувала В. Любащенко, більше те, до чого вони звикли і що є більш зрозумілим. Можна констатувати, що у значній кількості протестантів наразі є запал до рішучих дій, але в першу чергу він знаходить свій вихід у соціальній роботі, до якої ці церкви звикли за роки незалежності України як до виконання заповіді про любов до ближнього.

Проте, навіть у контексті соціальної роботи та виявів громадянської активності багато хто із самих протестантів констатує, що реальна картина протестантської динаміки в багатьох випадках розчаровує (у порівнянні з бажаним ідеалом). Так, громадський діяч і активіст Ігор Плохой зазначає, що «більшість протестантів все одно пасивні», і в рік ювілею Реформації упустили більшу частину можливостей виконувати соціальну роботу й пропагувати християнські цінності²³².

Пастор і волонтер Сергій Косяк, відомий масштабною гуманітарною роботою на Донбасі, говорить про неподолану інертність українських протестантів у відносинах із владою: «Нічого хорошого не буде, поки церква буде мовчати і називати чорне чорним тільки в стінах своїх церковних будівель»²³³.

²³¹ Ермоєнко В. Видення реформации Украины / Владимир Ермоєнко. – Черкасы: «ІнтролігаТОР», 2016. – 260 с. – С. 252, 249.

²³² Меренков Г. Ігор Плохой: «Сформувати соціальну доктрину для церкви повинні богослови. Активісти допоможуть!» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Новости христианского мира. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://prochurch.info/index.php/news/more/53570>.

²³³ Косяк С. Н. Донбасс, которого ты не знал. Дневник священника. Книга первая / Сергей Косяк. – К.: Издатель Заславский А.Ю., 2018. – 288 с. – С. 285–286.

Магістрант богослов'я Олексій Гордєєв, досліджуючи участь протестантів у подіях Майдану і волонтерському русі, робить висновок, що «більшість протестантів так і лишилась відсторонено аполітичною»²³⁴. Подібні оцінки вже не мають оптимістичного забарвлення, скоріше тяжіють до реалістичності. Тим не менш, окремі ініціативи протестантів за останні роки дозволяють говорити про певну динаміку у пошуку протестантами актуальних моделей взаємодії із суспільством та їхніх спробах досягти суспільного лідерства. Зокрема, до звичної соціальної роботи (в першу чергу благодійництва) як виклик на загрози часу в останні роки додався напрям захисту сім'ї від наступу ЛГБТ-лобі, у протестантському середовищі проглядається намагання створити своє лобі християнських цінностей. Так, Міністерство юстиції України 22 січня 2019 року зареєструвало громадську спілку «Всеукраїнський Собор» на чолі з Олександром Турчиновим, до складу духовної ради якої увійшли лідери кількох українських протестантських церков. Завдання цієї спілки – «поширення християнських цінностей через культурні, освітні, волонтерські та молодіжні проекти, популяризація здорового способу життя, протидія негативним соціальним явищам»²³⁵.

Протестантські лідери неодноразово вказували, що готові об'єднати зусилля заради захисту сімейних цінностей в Україні, які наразі упосліджувані. Проте, як вказують критики просімейного протестантського руху, в цьому існує небезпека фундаменталізації українських християн. Як зазначив відомий соціолог релігії Хосе Казанова під час свого візиту в Україну, фундаменталізмом дії активістів можна назвати за тієї умови, коли відсутня повнота спектру тих цінностей, які захищаються. «Якщо сімейні цінності – то єдиний наш центр і ідентичність, єдине, що відрізняє нас від інших, то в цьому дійсно є проблема. При такому фундаменталізмі ми

²³⁴ Гордєєв О. Майдан як виклик протестантській аполітичності / Олексій Гордєєв // Бог і Майдан: Аналіз і свідчення. (За загальною ред. Михайла Димида). Львів: Український католицький університет, 2018. – С. 100–124. – С. 122.

²³⁵ У День Соборності зареєстровано «Всеукраїнський Собор» / Олександр Турчинов. Персональний сайт. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <http://turchynov.com/news/details/u-den-sobornosti-zareyestrovano-vseukrayinskij-sobor>.

позбавляємо себе можливості вести діалог з іншими й дивимось на них як на ворогів». На відміну від цього, Хосе Казанова радить протестантам говорити про гідність людини на всіх рівнях. «Традиційні цінності важливі, унікальні та ексклюзивні, але вони є частиною більшої проблематики, яку суспільство має усвідомлювати»²³⁶.

У той же час сформуванню єдиного всеохопного бачення проблематики суспільства протестантам наразі нелегко, враховуючи невизначеність із соціальною доктриною, адже в багатьох церквах вона не має чіткого формулювання, виглядає фрагментарно або не пристосована до нинішніх українських реалій, на відміну від вчення Мартина Лютера, яке свого часу торкнулося всіх суспільних інституцій. Через це в українських протестантів виникають певні дистанції, «порожнечі» між окремими концептуальними ідеями інтелектуалів, практичними, але підчас різкими діями активістів та буденною роботою церковних функціонерів. Не завжди ці складові вдається об'єднати в єдине ціле з єдиним вектором, що, вочевидь, заважає протестантам стати справжніми ефективними суспільними лідерами. Напевно такий стан речей в українському протестантизмі можна порівняти з відсутністю підтвердженої «теорії всього» у фізиці, де досі вчені не можуть об'єднати опис фізичних феноменів мікросвіту й макросвіту.

Багатьом протестантам подібна проблема з відсутністю «соціальної доктрини всього» відома, але про те, як її вирішити, поки що лише точаться дискусії. Так, Роман Аблязов, керівник проектів громадянського руху «Всі разом» пропонує створити «уніфіковану соціальну доктрину для українських протестантів»²³⁷. Організатор просімейних акцій, громадський діяч Ігор Плохой каже про захист традиційних християнських цінностей: «наші ті всі потуги закінчаться майже нічим, якщо в нас не буде правильної богословської

²³⁶ Меренков Г. Хосе Казанова: «В Україні відбувається нормалізація протестантизму» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. Офіційний сайт. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://uuc.adventist.ua/hose-kazanova-v-ukrayini-vidbuvayetsya-normalizatsiya-protestantizmu/>.

²³⁷ Аблязов Р. Церква в авангарді суспільного діалогу [Електронний ресурс] / Роман Аблязов // Всі разом! Громадянський рух. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://vsirazom.ua/article/cerkva-v-avangardi-suspilnogo-dialogu>.

основи, бази, на ґрунті якої змобілізуємося ми – християни й вплинемо на суспільство в цілому»²³⁸.

2.3. Динаміка соціально-харитативної діяльності українського протестантизму

Харитативна діяльність є одним з найяскравіших проявів соціальної активності пізньопротестантських церков, у незалежній Україні вона стала фактично візитівкою п'ятидесятницьких, баптистських, адвентистських громад. Церкви, які мають різні погляди на деякі доктринальні питання, цілком єдині в тому, що стосується необхідності займатися благодійністю, допомагати ближнім, особливо тим верствам населення, які опинилися в скрутному становищі. За визначенням українського законодавства «благодійна діяльність – добровільна особиста та/або майнова допомога... що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара»²³⁹.

Станом на 2017 рік масштаб благодійної діяльності протестантів виглядав наступним чином. У статті «Протестанти – надбання України» на сайті Асоціації «Поклик» зазначається²⁴⁰, що 100 000 дітей були безпритульними у 90-х роках, тоді проблему почали вирішувати 50 християнських дитячих будинків. На той момент в Україні діяли «23 соціально-психологічні центри для дітей, для матері та дитини. 20 000 дітей-сиріт перебувають під опікою євангельських віруючих сьогодні». Автори статті зазначають, що завдяки благодійності євангельських християн «в 2011

²³⁸ Меренков, Г. Ігор Плохой: Сформувати соціальну доктрину для церкви повинні богослови. Активісти допоможуть! [Електронний ресурс] / Г. Меренков // *Новости христианского мира*. – 2018. – Режим доступу: <http://prochurch.info/index.php/news/more/53570>.

²³⁹ Закон України про благодійну діяльність та благодійні організації [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>.

²⁴⁰ Протестанти – надбання України [Електронний ресурс] // Асоціація ПОКЛИК. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://poklik.org/projects/protestanty-nadbannya-ukrayiny/>.

році сиріт, які потребували всиновлення, було 30 000, а в 2017-му залишилося тільки 6 000». Крім того, 300 християнських центрів соціальної реабілітації для алко- та наркозалежних успішно реабілітували 50 000 осіб. Безпритульні, інваліди та малозабезпечені регулярно отримують допомогу від євангельських церков, місій, фондів, та організацій. Діють благодійні медичні клініки. За останніх 10 років більше 150 000 людей отримали безкоштовне лікування, адже «євангельські християни забезпечують лікарні медичним обладнанням, а хворих – ліками, протезами, візками та опікою».

З початком бойових дій на сході України в 2014 році тільки у перші місяці християнські волонтери евакуювали 55 000 переселенців. Відкрито понад 60 благодійних їдалень. «Відновили 430 будинків та забезпечили дровами 400 домівок. Зібрали понад 4 000 тонн продовольчої та 800 тонн гуманітарної допомоги». Згодом один єпископ Житомирщини відправив 120 вантажівок продовольчої та гуманітарної допомоги. Віруючі Рівненщини зібрали біля 200 вантажівок, що становить близько 5 000 тонн. Центр допомоги Запоріжжя надав 300 тонн, а одна з міжнародних місій передала 2 500 тонн допомоги. Щодо соціальної роботи для осіб, позбавлених волі, то 90 % тих, хто пройшов духовну реабілітацію завдяки протестантам, не повертаються за ґрати. Розвинулось капеланське служіння (110 євангельських служителів у 22 військових частинах).

Також на сайті благодійної організації ADRA Ukraine – українського представництва Адвентистського агентства допомоги та розвитку – констатувалося, що «з початку Євромайдану і збройного конфлікту на Донбасі в 2014 році ADRA Ukraine надала допомогу понад 950 000 особам у 15 регіонах України (станом на 2016 рік), сьогодні ця цифра сягає більше мільйона осіб»²⁴¹.

Отже, нас цікавлять аспекти схожості та відмінності між харитативністю світською та церковною; суспільний і внутрішньо-церковний харитативний

²⁴¹ Наша історія [Електронний ресурс] // ADRA Ukraine. – Рік не вказано. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.adra.ua/nasha-istoriya/>.

вимір благодійно-гуманітарної протестантської діяльності; співвідношення церковних і державних ініціатив у вирішенні соціальних проблем в Україні.

На початку дослідження поставимо питання: чи має харитативна діяльність церков виразні особливості в порівнянні зі світською благодійністю? У багатьох випадках можна помітити, що благодійністю поза церквою займаються, як правило, артисти, бізнесмени, політики, що мають великі прибутки, або організації, створені ними. Таким чином, виділити порівняно невелику частину своїх коштів на той чи інший вид благодійної допомоги не означає в цьому випадку віддати все, не означає бути готовим пожертвувати власним життям заради допомоги комусь. Приклади виявлення такої позиції серед заможних людей зустрічаються в публікаціях українських ЗМІ. Так, відомий артист Андрій Кузьменко (1968-2015 рр.) у 2010 році виступив у ролі ведучого благодійного аукціону в Луганську, метою якого було допомогти дітям-сиротам. На заході були присутні представники місцевої бізнес-еліти, але, як повідомили ЗМІ, сам артист був незадоволений тим, як вони поставились до благодійництва і покинув аукціон ще до його закінчення. Автори картин, що були виставлені на аукціоні, також наголошували, що ціна цих картин являє лиш мізерну частку від того доходу, який мають присутні заможні люди, отже, їхня неготовність жертвувати на благу справу дивувала²⁴².

Слід сказати, що благодійність може і в ідеалі повинна бути щирою навіть у випадку наявності великих коштів у благодійника. І мотивом милосердя і соціальною відповідальністю керуються не тільки християни. Але у Євангелії різні прояви благодійності проілюстрував Христос, коли схвалив жінку, що поклала у храмову скарбницю дві лепти, як таку, що поклала більше за всіх, «бо всі клали від лишка свого в дар Богові, а вона поклала з убогства свого весь прожиток, що мала...» (Луки 21:3-4). Тож християнська і зокрема протестантська благодійність відповідно до настанов

²⁴² Меренков Г. Відсутність моди на талант – діагноз від Скрябіна / Гнат Меренков. // Наша газета. – 2010. – №138 (3265). – С. 9–10.

Ісуса Христа ґрунтується не на наявності надлишку, а на готовності служити комусь, віддаючись повністю, готовності жертвувати собою заради інших, заради Бога і ближніх. Це істотна ознака, яка в багатьох випадках відрізняє харитативну діяльність протестантських церков від діяльності багатьох світських благодійників, адже цей принцип глибоко укорінений у світогляді християнина і є частиною його світогляду і богослов'я, глибинних переконань. Як зазначав доктор філософських наук Михайло Черенков про гуманітарні проекти євангельських християн, «служіння суспільству спирається вже не стільки на окремі ініціативи, скільки на соціально-богословську позицію»²⁴³.

Зауважимо, що першою з українських протестантських церков опрацювала й оприлюднила «Основи соціального вчення» у вигляді документу Церква адвентистів сьомого дня в Україні (2003 рік). У цьому документі мета соціального служіння церкви, а отже, і благодійності, постає як «утвердження в суспільній свідомості гідності і цінності людської особистості як створеної за образом і подобою Бога і розкриття християнської любові і доброти»²⁴⁴.

Але у випадку з українськими протестантами не завжди соціальне богослов'я оформлене як документ, що не заважає їм керуватись тими ж самими євангельськими принципами. Богословська позиція, як зазначає Михайло Черенков, «не є оформленою і кодифікованою, але вже існує як візія, концепт, ідейне підґрунтя праксису». Служіння церкви суспільству – це водночас і проповідь, і втілення євангельських принципів і цінностей як «абсолютних світоглядних орієнтирів»²⁴⁵.

Слід сказати, що і при розгляді благодійності в цілому, яка містить як світську, так і релігійну складову, розрізняють мотиви, що рухають

²⁴³ Черенков М. Європейська реформація та український євангельський протестантизм: генетико-типологічна спорідненість і національно-ідентифікаційні виміри сучасності: Монографія / Михайло Черенков. – Одеса: Християнська просвіта, 2008. – 556 с. – («Національні євангельські автори»). – С. 403.

²⁴⁴ Жукалюк Н. История Церкви христиан Адвентистов седьмого дня в Украине / Н. Жукалюк, В. Любащенко. – К.: Джерело життя, 2003. – 320 с. – С. 301.

²⁴⁵ Черенков М. Європейська реформація та український євангельський протестантизм: генетико-типологічна спорідненість і національно-ідентифікаційні виміри сучасності: Монографія / Михайло Черенков. – Одеса: Християнська просвіта, 2008. – 556 с. – («Національні євангельські автори»). – С. 403.

приватними особами, і мотиви, що рухають організаціями. Так, якщо мотиви приватних осіб частіше спираються на моральний аспект, то «серед мотивів організацій велику питому вагу мають прагматичні мотиви, пов'язані із формуванням сприятливого середовища задля успішної діяльності організації, створенням конкурентних переваг і формуванням власного іміджу»²⁴⁶.

Існує теза, що реальна мета протестантської благодійності полягає винятково в прозелітизмі, що може сприйматися як корисливий мотив, притаманний релігійній організації в цілому, бажання поповнити церкву кількісно. Але, як ми зазначали вище, саме богословська позиція церкви як організації містить вчення про безкорисливість мотивів, соціальне вчення, яким керуються віряни. Як зазначає дослідник М. Карпицький, з богословської точки зору, на відміну від протестантської трудової етики, де особистий успіх може розглядатися як критерій богообраності, етика безкорисливого служіння вже не потребує такого критерію. «Багато християн відмовились від свого бізнесу, стабільного доходу, залишили спокійне життя й поїхали допомагати людям у прифронтівій зоні... У цих умовах орієнтація на особистий успіх може виявитись серйозною спокусою та завадити роботі»²⁴⁷. Не можна пояснити корисливими мотивами вчинки, коли християнські волонтери дійсно ризикували життям і наражали себе на небезпеку, реалізуючи благодійні проекти в умовах воєнних дій, які тривають з 2014 року, або працювали з повною віддачею задля тих верств населення, що не поспішали ставати практикуючими християнами. Дійсно, церковна благодійність тісно пов'язана з місіонерством, закликком навернутися до Бога, але у той же час навіть надія на вдалий результат такої місії для протестантських благодійників не є вирішальним мотивом робити благу справу. Як наголошує М. Карпицький, аналізуючи благодійно-волонтерську діяльність п'ятидесятників м. Слов'янська під час воєнних дій на сході України, «метою безкорисливого служіння є допомога людині

²⁴⁶ Дейч М. Благодійність як прояв соціальної відповідальності: стан і перспективи розвитку / М. Є. Дейч // Соціально-трудові відносини: теорія і практика. – 2014. – № 1. – С. 137–142. – С. 141.

²⁴⁷ Карпицький Н. Деятельность пятидесятников Славянска в военное время 2014-2015 гг. / Николай Карпицкий. // Емінак: науковий щоквартальник. – 2016. – № 2 (14) (квітень-червень). – Т. 1. – С. 85–92. – С. 91.

незалежно від її ставлення до релігії. ... Це повинно принципово змінити розуміння місця церкви у світі й дозволити усвідомити релігійний зміст нового рівня спільності між людьми за межами конфесійних розмежувань»²⁴⁸.

Та й робота для соціальних низів робить такий розрахунок дуже не виправданим, адже навіть якщо охрестити бездомних, хімічно залежних або позбавлених волі, то такі новонавернені потребуватимуть потужних інвестицій ще багато років, якщо не решту всього життя, та й репутації релігійної організації такий контингент може зашкодити.

Яскравим прикладом є висловлювання, що містяться у книзі пастора Української євангельської церкви, волонтера, капелана Сергія Косяка «Донбасс, которого ты не знал». Сергій сприяв спасінню з полону та евакуації тисяч осіб з Слов'янська, Донецька, Шахтарська, Горлівки, Дебальцева. З 2014 року працював у «сірих зонах» – благодійні місії в Песках і Тоненькому, підтримка життя у прифронтовій Мар'їнці, оздоровлення й реабілітація дітей з постраждалих районів. У своїй книзі-щоденнику він описує, як протестантські волонтери виявилися єдиними, хто виявив любов до людей у деяких найнебезпечніших місцях зони АТО. «І ми не соромимося їм говорити, що робимо це тому, що любимо Бога» – зізнається автор²⁴⁹. Але, чи втрачає благодійність сенс, якщо від бенефіціарів нема відгуку? Ні, продовжує Сергій Косяк: «Що найбільш вбиває дух – це невдячність, аморфність, байдужість та безвідповідальність людей.

Але Бог не сказав допомагати тим, хто скаже дякую, Бог сказав нам просто допомагати»²⁵⁰. Слід сказати, що і кошти від продажу книги «Донбасс, которого ты не знал» теж були спрямовані на благодійну справу – «на створення Будинку побуту і нових робочих місць в прифронтовому селі Гранітному під Маріуполем»²⁵¹. Криза війни, яка почалась в 2014 році на

²⁴⁸ Там само, С. 91.

²⁴⁹ Косяк С. Н. Донбасс, которого ты не знал. Дневник священника. Книга первая. / Сергей Косяк. – К.: Издатель Заславский А.Ю., 2018. – 288 с. – С. 204.

²⁵⁰ Там само, с. 117.

²⁵¹ Пастор-волонтер из Донецка намерен создать рабочие места в прифронтовом Гранитном [Електронний ресурс] // Остров. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://www.ostro.org/donetsk/economics/news/562411/?USE_DESKTOP=1.

сході України, і яка змусила протестантських волонтерів жертвовно служити у вкрай небезпечних умовах, підтверджує слова пастора-капелана.

Отже, як можна переконатися, протестантська благодійність: це 1) наслідування прикладу Ісуса Христа; 2) свідчення суспільству про Бога і його моральні принципи; 3) утвердження в суспільній свідомості гідності людини як подоби Божої. Усі ці принципи виводять справжню християнську благодійність як за межі простого бажання кількісно збільшити свою церкву, так і за межі показати оточенню власну доброту за рахунок надлишку якихось ресурсів. Адже гідність людини – незмінна категорія, яка не повинна залежати ні від надлишку, ні від того, як отримувач допомоги відреагує на призив до покаяння.

Суспільний і внутрішньоцерковний харитативний вимір. Харитативна діяльність протестантів почала масштабуватися не одразу після отримання релігійної свободи в Україні, а поступово, відколи церкви почали більшою мірою відчувати, що у людей крім духовного голоду є дуже багато потреб, без задовільнення яких проповідь біблійного вчення не може сприйматися серйозно.

В євангельському середовищі час від часу навіть і досі лунає дискусія, чи погоджуватися з висловом, який приписують Франциску Асизському: «Проповідуйте завжди, і лише за потреби використовуйте слова». Діалектика слів проповіді і благих справ виглядає як діалектика віри й діл, і хоча на їхнє співвідношення у різних конфесій не завжди співпадають погляди, але більшість погодиться з біблійним висловом «віра без діл мертва» (Як. 2:26). Таким чином, виявиться, що без готовності до благодійності у сучасному суспільстві неможлива переконлива проповідь. Адже оточенню важливо в більшості випадків не стільки почути, що каже проповідник, скільки побачити, хто є проповідник, чи можна йому довіряти. Після отримання свободи віросповідання, особливо, коли пройшла епоха масових євангелізацій, суспільство могло приглядатися до церкви лише за умови соціальної активності, спрямованої на щось більше, ніж кількість хрещень. Як підкреслює Михайло Черенков, акцент на соціальному служінні, активна

участь церков у вирішенні гострих соціальних та моральних питань суспільства – це «головний напрям і спосіб соціалізації євангельських церков, подолання їх маргінальності та субкультурності, вихід за межі вузькоцерковного і конфесійного служіння і входження у громадянське суспільство та світове християнство»²⁵². Як зазначав ще у 2008 році доктор філософських наук Петро Яроцький: «Соціогуманітарна діяльність, яка характерна для всіх пізньопротестантських конфесій, корегує «вертикальне богослов'я» в бік його горизонталізації; відбувається зміщення акцентів з культової практики, зокрема хіліастично-есхатологічного вчення, на гуманітарну, освітню, реабілітаційну сферу»²⁵³.

А виклики нового часу, починаючи від 2013-2014 років – зокрема, події Майдану і війни на сході України, змусили протестантські церкви все більше і більше переосмислювати власну місію в суспільстві та роль «горизонтальної» харитативної діяльності в цій місії. Як стверджує доктор філософських наук Юрій Чорноморець, саме протестантські волонтери, переосмислюючи ідентичність своїх церков, пропонують під час війни суспільству дієві наративи. Говорячи про пастора Петра Дудніка, що спас тисячі людей зі Слов'янська та інших міст Донбасу, Ю. Чорноморець відзначає, серед інших, такі тези цього пастора: «населення Донбасу відкрите до прийняття біблійних цінностей у їх простій та адаптованій формі імперативу: «роби добро іншому, і тобі відразу стане краще». Цей принцип можна назвати «кризовим євангелієм успіху», яке довело свою ефективність при відновленні Слов'янська та інших міст.

Таке соціальне Євангеліє адаптує у творчій формі до сучасних умов десять заповідей та принципи Нагірної проповіді Христа, дозволяючи проявлятися не тільки людським ініціативам, але й Божій благодаті. «Все це сприяє наверненню до християнства як побічній дії практичного застосування наративу П. Дудніка», – зазначає Ю. Чорноморець. На його думку, малі

²⁵² Черенков М. Європейська реформація та український євангельський протестантизм: генетико-типологічна спорідненість і національно-ідентифікаційні виміри сучасності: Монографія / Михайло Черенков. – Одеса: Християнська провіта, 2008. – 556 с. – («Національні євангельські автори»). – С. 406.

²⁵³ Яроцький П. Стан пізньопротестантських конфесій / П. Яроцький // Українське релігієзнавство. – 2008. – № 46. – С. 302-331. – С. 330.

протестантські церкви (разом з УПЦ КП) на сьогоднішній день найбільше відповідають переорієнтації церков від саморозвитку до служіння українському народу²⁵⁴.

Спостереження науковця ще більше підкреслюють ту думку, що лише за умови виходу мети харитативної діяльності за межі бажання кількісно збільшувати свою церкву, можлива справжня євангельська місія, а навернення людей до Бога у такому випадку – побічний ефект служіння. І те, що він є «побічним», ніяк його не принижує. Згідно з Євангелієм, Ісус Христос закликав своїх послідовників бути «сіллю» у суспільстві, але першочергове завдання солі – захищати їжу від зіпсуття, а не намагатися робити сіллю все навкруги. До того ж, можна сказати, що властивості солі з’являються не тоді, коли вона контактує з їжею, а притаманні їй із самого початку. Тож для церков головне – розставити пріоритети у служінні відповідно до цього євангельського принципу.

Слід сказати, що не всі церкви й релігійні організації розуміють завдання соціального служіння і, зокрема благодійності, саме таким чином – як безпосередній вияв властивостей церкви. Наприклад, Свідки Єгови, хоча не відкидають благодійність в її індивідуальних виявах, але не вбачають необхідності у масштабній харитативній діяльності церкви для суспільства, зосереджуючись головним чином на проповіді. Аргументом у цьому випадку виступає думка, що жодна благодійність не вирішить всіх проблем людства, які здатен вирішити тільки Бог, а часткового вирішення недостатньо: «Усунувши причини людських страждань, Бог здійснить те, що людині не під силу. Ось чому Свідки Єгови не створюють благодійних організацій. Однак вони, наслідуючи Ісуса Христа, жертвують свої кошти і час на проголошення “доброї новини про Боже царство” (Матвія 24:14; Луки 4:43)»²⁵⁵.

Інший підхід демонструє Церква адвентистів сьомого дня, хоча вона, як і свідки Єгови, також має вчення, зосереджене на есхатології та майбутніх

²⁵⁴ Чорноморець Ю. Сучасна криза українського християнства як предмет аналізу нарративної герменевтики / Юрій Чорноморець // Релігія та Соціум. – 2015. – № 3 (19) – С. 34–40. – С. 39

²⁵⁵ Чи благодійність вирішить проблеми людства? [Електронний ресурс] // Онлайн-бібліотека товариства «Вартова башта». – 2008. – Режим доступу до ресурсу: <https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/102008167>.

подіях. Як ми вже зазначали вище, адвентисти керуються у соціальній діяльності принципом гідності людини, який актуальний будь-коли і будь-де і який робить харитативну діяльність сповненою змістом навіть за неповного вирішення суспільних проблем. Навпаки, навіть у частковому, недосконалому їх вирішенні міститься запорака остаточного вирішення усіх болючих питань у Царстві Божому, адже, за переконанням адвентистів, свій характер для Вічності віряни повинні сформувати ще тут, на грішній землі.

«Церква має багатий досвід соціального служіння, що розуміється нею не тільки як благодійність одних, імущих, по відношенню до інших, незаможним, але і як копітка праця щодо позбавлення людини від влади властивого йому зла і відтворення в ньому Божого образу і подоби, як допомога в реалізації кожною людиною його особистісного потенціалу»²⁵⁶.

Таке розуміння робить проповідь і соціальну активність Церкви адвентистів сьомого дня в Україні єдиним цілим. Як доводить кандидат філософських наук Іван Чернушка, «у деяких традиційних і протестантських церквах соціальна та місіонерська діяльність є зовнішнім проявом їх церковного життя, що концентрується навколо ритуальних дій чи особистого спасіння. У випадку адвентизму місіонерська і соціальна діяльність належить до самого ядра церковного життя»²⁵⁷.

Недаремно девізом Адвентистського агентства допомоги і розвитку в Україні є слова: «Змінюючи одне життя, ми змінюємо весь світ». «Відтак, есхатологія адвентизму співіснує з соціальним оптимізмом, який орієнтує віруючих на активне соціальне служіння» – підкреслюють українські релігієзнавці²⁵⁸.

У той же час українські протестанти розуміють, що благодійність як вияв християнської любові потрібна не тільки по відношенню до світу, але й стосовно членів церкви, які потребують тієї чи іншої допомоги, адже Біблія

²⁵⁶ Жукалюк Н. История Церкви христиан Адвентистов седьмого дня в Украине / Н. Жукалюк, В. Любашенко. – К.: Джерело життя, 2003. – 320 с. – С. 301.

²⁵⁷ Чернушка І. Г. Сучасний стан та основні тенденції розвитку адвентизму в Україні : дис. канд. філос. наук : 09.00.11 – релігієзнавство / Чернушка Іван Гаврилович – Рівне, 2016. – 187 с. – С. 113.

²⁵⁸ Історія релігії в Україні: у 10-ти т. // Редколегія: А.Колодний (голова) та ін. Т. 6. Пізній протестантизм в Україні (п'ятидесятники, адвентисти, Свідки Єгови) // За ред. П.Яроцького. – Київ-Дрогобич: видавець Сурма С, 2008. – 632 с. – С. 390.

закликає: «поки маємо час, усім робімо добро, а найбільш одновірним!» (Гал. 6:10). «Лідери євангельського руху наголошують, що турбота про фізичні і соціальні потреби членів церкви має не менше значення, ніж євангелізація і навчання» – говорить Михайло Черенков, застерігаючи, що допомога нужденним членам громади від церкви не повинна бути епізодичною²⁵⁹.

Будь-яка сім'я здатна запропонувати суспільству лад, якщо їй вдається побудувати його в ній самій, отже, турбота про членів церкви є виявом біблійного принципу «по тому пізнають усі, що ви учні Мої, як будете мати любов між собою» (Ів. 13:35). У соціальній доктрині адвентистів сьомого дня цей принцип відображено в горизонтальній послідовності християнського впливу на суспільство, який має таку побудову: людина – сім'я – Церква – суспільство – держава – світове співтовариство²⁶⁰.

Співвідношення церковних і державних ініціатив у вирішенні соціальних проблем. Важливим питанням, що стосується благодійності, є співвідношення допомоги, яку може надавати незахищеним верствам населення церква й держава. З одного боку, не можна заперечувати той факт, що саме під час серйозної кризової ситуації, коли держава виявляє свою неспроможність вирішити великий комплекс соціальних проблем населення, харитативна діяльність церков є особливо помітною і значущою, оскільки вона великою мірою допомагає державі впоратись із кризовою ситуацією. З іншого боку, не можна гуманітарну допомогу, яку надають церкви незахищеним людям, вважати тільки вимушеною реакцією на слабкість державних соціальних служб. Адже за твердженням пасторів-капеланів, «волонтер не обов'язково може бути християнином, але християнин – завжди волонтер». Це означає, що навіть в дуже благополучній державі, де люди високою мірою соціально захищені, знайшлося б місце християнській благодійності.

²⁵⁹ Черенков М. Європейська реформація та український євангельський протестантизм: генетико-типологічна спорідненість і національно-ідентифікаційні виміри сучасності: Монографія / Михайло Черенков. – Одеса: Християнська просвіта, 2008. – 556 с. – («Національні євангельські автори»). – С. 402.

²⁶⁰ Жукалюк Н. История Церкви христиан Адвентистов седьмого дня в Украине / Н. Жукалюк, В. Любащенко. – К.: Джерело життя, 2003. – 320 с. – С. 117.

Це впливає з самого біблійного вчення про суспільство. Як зазначає доктор філософії Сергій Головін у книзі «Біблія і політика: Основи справедливого суспільства», «У Писанні жодного разу не згадується відповідальність держави за турботу про бідних. Це прерогатива Церкви». Далі С. Головін говорить, що мала ефективність державних програм соціальної допомоги пояснюється тим, що підвищення податків заради потреб соціально незахщених верств саме по собі не знижує кількість зловживань та корумпованості у рамках державної бюрократичної машини, а відтак не приводить до значного зростання ефективності її дії. Його висновок такий: «Добре, коли держава (зі згоди суспільства та під його контролем) виявляє турботу про знедолених громадян. Але це ніяк не знімає з Церкви тієї відповідальності, що покладена на неї Господом: «Чиста й непорочна побожність перед Богом і Отцем оця: зглянутися над сиротами та вдовицями в утисках їхніх, себе берегти чистим від світу» (Якова 1:27)»²⁶¹.

За яким же принципом розділити турботу про нужденних, що повинна виходити від держави, від турботи, яку може й повинна надавати суспільству церква? Даючи оцінку протестантизму в Україні, який проходить етап своєї «нормалізації», іспанський та американський соціолог релігії Хосе Казанова говорить про принцип субсидіарності – те, що можуть зробити групи своїми силами, не повинна робити держава, а треба їй залишати те, що дійсно не під силу місцевим громадським групам. Перевага громадських груп, а отже, і церков, що займаються харитативною діяльністю – у розумінні локальної ситуації: «Є громади, які знають місцевий контекст і тому можуть бути більш ефективними в допомозі деяким людям, ніж одна державна установа... На громадському рівні люди можуть краще розуміти контекст і бачити, як розв'язати деякі проблеми, ніж якийсь бюрократ із Києва думає, що він розуміє, що відбувається в цілій країні»²⁶².

²⁶¹ Головін С. Біблія і політика: основи справедливого суспільства / С. Головін ; Серія: Непохитні основи. – Київ : Книгоноша, 2017. – 136 с. – С. 29.

²⁶² Меренков Г. Хосе Казанова: «В Україні відбувається нормалізація протестантизму» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/hose-kazanova-v-ukrayini-vidbuvayetsya-normalizatsiya-protestantyzmu/>.

Однак недостатній рівень соціального захисту населення державою, або ж неправильне розпорядження владою деякими чиновниками, особливо під час кризових ситуацій, змушує християн докладати набагато більших зусиль для допомоги нужденним. Але ж треба розуміти, що і ресурси вірян-благодійників не безмежні. На сторінках книги пастора-волонтера Сергія Косяка є крик душі від пережитого досвіду взаємодії з державною бюрократичною машиною: «Якби кожний депутат, у тому числі спікер чи міністри, день просидів би на телефоні гарячої лінії для переселенців, вирішуючи їхні питання – це був би, напевно, найвагоміший вклад, який вони зробили би для народу за увесь час свого правління»²⁶³. У своїй книзі С. Косяк неодноразово наголошує, що християни, зокрема протестанти, мають бачення України як такої країни, де не повинно бути корупції, бездушності та грубої сили, наводить приклади спроб порозуміння з посадовцями й державними структурами, і висловлює сподівання, що через активну громадянську позицію християн, а також усіх небайдужих прийдуть зміни.

Тож можна зробити висновок, що протестантські церкви, маючи в основі свого соціального богослов'я вічні моральні принципи, а також, формуючи бачення перспективи розвитку країни, повинні брати участь не тільки в харитативній діяльності, але й активніше виступати зі своїм баченням у публічній, управлінській і політичній сферах. Адже більш комфортно буде жити в державі, функціонування якої наближене до справедливого суспільства, ніж в країні, де через неефективність її механізмів людям треба безкінечно допомагати. Так само навчити людину заробляти – є більш ефективним, ніж давати їй гроші, і цей принцип можна застосувати і до держави. Але для цього українські протестанти повинні переосмислити своє ставлення до політики й публічної сфери й не боятися брати на себе відповідальність як лідерів громадських, а не тільки церковних. Не боятися

²⁶³ Косяк С. Н. Донбасс, которого ты не знал. Дневник священника. Книга первая. / Сергей Косяк. – К.: Издатель Заславский А.Ю., 2018. – С. 118.

виступати з конструктивною критикою влади й пропозицією механізмів вирішення гострих соціальних питань.

Незважаючи на те, що таке бачення у протестантів України поступово вже народжується (прикладом чому є твори С. Головіна та С. Косяка, а також видання у рамках ювілею Реформації, такі як книга «Реформація: успіх Європи і шанс для України»), не всі протестанти в Україні готові саме до такої відповідальності громадського лідерства. Так, на даному етапі «адвентисти, переважно, відкидають участь у державній діяльності, надаючи перевагу філантропічним, освітнім, медико-оздоровчим програмам». Деякі інші протестанти більшою мірою готові до занурення у політичну, державну сферу, хоча розвинена харитативна діяльність характеризує всі пізньопротестантські церкви²⁶⁴.

Враховуючи біблійний принцип Церкви як Тіла Христового, де кожен орган виконує свою функцію, можна рекомендувати усім протестантам, які займаються харитативною діяльністю, і надалі продовжувати робити благі діла, але цінувати й розуміти потребу в нових християнських лідерах, бачення яких виходить за межі звичайної благодійності і торкається політичної сфери, лідерах, які тяжіють до більш активного діалогу з владою і громадянським суспільством з метою збудування країни на принципах справедливості.

Висновки до другого розділу

У розумінні протестантів завдання церкви у цьому світі – взаємодіяти з ним таким чином, щоб являти собою альтернативне суспільство, сприяючи ефекту синергії – позитивному перетворенню позацерковного суспільства. Прагнення протестантських церков до всеохоплюючої реформації у суспільстві – це і є прагнення синергічного ефекту, що є більшим від зусиль самої церкви.

Той факт, що секулярні українські ЗМІ тривалий час не помічали пізньопротестантських церков або висвітлювали їх необ'єктивно, було наслідком не тільки релігійної необізнаності журналістів, але й медійної

²⁶⁴ Любащенко В. Протестантський погляд на суспільне життя в сучасній Україні / Вікторія Любащенко // Реформація и протестантизм: український контекст: збірник наукових статей / Вікторія Любащенко. – Київ, 2017. – С. 451–466. – С. 457.

пасивності протестантів, які в багатьох випадках надавали перевагу мовчанню ЗМІ про них.

Починаючи з подій Майдану і війни на Донбасі з'явилися яскраві прецеденти об'єктивного висвітлення соціальної позиції протестантів у медіа. Це водночас є і наслідком ефекту синергії, і фактором, що підсилює цей ефект, робить суспільство більш відкритим до протестантів.

Принцип захисту свободи через діалог є суто євангельським, він впливає з рівності людей перед Богом та з рівності вірян перед Христом – на відміну від елітарної ієрархії, яка вдається до монологу й потребує лише пасивного послуху. Протестантські правозахисники сьогодні схиляються до діалогової форми роботи зі зміцнення релігійної свободи, що знаходить своє втілення в ініціативах із залученням українських євангельських християн.

Протестантські церкви України мають потенціал суспільного лідерства, зумовлений розумінням входження у світ для його позитивного перетворення, а також історичним зв'язком з Реформацією. Яскравим прикладом лідерської позиції є система освіти, вибудована протестантами за роки незалежності держави. З одного боку, бачимо спробу будувати вищу освіту на ціннісному і науковому потенціалі церков з метою зацікавити не лише віруючих, але й секулярних людей, розкрити для них потенціал релігії, її позитивний вплив на суспільство. З іншого боку, знання глибоко освічених вірян у протестантському середовищі не затребувані повною мірою, адже консервативні церкви не готові до інновацій, які можуть пропонувати вчені-протестанти. Тобто, в цілому освітня система українських протестантів демонструє певну обмеженість тої аудиторії, якій потрібна ця освіта та яка б її високо цінувала.

І світські, і християнські благодійники допомагають нужденним, проявляючи милосердя. Проте в протестантизмі милосердя – не стільки почуття, скільки пріоритетний над ними принцип, глибоко вкорінений у світогляді і богослов'ї. Внутрішньо-церковний вимір благодійно-гуманітарної протестантської діяльності демонструє вдосконалення характеру християн і їхню єдність у Церкві як у сім'ї, що слугує прикладом для світу. У той же час

надання допомоги людям, не пов'язаним з церквою, має не просто задовольнити їх потреби, але відкрити Бога їм як Джерело їхньої гідності. Також назріла необхідність християнським лідерам і активістам виходити за рамки виключно гуманітарної роботи, привносити християнські цінності в управлінську і політичну сфери. Благодійність як компенсація малоефективної в соціальному плані держави повинна вирости в прагнення удосконалення держави, її розвитку.

Однак самі церкви не мають на сьогодні єдиного бачення свого лідерства. Існує певна дистанція між інтелектуалами, що пропонують інновації, функціонерами, що працюють над збереженням громад, і активістами, які виходять на захист християнської моралі. Ця дистанція і неузгодженість різних моделей лідерства призводить до розриву між концептуальними ідеями і практичними діями, одним з наслідків такого розриву є фундаменталізація частини християн (акцентуація на одній-двох цінностях замість повноти цінностей).

Український пізній протестантизм наразі містить приклади як піднесеного, ідеалістичного сприйняття власного потенціалу (фоном для якого слугувала перемога громадянського суспільства на Майдані), так і розчарування в ньому. Ідеалістичне бачення впливу Церкви на суспільство ґрунтується на щирій вірі у Боже провидіння й чудеса, втручання Творця у хід історії, уявленні, що вже тут і зараз українці можуть скористатися найкращим вибором. Академічні ж релігієзнавці будують прогнози щодо ролі протестантизму в українському суспільстві на вивченні обставин історичної обумовленості, що в цілому зумовлює їх точність.

Піднесення, захоплення ідеєю близької перемоги християнських цінностей народжує концепції, здатні протестантів надихати, спонукати до активної діяльності. Проте таке емоційне піднесення може тривати відносно недовго. Розчарування після нього коригує оцінку потенціалу церков, створює можливість дискусії, переосмислення, спонукає до роботи над помилками, яка може бути довготривалою і поступовою. Саме виходячи з реалістичних, а не з ідеалістичних оцінок потенціалу українського

протестантизму, на даному етапі можна говорити не стільки про будь-чим помітний вплив протестантів на соціально-політичні процеси в Україні, скільки про їхню присутність і залученість у цих процесах, причому ця залученість теж має свою динаміку.

Те, що українські протестанти сподіваються запропонувати суспільству – це, передусім, біблійні цінності як основа суспільного розвитку. Проте шляхи утвердження цих цінностей у суспільній свідомості потребують подальшого з'ясування і узгодження, а соціальна доктрина – оновлення, подальшої розробки й удосконалення не у вузькоцерковному, а в міжконфесійному контексті за участю лідерів різних сфер церковного й соціального служіння.

РОЗДІЛ 3. ОКРЕМІ АКЦЕНТИ ЄВАНГЕЛЬСЬКОЇ МІСІЇ ПРОТЕСТАНТІВ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ УКРАЇНИ

3.1. Діаметральність протекційних заходів просімейних активістів від ЛГБТ-спільноти в Україні

Як і в більшості країн світу, в Україні існує інститут сім'ї та є ті, хто активно захищають сімейні цінності. До таких в українському суспільстві належать, у першу чергу, представники різноманітних релігійних конфесій, зокрема, тих, які входять до ВРЦіРО. Також захисників сімейних цінностей в Україні можна умовно розділити на активних та пасивних. Активними можна вважати тих, хто популяризує свої погляди, висловлює їх публічно, досліджує питання ЛГБТ-спільноти на науковому рівні, бере участь у різноманітних акціях, протестах та конференціях. До пасивних просімейників можна віднести звичайний прояв громадської думки, котрий виявляється в результаті статистичного дослідження серед пересічних українців. Серед активних християн різних конфесій також існує умовний поділ. Одні схильні виступати доволі жорстко, прикладом чого є наступна цитата: «ці люди порушили всі заповіді, і вони прокляті. З ними не повинно бути жодного спілкування, і немає їм жодного прощення. Вони є зняряддям диявола»²⁶⁵. Інші менш різкі й жорсткі, намагаючись залишитись у рамках толерантного ставлення, використовують методи, які мали б, за їхнім задумом, допомогти представникам сексуальних меншин зрозуміти помилковість своїх поглядів.

Найактивнішими серед християн-просімейників, з огляду на їхню участь та ініціативи в організації різноманітних акцій, є протестанти, які виступали як більшість під час вуличних заходів майже в усіх районах України окрім Івано-Франківщини та Львівщини²⁶⁶. Тож у фокусі нашої уваги

²⁶⁵ Самохвалова, Л. Хто захищає геїв в українській політиці? [Електронний ресурс] / Л. Самохвалова // Інформаційне агентство УНІАН. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.unian.ua/politics/56379-hto-zahischaе-gejiv-v-ukrajinskiy-polititsi.html>.

²⁶⁶ Меренков Г. Руслан Кухарчук: «Ми фундаменталісти у тому сенсі, що захищаємо фундамент демократії – права людей і сімей» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Релігія в Україні. – 2018. – Режим доступу до

– просімейна активність представників протестантських церков в Україні і реакція на діяльність ЛГБТ-спільноти, яка сприймається протестантами як один з серйозних викликів, з якими у постамайданні роки зіткнулася країна.

Теза про загрозливий наступ ЛГБТ почала проникати в порядок денний протестантських церков в Україні від протестантів зі США приблизно на початку 2000-х років. Довгий час українці-протестанти лише спостерігали за боротьбою західних одновірців і не помічали мізерні прояви ЛГБТ-спільноти у своїй країні, аж поки ЄС не почав їх асоціювати з образом цивілізованої Європи й активно пропонувати їхнє визнання на рівні законодавства усім країнам, які прагнули євроінтеграції. У свою чергу, протестанти США, що розглядали ЛГБТ-рух як діяльність ліволіберальних політичних сил (сконцентрованих на підтримці пригнічених меншин), допомогли українцям на ідеологічному рівні пов'язати образ ЛГБТ з традиційним ворогом слов'янських церков ХХ століття – войовничим марксизмом. Тож коло замкнулося. На сьогодні для українських протестантів сім'я постає осередком ідеалізованого минулого, а ліберальні експерименти з нею – шляхом у соціальну «безодню».

Насамперед, є фактом, що ЛГБТ-спільнота в Україні вже не перший рік намагається зробити суспільство лояльним до явища, практик і цінностей ЛГБТ. В стислому вигляді це можна охарактеризувати наступним чином:

1. В інформаційному просторі спільнота позиціонує свої цінності як європейські і демократичні, свою діяльність – як захист прав людини.

2. На законодавчому рівні представники ЛГБТ намагаються вибороти ті норми, які, за їхньою термінологією, забороняли б дискримінувати представників ЛГБТ, дозволили б їм відкрито пропагувати свої погляди або навіть офіційно реєструвати одностатеві відносини й всиновлювати дітей.

3. Тактичні дії спільноти включали різноманітні акції, спрямовані на утвердження її присутності в суспільстві, популяризацію (це щорічні гей-паради, періодичні конференції, семінари, виставки тощо)^{267, 268, 269}.

Очікуваною реакцією на намагання ЛГБТ представити себе українському суспільстві стали дії протестантів.

Можна сказати, що захисники сім'ї бачать свою стратегію з точністю до навпаки:

1. В інформаційному просторі протестантські активісти також позиціонують свої цінності як захист демократії та прав людини, захист сімей та дітей.

2. На законодавчому рівні намагаються добитися закріплення норми про визнання сім'ї виключно союзом чоловіка та жінки, добитися заборони представникам ЛГБТ відкрито пропагувати свої погляди, не кажучи вже про заборону реєстрації одноставних відносин чи всиновлення дітей.

3. Тактичні дії протестантських активістів спрямовані як на утвердження в суспільній свідомості біблійної моделі сім'ї, так і на перешкоджання акціям та ініціативам ЛГБТ-спільноти (набір дій так само широкий – від вуличних акцій до наукових конференцій).

Послідовно стратегія захисту сім'ї, яка б відповідала на згадані вище виклики, викладена на сайті громадянського руху «Всі разом» у статті під назвою «Дорожня карта реалізації першочергових завдань в сімейній політиці, освіті та інформаційній безпеці»²⁷⁰. Крім громадянського руху «Всі разом» за збереження гетеросексуальної сім'ї в Україні на національному рівні виступили Альянс «Україна за сім'ю», Всеукраїнський благодійний

²⁶⁷ Івануха М. Права людини для ЛГБТ+ у постмайданній Україні: зрада і перемога [Електронний ресурс] / Максим Івануха // Національний ЛГБТ-портал України. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://www.lgbt.org.ua/materials/show_4758/.

²⁶⁸ Шаригина А: «КиївПрайд – это правозащитная акция, которая поддерживает права человека» [Електронний ресурс] / Анна Шаригина // Національний ЛГБТ-портал України. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://www.lgbt.org.ua/interview/show_4683/.

²⁶⁹ ЛГБТ в Украине. Какие перспективы? [Електронний ресурс]// Накипело – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://nakipelo.ua/lgbt-v-ukraine-problemy-i-perspektivy/>.

²⁷⁰ Дорожня карта реалізації першочергових завдань в сімейній політиці, освіті та інформаційній безпеці [Електронний ресурс] // Всі разом! Громадянський рух. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://vsirazom.org.ua/article/dorozhnyya-karta-realizacii-pershochergovix-zavdan-v-simejnij-politici-osviti-ta-informacijnij-bezpeci>.

фонд «Сім'я» Адріана Буковинського, громадський рух людей з майбутнім «Любов проти гомосексуалізму», також сотні громадських організацій на місцевих рівнях.

Завданням нашого дослідження є детальний аналіз протекційних заходів просімейних активістів та встановлення основних відмінностей між їхніми позиціями, які присутні в полемічному полі щодо ЛГБТ-спільнот України. Вивчення цього контексту є необхідним з огляду на відносну новизну цього виклику, як його сприймають протестанти, євроінтеграційний курс України та важливу роль (і за багатьма ознаками, таку, яка зростає), яку відіграють релігія та Церква в Україні. Від того, наскільки європейська орієнтація уряду країни та цінності консервативного крила українського суспільства дійдуть згоди, значною мірою залежатиме майбутнє суспільних реформ, зокрема щодо суспільної моралі та української родини як соціологічного явища.

Після року 2017-го, коли український протестантизм на хвилі святкування 500-річчя Реформації вийшов, як вважають релігієзнавці, «у широкі горизонтальні зв'язки», 2018-й для протестантів став початком «поглиблення їхньої присутності» у суспільстві²⁷¹. Одним із найважливіших і найпомітніших напрямів, у якому це поглиблення виявилось, стало питання захисту сім'ї від наступів ЛГБТ-лобі і того, що самі протестанти називають «гендерною», або неомарксистською ідеологією, яка, на їхнє переконання, протистоїть сімейним цінностям. Хоча після Року Реформації наступний рік був проголошений Всеукраїнською радою церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) Роком Божого слова в Україні, за найпомітнішими і найбільш виразними проявами активності пізнього протестантизму 2018 рік можна без перебільшення назвати роком «війни за сім'ю». Саме події того року й спонукали ВРЦіРО проголосити наступний, 2019 рік Роком сім'ї – «з огляду на виклики, які сьогодні переживає інституція сім'ї та подружжя як союз

²⁷¹ Балаклицький М. Експертне опитування «2017 та 2018 рік українського протестантизму: активність, масштаб, завдання, опозиція, результати» [Електронний ресурс] / М. Балаклицький, В. Єфіменко // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/ekspertne-opytuvannya-2017-ta-2018-rik-ukrayinskogo-protestantyzmu-aktyvnist-masshtab-zavdannya-opozytsiya-rezultaty/>.

чоловіка і жінки»²⁷². Ще перед цим проголошенням, в експертному опитуванні у вересні 2018 року експерти з числа релігієзнавців чи служителів церкви підкреслювали зростання актуальності захисту сімейних цінностей для протестантів (Л. Филипович, О. Подкопаєв, В. Ярош, О. Ярош, М. Крупський, С. Шараєвський)²⁷³.

Перерахуємо основні виклики, на які відповідали протестанти у 2018 році. У кінці березня з сайту Адміністрації Президента видалили петицію на захист сім'ї і сімейних цінностей. Просімейники наголошували, що петицію на момент видалення підписали більше ніж 24 тис. українців з 25 тис., необхідних для її розгляду владою, що свідчить про просімейні погляди й активну громадянську позицію достатньо великої частини суспільства, з якою не можна не рахуватися. Ініціатором створення тієї петиції був протестантський пастор Віктор Танцюра, більшою частиною підписантів теж стали протестанти. У знак протесту у квітні понад три тисячі осіб вийшли під адміністрацію Президента, Верховну Раду і до офісу Уповноваженого Верховної ради з прав людини, щоб заявити про незгоду з діями чиновників, що видалили петицію.

Наступним викликом стало проведення гей-парадів у Києві, Кривому Розі, Одесі. У ніч перед проведенням «Маршу рівності» у місті Києві 17 червня 2018 року просімейні активісти зібралися на Молитовну варту – приблизно 300 осіб на Майдані Незалежності і стільки ж біля пам'ятника Грушевському. У цій акції приблизно половина учасників була протестантами. Як наголошували потім учасники цієї акції, саме тоді сталося перше в історії незалежної України побиття поліцією в Києві тих, хто протестував проти цих заходів. Тому в кінці червня в Києві біля Верховної Ради зібралося вже майже три тисячі осіб, переважно протестанти, вони

²⁷² Всеукраїнська Рада Церков оголосила новий 2019 рік – Роком сім'ї [Електронний ресурс] // Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://vrciro.org.ua/ua/events/uccro-proclaimed-2019-as-year-of-family>.

²⁷³ Балаклицький М. Експертне опитування «2017 та 2018 рік українського протестантизму: активність, масштаб, завдання, опозиція, результати» [Електронний ресурс] / М. Балаклицький, В. Єфіменко // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/ekspertne-opytuvannya-2017-ta-2018-rik-ukrayinskogo-protestantyzmu-aktyvnist-masshtab-zavdannya-opozytisiya-rezultaty/>.

виступили з певними вимогами до влади у відповідь на побиття перед цим просімейних активістів під час «Маршу рівності».

Ще одним викликом стала гендерна експертиза шкільних підручників²⁷⁴, яка, на думку християн, загрожувала вилученням з освітнього процесу таких базових понять, як «батько й мати», а також готувала плацдарм для наступного впровадження в освіту пропаганди «гендерної ідеології»²⁷⁵. На ці події українські християни реагували активними публічними виступами^{276, 277}, вуличними протестами й зверненнями до влади, до Міністерства освіти й науки, у тому числі від ВРЦіРО²⁷⁸.

Окрім акцій суто протестних у той же час відбулися й масштабні стверджувальні акції в різних містах України, вуличні сімейні свята, які за кількісними показниками перевищили подібні заходи попередніх років. Зафіксовано, що більше ніж 210 тис. людей у близько 60 містах України приєдналися з квітня по вересень 2018 року до святкових вуличних сімейних заходів «Всі разом – за сім'ю!». Просімейники під позитивними гаслами: «Є родина – є країна», «Усі разом – за сім'ю», «За сім'ю, за дитину, за щасливу Україну» і т.д. намагалися привернути увагу політичних діячів та пасивних просіменників до необхідності захищати інститут сім'ї на державному рівні і зміцнювати сім'ї на рівні особистому. У цих гаслах було втілено намагання активістів вивести питання сім'ї за межі релігійного контексту – у категорію логіки збереження країни і національної безпеки.

У 2003 році вуличний сімейний рух був започаткований, «у 2015 році вже понад десять міст провели вуличні сімейні свята, у 2016 році – 23 міста, у

²⁷⁴ МОН пояснює, для чого потрібна антидискримінаційна експертиза підручників [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kmu.gov.ua/news/mon-poyasnuye-dlya-chogo-potribna-antidiskriminaciyna-ekspertiza-pidruchnikiv>.

²⁷⁵ Паренюк А. Факти про «антидискримінаційну експертизу» підручників [Електронний ресурс] / Альбіна Паренюк // Громадянський рух «Всі разом!». – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://vsirazom.ua/cabinet/581-2/>.

²⁷⁶ Яриш О. «Нові підручники можуть змінити сексуальну орієнтацію дитини», – деканка педуніверситету Ганна Турчинова [Електронний ресурс] / Остап Яриш // hromadske. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://hromadske.ua/posts/hanna-turchinova-pro-lhbt>.

²⁷⁷ Патрікеєва Н. Заяви Ганни Турчинової: хто її підтримує та чи є підстави для звільнення? [Електронний ресурс] / Наталія Патрікеєва // Радіо Свобода. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29318736.html>.

²⁷⁸ ВРЦіРО закликає МОН привести експертизу підручників у відповідність до закону [Електронний ресурс] // Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://vrciro.org.ua/ua/statements/uccro-statement-on-anti-discrimination-expertise-of-schoolbooks>.

2017 році – 36 міст». «Цього року... було 57 міст і 210 тисяч учасників», – констатував Руслан Кухарчук у 2018 році²⁷⁹. Це показує зростання динаміки, причому ця статистика постійно оновлювалася.

З січня 2017 року реалізується правозахисна, адвокаційна та просвітницька кампанія «Не вирізайте сім'ю в Україні», а протягом 2018 року відбулося її значне масштабування. За два роки активісти поширили 40 тисяч екземплярів брошури «Не вирізайте сім'ю в Україні», у тому числі на таких заходах як: Всеукраїнська хода на захист сімей і дітей, фестиваль «Всі разом – за сім'ю!» у Києві та по всій країні, Свято подяки на Хрещатику, християнські громадянські форуми «Всі разом!» (Київ, Миколаїв, Полтава, Кривий Ріг), форуми сім'ї у 15 містах, Holy Spirit Night – багатотисячна молодіжна конференція у Палаці спорту, на різноманітних церковних і громадських конференціях. Активісти кампанії провели спілкування зі студентами декількох вищих навчальних закладів про захист природної моделі сім'ї і протидію гендерній ідеології.

Опублікована петиція до Президента України, Кабінету Міністрів України і міністрів, Верховної Ради України і народних депутатів України. За 2018 рік паперову версію через центральний офіс ГО «Всі разом!» підписали понад 2000 громадян (процес підписання триває постійно, встановити точну загальну кількість підписів неможливо).

Адвокаційний напрям ознаменувався просуванням серед місцевих рад Рішення про Звернення до Президента, Верховної ради, Кабінету міністрів та РНБО із вимогою захистити інститут сім'ї в Україні. За підсумками 2018 року щонайменше 66 місцевих рад різного рівня проголосували за просімейне Рішення. Протягом року надіслано 130 листів до центральних і місцевих органів влади.

Представники руху «Всі разом!» у січні 2018 року взяли участь у робочій групі з розробки Концепції розвитку громадянської освіти та

²⁷⁹ Меренков Г. Руслан Кухарчук: «Ми фундаменталісти у тому сенсі, що захищаємо фундамент демократії – права людей і сімей» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Релігія в Україні. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.religion.in.ua/main/interview/41116-ruslan-kuxarchuk-mi-fundamentalisti-u-tomu-sensi-shho-zaxishhayemo-fundament-demokratiyi-prava-lyudej-i-simej.html>.

виховання в Україні при Міністерстві освіти і науки. Слід зазначити, що рушійною силою громадянської організації «Всі разом», а також Альянсу «Україна за сім'ю» є протестанти. «Всі разом» спеціалізується саме на вуличному русі, у той же час до сімейних акцій у різних містах долучається безліч громадських об'єднань місцевого рівня, які формально не є частиною руху «Всі разом». Акції ж, мета яких є саме протистояння негативним явищам, проводяться Всеукраїнською громадською організацією «Громадський рух людей з майбутнім “Любов проти гомосексуалізму”».

Останній місяць 2018 року ознаменувався публічним обговоренням протистояння між захисниками «гендерної ідеології» і її противниками на рівні держслужбовців. Президент Петро Порошенко закликав Парламент ратифікувати Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству²⁸⁰. Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій відреагувала зверненням до Президента, нагадавши «про недоцільність і ризики» ратифікації цієї Конвенції²⁸¹, окремі пункти якої, на думку Ради, загрожують сімейним цінностям. Урядова уповноважена з питань гендерної політики Катерина Левченко закликала СБУ розглянути деякі акції з питань захисту сім'ї як такі, що «загрожують національній безпеці»²⁸². Секретар РНБО Олександр Турчинов відповів на це статтею «Неомарксизм або подорож у безодню», у якій публічно підтримав позицію захисників сім'ї і переконував, що опоненти Левченко мають більш вірне уявлення про національну безпеку: «міцна повноцінна сім'я, що здатна народити, захистити та виховати дітей, сьогодні один із найважливіших

²⁸⁰ Президент закликав Парламент ратифікувати Конвенцію Ради Європи щодо запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству [Електронний ресурс] // Міністерство оборони України. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/genderni-pitannya-u-sferi-bezpeki/prezident-zaklikav-parlament-ratifikuвати-konvenciyu-radi-evropi-shhodo-zapobigannya-nasilstvu-shhodo-zhinok-ta-domashnomu-nasilstvu.html>.

²⁸¹ Звернення ВРЦіРО до Президента України про недоцільність і ризики ратифікації Стамбульської Конвенції [Електронний ресурс] // Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://vrciro.org.ua/ua/statements/uccro-appeal-to-president-against-istanbul-convention>.

²⁸² Омбудсмен КМУ по гендерним вопросам Левченко обратится в СБУ относительно призывов «запретить пропаганду гомосексуализма». [Електронний ресурс] // Цензор.НЕТ – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://m.censor.net.ua/news/3101354/ombudsmen_kmu_po_gendernym_voprosam_levchenko_obratitsya_v_sbu_ot_nositelno_prizyvov_zapretit_propagandu.

факторів національної безпеки»²⁸³. Слід сказати, що стаття Турчинова викликала на той момент велику хвилю критики, яка не вщухала ще довгий час. Критиці піддавалась як висловлена Турчиновим позиція, так і трактовка автором філософії неомарксизму²⁸⁴. Однак багато громадських організацій заявили про підтримку просімейної і антигендерної позиції секретаря РНБО^{285, 286}. На початок 2019 року, як повідомив Інститут релігійної свободи, «290 церковних і громадських організацій підтримали Турчинова у захисті сімейних цінностей» (повідомлення містить повний перелік 160 церковних громад та 130 громадських організацій)²⁸⁷. Також відкритий лист на захист Турчинова підписали десятки науковців²⁸⁸.

Як підкреслюють лідери просімейного руху, основою для дій християн є в першу чергу ствердження й пропагування сімейних цінностей як невід'ємної складової процвітання суспільства: «Ми вибудовуємо цю ідею, що існування країни великою мірою залежить від існування сім'ї, родини. Це є не лише Божий задум, хоча це основне, але й раціонально і вигідно для будь-якої держави з різних міркувань»²⁸⁹. Можна побачити, що в 2018 році вуличний сімейний рух усвідомлював свою порівняно молоду традицію (15 років існування в Україні), але відчував свою самодостатність без суттєвої

²⁸³ Турчинов О. Неомарксизм або подорож у безодню [Електронний ресурс] / Олександр Турчинов // Персональний сайт. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: http://turchynov.com/news/details/neomarksizm-abo-podorozh-u-bezodnyu?fbclid=IwAR1gUL5vF13-0qLnkIoNuQ_YJ0RPhWEu72oZEljXzrUvKIHxz5PARefr8k.

²⁸⁴ Денисенко А. Безодня? Неомарксизм, або Туди і звідти [Електронний ресурс] / Анатолій Денисенко // Релігія в Україні. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.religion.in.ua/main/bogoslovyia/42477-bezodnya-neomarksizm-abo-tudi-i-zvidti.html>.

²⁸⁵ Громадські організації підтримують просімейну і антигендерну позицію секретаря РНБО [Електронний ресурс] // Громадянський рух «Всі разом». – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://vsirazom.ua/article/gromadski-organizacii-pidtrimuyut-prosimejnu-i-antigendernu-poziciyu-sekretarya-rnbo>.

²⁸⁶ Громадські організації підтримують просімейну й антигендерну позицію секретаря РНБО [Електронний ресурс] // Цензор.нет. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://censor.net/ua/news/3104609/gromadski_organizatsiyi_pidtrymuyut_prosimejnu_yi_antygendernu_pozytsiyu_sekretarya_rnbo.

²⁸⁷ 290 церковних і громадських організацій підтримали Турчинова у захисті сімейних цінностей [Електронний ресурс] // Інститут релігійної свободи. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://old.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1947%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=uk.

²⁸⁸ Науковці підтримують Олександра Турчинова щодо захисту суспільної моралі та сімейних цінностей в Україні [Електронний ресурс] // Християнська служба порятунку. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://crs-center.org/naukovtsi-pidtrimuyut-oleksandra-turchinova-shhodo-zahistu-suspilnoyi-morali-ta-simeynih-tsinnostey-v-ukrayini/>.

²⁸⁹ Меренков Г. Руслан Кухарчук: «Ми фундаменталісти у тому сенсі, що захищаємо фундамент демократії – права людей і сімей» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Релігія в Україні. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.religion.in.ua/main/interview/41116-ruslan-kuxarchuk-mi-fundamentalisti-u-tomu-sensi-shho-zaxishhayemo-fundament-demokratiyi-prava-lyudej-i-simej.html>.

прив'язки до святкування R500 у 2017 році, яке дало поштовх українським протестантським церквам для більш активного виходу в публічний простір²⁹⁰.

У той же час навіть за оцінками самих лідерів просімейного християнського руху, а також представників інтелектуальної еліти протестантизму, у питанні захисту сім'ї й відповідей на виклики часу християнську, і зокрема протестантську активність постмайданного періоду можна оцінювати як позитивно, так і негативно. Якщо говорити про кількісну сторону, ми вже навели вище статистику зростання участі українців у вуличному сімейному русі, яка свідчить, що кожного року до цього руху додавалося 12-15 міст. Як підкреслює громадський активіст, один з лідерів просімейного руху Ігор Плохой, таке зростання пояснюється тим, що «багато людей починають цінувати сімейні цінності не тоді, коли все спокійно і нормально, а тоді, коли йде відповідна загроза... з кожним роком загроза над сім'єю стає все більшою і серйознішою»²⁹¹.

У цьому, на думку активіста, є паралель зі зростанням патріотичних настроїв в Україні через зовнішню військову агресію, що почалась з 2014 року. З іншого боку, зростання просімейного активізму ще не свідчить про всеохопність цього процесу в протестантському середовищі. Все залежить від того, з чим порівнювати: «скільки охоплено в цю динаміку людей? Більшість протестантів все одно пасивні. Активність зростає, але вона, наприклад, була 1%, зараз стало 5–7%, а 90% – їм взагалі паралельні всі ці проблеми»²⁹². Слід зазначити, що це полемічна заява з використанням гіперболи, адже більшість протестантів усвідомлюють цінність сім'ї, дорожать нею, однак не беруть участі в громадських акціях. У той же час ці акції черпають свій авторитет якраз у соціологічному середовищі консервативних і нібито соціально пасивних християн, які відданістю своїм сім'ям надають доказового матеріалу і створюють соціологічний фон для вуличних акцій.

²⁹⁰ Там само.

²⁹¹ Меренков Г. Ігор Плохой: «Сформувати соціальну доктрину для церкви повинні богослови. Активісти допоможуть!» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // *Новости христианского мира*. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://prochurch.info/index.php/news/more/53570>.

²⁹² Там само.

І, нарешті, критиці або застереженням піддається якісна сторона просімейного активізму протестантів – у першу чергу від представників інтелектуальної еліти євангельського середовища. Олексій Гордєєв – магістрант богослов'я, автор книги «Церковь на Майдане» (К., 2016), спеціаліст із соціальних комунікацій, вважає, що проект протистояння ЛГБТ-спільноті у 2018 році «провалився, бо активні намагання довести християнськість країни стикаються з опором юристів, журналістів та більш просунутих теологічно та в плані освіти християн, які доводили, що для України в принципі краще позиціонуватись не як християнська країна, а як світська, яка рівновіддалена від усіх конфесій, [та, відтак,] може правильно поводити себе з кожною з них»²⁹³.

Не всі є настільки песимістичними в оцінці якості зусиль просімейного руху. Сергій Шараєвський – директор продакшн-студії «Правда PRO», пастор Луцької біблійної церкви: намагання «вводити ліві цінності в освіту, в державу – зустрічають спротив і в протестантів. Результатом є те, що десь ці результати пригальмовуються»²⁹⁴. Олег Подкопаєв – пастор церкви «Дім Хліба – Західний» (Кривий Ріг), депутат центрально-міської районної ради, засновник ГО «Кривий Ріг за сім'ю»: «в більшій мірі за участю церковних людей більше ніж 50 місцевих рад проголосували про звернення до державної влади про недопустимість розвитку ЛГБТ-пропаганди, про наступи на сімейні цінності, зміни в Конституції. І я кажу, що майже за більшістю цих рішень стояли віруючі люди, протестанти, які підіймали громадськість, об'єднували депутатів... Бо тільки церква більш загострила це питання, підняла голос, і більшість людей навіть не розуміла, що є така проблема»²⁹⁵.

Релігієзнавиця Людмила Филипович, згадуючи захист сім'ї протестантами як один із актуальних напрямів їхньої діяльності, малює в цілому позитивний портрет українського протестанта: «Він стає більш

²⁹³ Балаклицький М. Експертне опитування «2017 та 2018 рік українського протестантизму: активність, масштаб, завдання, опозиція, результати» [Електронний ресурс] / М. Балаклицький, В. Єфіменко // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/ekspertne-opytuvannya-2017-ta-2018-rik-ukrayinskogo-protestantyzmu-aktyvnist-masshtab-zaydannya-opozytisiya-rezultaty/>.

²⁹⁴ Там само.

²⁹⁵ Там само.

сучасним, добре освіченим, пристосованим до нових економічних і соціальних умов, позбувається ізольованості від суспільства, все більше сприймає Україну не тільки як свою тимчасового перебування земну територію, а як батьківщину»²⁹⁶.

Оскільки процес протистояння тільки набирає обертів, то і в оцінці просімейної протестантської і взагалі християнської активності можливі різні оцінки — для когось, говорячи мовою відомого вислову, склянка буде наполовину порожня, а для когось наполовину повна. Все визначається системою координат.

Отже, ми перерахували основні виклики й побачили різні оцінки динаміки протестантського просімейного активізму в Україні постмайданних років. Розглянемо тепер більш детально якісну сторону явища: ті суперечності й напруження, які існують у самому євангельському середовищі відносно просімейного активізму.

Полемічний простір у євангельському середовищі. Перерахуємо головні тези і заклики, що звучали у 2018 році як з боку активістів вуличного руху, так і з боку їхніх опонентів з числа самих протестантів. Просімейні активісти вказували на: 1. незаконність дій українських чиновників (з сайту Адміністрації Президента в кінці березня видалили петицію на захист сім'ї і сімейних цінностей, яка зібрала майже 24 тисячі підписів з необхідних 25 тисяч). 2. Християни стали мучениками (вперше в історії незалежної України поліція побила мирних протестувальників проти гей-параду в Києві 17 червня). 3. Поняття «батьківства й материнства» може зникнути з освіти (Міністерство освіти проводило антидискримінаційну експертизу шкільних підручників, яка була сприйнята суспільством неоднозначно, інформаційним бум навколо цієї експертизи прийшовся на червень); під загрозою — весь інститут сім'ї (активісти привертали увагу кричущою назвою брошури «В Україні вирізають сім'ю! Уже піднесено ніж»)²⁹⁷. Що ж робити? Лідери й активісти просімейного руху пропонують: об'єднати в захисті сімейних

²⁹⁶ Там само.

²⁹⁷ В Україні вирізають сім'ю [Електронний ресурс] // Громадянський рух «Всі разом!». – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.vsirazom.ua/dontcut/>.

цінностей всіх людей доброї волі (не тільки християн різних церков, а навіть тих, хто поза церквами). Мобілізувати якомога більше громадян і показати таким чином волевиявлення народу.

У свою чергу деякі богослови та представники освітньої сфери протестантів зайняли іншу позицію, яку можна вважати критичною або застережливою щодо дій просімейних активістів. Як вважає Олексій Гордєєв, «внутрішня опозиція всередині протестантів – це дві групи: або вірні з вищою освітою, які чогось досягли, або теологи, які віддають перевагу системній роботі, а не яскравим акціям»²⁹⁸. Опоненти вказували на: 1. брак критичного мислення серед активістів, наївне ставлення до політиків, які, як здається, легко маніпулюють християнами (використовуючи просімейні обіцянки чи гасла); 2. несформованість вітчизняного політичного богослов'я, пріоритет швидких дій над аналізом ситуації, рефлексією (спочатку робимо, потім думаємо); 3. фундаменталістську нетерпимість, яка може проглядати у просімейному русі; 4. навіть «христофашизм» (євангельських християн запідозрили у створенні протиприродної спілки з правими політичними силами – українськими радикальними націоналістами). Що робити з огляду на це? Використовуючи відомий фразеологізм, опоненти вуличного просімейного руху радять активістам: «Потрібно не воювати з темрявою, а множити світло – у своєму житті, у своїй сім'ї, у своїй церкві, у своєму співтоваристві»²⁹⁹. «Розмова біблійною мовою із суспільством ні до чого не доведе. Світське суспільство Біблію не сприймає — це логічний факт»³⁰⁰. Ми перерахували лише основні сили, з якими виступають протестанти, що мають різні позиції відносно реагування на наступ ЛГБТ-лобі в Україні.

²⁹⁸ Балаклицький М. Експертне опитування «2017 та 2018 рік українського протестантизму: активність, масштаб, завдання, опозиція, результати» [Електронний ресурс] / М. Балаклицький, В. Єфіменко // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/ekspertne-opytuvannya-2017-ta-2018-rik-ukrayinskogo-protestantyzmu-aktyvnist-masshtab-zavdannya-opozytsiya-rezultaty/>.

²⁹⁹ Дятлик Т. Мрак и свет, ЛГБТ и христианство [Електронний ресурс] / Т. Дятлик // Особистий сайт. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://taras.dyatlik.net/mrak-i-svet-lgbt-i-hristianstvo/>.

³⁰⁰ Балаклицький М. Експертне опитування «2017 та 2018 рік українського протестантизму: активність, масштаб, завдання, опозиція, результати» [Електронний ресурс] / М. Балаклицький, В. Єфіменко // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/ekspertne-opytuvannya-2017-ta-2018-rik-ukrayinskogo-protestantyzmu-aktyvnist-masshtab-zavdannya-opozytsiya-rezultaty/>.

Цікаво розглянути в більш розгорнутому вигляді деяку аргументацію, знов-таки, усіх сторін, адже кожна з них має свою апологетику, або протестує проти неправильного розуміння чи викривлення їхніх справжніх мотивів чи дій.

Звернемося до джерел. Крім авторських статей на тему захисту сім'ї та окремих стислих висловлювань активістів та експертів з протестантських та релігієзнавчих кіл у ЗМІ на цю тему, у 2018 році (й пізніше) вийшло декілька інтерв'ю з деталізованим аналізом дискусії навколо протестантської просімейної активності. Свої позиції представили у розгорнутому вигляді: голова громадянського руху «Всі разом!» Руслан Кухарчук ([«Ми фундаменталісти у тому сенсі, що захищаємо фундамент демократії – права людей і сімей»](#) – сайт «Релігія в Україні»)³⁰¹; доктор філософських наук, богослов Роман Соловій ([«Нам не варто розраховувати на політичні важелі для поширення Євангелія»](#) – сайт РІСУ)³⁰² та громадський діяч, один з лідерів просімейних рухів Ігор Плохой ([«Сформувати соціальну доктрину для церкви повинні богослови. Активісти допоможуть»](#) – сайт «Новости християнського мира»)^{303, 304}.

Благо християнської спільноти чи всієї нації. Публічно-теологічний аспект. Перш ніж розглядати аргументи сторін, варто з'ясувати, якими цінностями керуються сторони. Як показує дискусія, на даний момент у протестантів хоча й присутнє загальне богословське бачення сім'ї як цінності, яка потребує захисту, але немає згоди, якими методами це робити. Які важелі використовувати: чи тільки показувати альтернативу прикладом власного

³⁰¹ Меренков Г. Руслан Кухарчук: «Ми фундаменталісти у тому сенсі, що захищаємо фундамент демократії – права людей і сімей» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Релігія в Україні. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.religion.in.ua/main/interview/41116-ruslan-kuxarchuk-mi-fundamentalisti-u-tomu-sensi-shho-zaxishhayemo-fundament-demokratiyi-prava-lyudej-i-simej.html>.

³⁰² Меренков Г. «Нам не варто розраховувати на політичні важелі для поширення Євангелія», – Роман Соловій [Електронний ресурс] / Гнат Меренков. // Релігійно-інформаційна служба України. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought_interview/72869/.

³⁰³ Меренков Г. Ігор Плохой: «Сформувати соціальну доктрину для церкви повинні богослови. Активісти допоможуть!» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Новости християнського мира. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://prochurch.info/index.php/news/more/53570>.

³⁰⁴ Меренков Г. Ігор Плохой: «Сформувати соціальну доктрину для церкви повинні богослови. Активісти допоможуть!» (Ч. 2). [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Новости християнського мира. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://prochurch.info/index.php/news/more/53571>.

життя, не зазіхаючи аж ніяк на права та свободи представників ЛГБТ проводити будь-які марші й лобіювати закони, чи також користуватися своїм громадянським правом на участь у протестних акціях, або вирішувати щось через політичні механізми з метою недопущення «антихристиянських» законів.

Ці протиріччя повинна була б вирішити публічна теологія, спрямована на досягнення спільного блага. Адже згідно з критеріями цієї теології християни повинні відстоювати не інтереси окремих церков чи спільнот, а шукати блага для всього суспільства, у тому числі й для тих, хто знаходиться поза церквою або взагалі не поділяє християнський світогляд. Отже, підходити й до вирішення проблеми захисту сімейних цінностей бажано з позиції спільного блага. Давайте ж проаналізуємо, як може розумітися спільне благо у зазначеному контексті українськими протестантами.

Руслан Кухарчук, відстоюючи необхідність якомога більшої публічної активності християн, спрямованої на недопущення маршів рівності й інших видів пропаганди ЛГБТ, аргументує це тим, що сім'я є спільним благом для всього суспільства, у той час як ЛГБТ-ідеологія якраз зазіхає на це благо: «Природна реакція суспільства – це протест проти речей, з якими це суспільство не згодне. Якщо суспільство думає, не протестуючи проти чогось, що ми не будемо до цього привертати увагу, це неправда. Ми ж можемо сьогодні по всіх країнах світу подивитися, що відсутність протесту ніяк не допомагає вирішити це питання. Навпаки, буде поширюватися ЛГБТ-ідеологія або аборт, наркотики, або що завгодно»³⁰⁵. Далі він наводить приклад демократичних країн, у яких заборонені пропаганда нацизму, заперечення Голокосту чи реклама тютюнових виробів. І він робить паралель: все це заборонене заради спільного блага. Так, заборона пов'язана з певним обмеженням частини прав населення (адже закони не дають «право»

³⁰⁵ Меренков Г. Руслан Кухарчук: «Ми фундаменталісти у тому сенсі, що захищаємо фундамент демократії – права людей і сімей» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Релігія в Україні. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.religion.in.ua/main/interview/41116-ruslan-kuxarchuk-mi-fundamentalisti-u-tomu-sensi-shho-zaxishhayemo-fundament-demokratiyi-prava-lyudej-i-simej.html>.

пропагувати фашизм, наркоманію чи тютюнопаління). Але у даному випадку суспільство керується тим, що певні дії людей можуть руйнувати суспільство чи, навпаки, збудувати його. Отже, треба захищати права тих, чії дії будують здорове суспільство, тобто, сім'ї, і обмежувати тих, хто пропагує антисімейну ідеологію, це і буде вважатися спільним благом для всіх. Крім того, Р. Кухарчук включає у поняття «спільне благо» демократію й свободу віросповідання. На його думку, ЛГБТ-спільнота також зазіхає на це благо. У підсумку ми бачимо, що, виправдовуючи суспільно-політичні акції й дії християн, спрямовані на заборону будь-якої пропаганди ЛГБТ, Кухарчук посилається на турботу про національну безпеку України, що, звичайно, апіорі вважається спільним благом.

Доктор філософських наук, богослов, провідний науковий співробітник Центру дослідження релігії Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова Роман Соловій підходить до проблеми з іншого боку. Він застерігає про небезпеку використання християнами політичних важелів впливу на закони країни, у тому числі і щодо захисту сім'ї. Р. Соловій вказує на: «...несформованість вітчизняного політичного богослов'я», «дещо наївне ставлення до влади та політичного життя загалом», необхідність досягнення «богословської зрілості в оцінці політичного життя»³⁰⁶. Вказуючи на небезпеку співпраці протестантів з деякими політичними силами, навіть заради захисту сім'ї, Роман Соловій радить не поспішати з акціями, не побудувавши ґрунтовне богослов'я, здатне їх виправити. Також він радить замість мобілізації християн на підписання петицій, долучатися до складу різноманітних громадських рад та робочих груп. Замість акценту на зовнішніх діях «проти чогось» поставити акцент на діях «за щось», а також звертати більше уваги на реформацію самої церкви зсередини, замість того, щоби кидати всі сили на реформацію суспільства.

Роман Соловій не розглядає у своєму інтерв'ю спільне благо у таких категоріях як Руслан Кухарчук – на кшталт «національної безпеки», що є

³⁰⁶ Меренков Г. «Нам не варто розраховувати на політичні важелі для поширення Євангелія», – Роман Соловій [Електронний ресурс] / Гнат Меренков. // Релігійно-інформаційна служба України. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/interview/72869/.

запозиченим з політичної термінології. Богослов акцентує увагу скоріше на світоглядній і духовній безпеці самих християн, яка залежить не в останню чергу й від тих методів, якими вони відстоюють сімейні цінності. Р. Соловій аргументує, що ідеальне суспільство на цій землі все одно неможливе, отже, благо можна лише пропонувати суспільству, а не нав'язувати політично. І воно може бути втіленим лише частково. «Божа любов знайшла свій вияв у тому, що поруч з собою Він дозволив існувати чомусь іншому, відмінному від себе – матеріальному світові, людині. Зі справжньої любові, яка шанує інакшість не-себе, випливає усвідомлення цінності свободи, котра неодмінно включає в себе право на помилку».

Можна зробити висновок, що для Романа Соловія одним з важливих аспектів спільного блага є свобода вибору, яку навіть Бог не порушує. А проявляючи любов навіть до тих, з ким ми не згодні (в даному випадку – до ЛГБТ), ми підкреслюємо цінність свободи. У той же час несвідома участь християн у чужих політичних іграх (якщо припустити, що така участь є), навпроти, загрожує справжній духовній свободі й лише викривляє ті відповіді, які християни могли б дати суспільству.

Що ж до позиції громадського активіста Ігоря Плохого^{307 308}, то він у деяких питаннях цілком погоджується з Романом Соловієм. Зокрема, в тому, що українські протестанти потребують таких богословських підходів, яких в них поки що немає. Він також згодний з тим, що не можна бути наївними у ставленні до політичних ігор і що християнам треба переходити від мислення гаслами до мислення богословськими концептами, а для цього дійсно потрібна реформація самої церкви зсередини. Але у той же час Ігор Плохой вказує на відчутний розрив між теоретичним богослов'ям і практичними діями активістів, які керуються своєю небайдужістю до суспільства (шукають блага йому уже зараз, не чекаючи, поки його віднайдуть богослови).

³⁰⁷ Меренков Г. Ігор Плохой: «Сформувати соціальну доктрину для церкви повинні богослови. Активісти допоможуть!» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // *Новости христианского мира* – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://prochurch.info/index.php/news/more/53570>.

³⁰⁸ Меренков Г. Ігор Плохой: «Сформувати соціальну доктрину для церкви повинні богослови. Активісти допоможуть!» (Ч. 2) [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // *Новости христианского мира* – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://prochurch.info/index.php/news/more/53571>.

Ігор Плохой вважає, що не можна просто стояти і дивитися, як ЛГБТ захоплюють все нові й нові території, адже це, на його думку, також загрожує спільному благу суспільства. Як і Р. Кухарчук, він вважає, що ЛГБТ-лобі і неомарксистська ідеологія прагнуть зруйнувати демократію й свободу, а не лише інститут сім'ї. У той же час він підкреслює, що протест християн мусить бути виключно мирним, до акцій не допускаються ніякі рухи або навіть пастори, які прагнули б застосувати силу до представників ЛГБТ. Отже, тут ми бачимо акцент ще на одному аспекті суспільного блага. Мир потрібен всім, ми не можемо досягати навіть добрих християнських цілей, якщо будемо це робити войовничими методами. Активізм просімейних християн не виступає проти такого блага як мир у всьому суспільстві, а, навпаки, захищає це благо, навіть для представників ЛГБТ. Під заборону законними засобами можуть потрапити лише їхні зусилля з пропаганди своєї ідеології, але не їхнє право на безпеку та мирне життя. І. Плохой це особливо підкреслює. Крім того, одна з тез – це те, що християни можуть запропонувати представникам ЛГБТ психологічну й духовну допомогу у відновленні й зміні їхнього способу життя. У цьому сенсі (мир і духовна допомога) спільне благо у розумінні християн, чия позиція збігається з І. Плохим, не виключає, а навпаки, розповсюджується й на ЛГБТ-спільноту.

Згідно з такою логікою курець, який бачить напис на пачці цигарок про шкідливість куріння, повинен розуміти, що такий напис не порушує його власного блага, а, навпаки, впливає з нього. У той же час, одного такого напису й заборони ще недостатньо, щоб утримати людину від куріння. Повинний пропагуватися в першу чергу здоровий спосіб життя як ідеал.

Як бачимо з висловлених позицій, в тій дискусії, яка виникла навколо захисту сімейних цінностей в Україні, спільне благо має різні аспекти: від національної безпеки до свободи і миру. Між розумінням цих аспектів або їх реалізацією у певних ситуаціях можуть виявлятися доволі гострі протиріччя. Наприклад, свобода – цінність, але заради миру чи безпеки деякі руйнівні дії громадян можуть обмежуватися (як от пропаганда наркоманії). Національна безпека, демократія – цінності, але не можна заради них жертвувати миром.

Також одним з прикладів протиріччя між тим, що вважати благом для нації (зокрема, для її безпеки), є й згадане раніше ідеологічне протистояння на той момент урядової уповноваженої з питань гендерної політики Катерини Левченко й секретаря РНБО Олександра Турчинова. Тож дискусія щодо спільного блага, як бачимо, виявила себе не тільки у суто церковному середовищі, але й на рівні державних інституцій та їхніх представників.

Надмірна заполітизованість чи громадянська позиція. Дискусія демонструє розбіжності серед протестантів й у розумінні політично-теологічних аспектів захисту сімейних цінностей, через що дії, які для одних є виявом громадянської позиції, для інших є показником надмірної заполітизованості активістів. Кожна сторона має свою аргументацію з цього приводу. Так, доктор філософських наук Роман Соловій у своєму інтерв'ю пропонує протестантам випрацювати таке богословське осмислення політичного життя, при якому реакція протестантів на дії політиків не буде ситуативно хитатися від «ейфорії перемоги» до «відчаю зради» (коли після підписання наказу про святкування ювілею Реформації на державному рівні й участі в молитовному сніданку той же Президент Петро Порошенко дав дозвіл на проведення «маршу рівності» ЛГБТ, оцінка його постаті християнами швидко змінювалася від безумовно позитивної до дуже негативної). «Безумовно, діалог між церквою і політикумом необхідний, але при цьому церква повинна виявляти більше обачності і критичності у своїх політичних контактах», — наголошує Роман, згадуючи приклади з історії, коли політики маніпулювали християнами.

Основна ж думка винесена в заголовок його інтерв'ю на цю тему: «Нам не варто розраховувати на політичні важелі для поширення Євангелія». Також богослов радить перейти від протестів до більш конструктивних, на його думку, дій. «Замість того, аби кидати звинувачення на адресу Міністерства освіти і мобілізувати християн на підписання петицій, які нічого не вирішили, можна долучитися до складу різноманітних громадських рад та робочих груп, що розробляють підручники та навчальні програми,

пропонувати власні розробки»³⁰⁹. Це саме пропонує і директор Відділу розвитку освіти в Євро-Азіатській акредитаційній асоціації (ЄААА) Тарас Дятлик у якості одного з методів впливу «запаленої свічки на темряву»: «підключатися до написання підручників з грифом МОН, до створення і лобіювання відповідних законів, розвитку християнських навчальних закладів, самому йти в дитячі садки, школи і університети й викладати те, що можете і до чого закликав Бог, являючи Христа на ділі в юридичному і освітньому співтоваристві. Проводити профілактику сімейного насильства, створювати групи підтримки як “батьківський рух” та ін. Включатися в робочі або душпастирські групи допомоги людям з гомосексуальною схильністю і практикою»³¹⁰.

Варто зауважити, що ці застереження або пропозиції виглядають цілком універсальними. Багато в чому з цими думками погоджуються й ті активісти й лідери просімейного руху, яких критикують. Але – при цьому останні пояснюють неможливість відмови від мобілізації громадян на протестні чи інші акції, які виглядають як вимога «заборонити темряву» й межують з впливом на політичну сферу. Зокрема, Руслан Кухарчук каже: «Природна реакція організму на інфекцію – підвищена температура. Природна реакція суспільства – це протест проти речей, з якими це суспільство не згодне». Від політиків Руслан очікує покаяння: «Є такі депутати, яким ми прямим текстом про це говоримо, що “годі лицемірити”, але є такі, які виглядають нейтральними. Тому ми продовжуємо вірити, що зможемо їх переконати»³¹¹.

Ігор Плохой у своєму інтерв'ю так само критично ставиться до християн, які наївно вірять обіцянкам політиків. Але вносить суттєве пояснення щодо пропозицій робити акцент тільки на діях «за», тобто, створювати робочі групи, входити в ради і т.д. «Це прекрасні думки, але вони

³⁰⁹ Меренков Г. «Нам не варто розраховувати на політичні важелі для поширення Євангелія», – Роман Соловій [Електронний ресурс] / Гнат Меренков. // Релігійно-інформаційна служба України. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/interview/72869/.

³¹⁰ Дятлик Т. Мрак и свет, ЛГБТ и христианство [Електронний ресурс] / Т. Дятлик // Особистий сайт. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://taras.dyatlik.net/mrak-i-svet-lgbt-i-hristianstvo/>.

³¹¹ Меренков Г. Руслан Кухарчук: «Ми фундаменталісти у тому сенсі, що захищаємо фундамент демократії – права людей і сімей» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Релігія в Україні. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.religion.in.ua/main/interview/41116-ruslan-kuxarchuk-mi-fundamentalisti-u-tomu-sensi-shho-zaxishhayemo-fundament-demokratiyi-prava-lyudej-i-simej.html>.

відірвані від реальності... І коли нас питають, а чого ви не ввійдете в якусь раду? Та послухайте, люди добрі – входимо в ради і намагаємося вносити наше бачення в порядок денний... Всюди йдуть шалена протидія, блоки. Можна розумне раціональне зерно в Міністерство освіти і науки вкидати ефективно... коли немає внутрішньо побудованих стін, а вони вже побудовані» – констатує І. Плохой. Причину виникнення цих стін і надання переваги просуванню «гендерної ідеології» в освітньому й правовому полі Ігор Плохой вбачає в першу чергу в закордонному фінансуванні, яке підтримує саме «гендерних» лобістів на протидію волевиявленню тих громадян України, які не мають подібного фінансування. «ВРУ попереднього скликання ухвалила рішення, що наші фахівці (навіть чиновники) можуть отримувати зарплату не тільки з державного бюджету, але й з закордонних фондів. Це маразм! Мені все одно, який це фонд, “русского мира”, Малофеєва чи “ідеології смерті” Сороса! Але як можна собі уявити, щоб закордонні фонди платили зарплату людям, які впливають на освітню програму для наших дітей!.. Але ж є речі, які продавати не можна!.. Тому, якби люди були незаангажовані, тоді можна їх садити за круглий стіл і говорити про якесь раціональне зерно, чути один одного і таке інше за порадою аналітика»³¹².

Отже, як би активістам не хотілося б говорити тільки про позитив, вони вказують на болючу проблему, яка є саме політичною — залежність деяких українських посадовців, що не мають власних стійких моральних переконань, від закордонного фінансування, що робить самих українських громадян не суб'єктом, здатним впливати, а пасивним об'єктом впливу. І, на думку Ігоря Плохого, без активного спротиву громадянського суспільства такому політичному «статусу кво» ситуація не вирішиться. Слід сказати, що Ігор Плохой сам є депутатом Вилківської територіальної громади, що на Одещині, раніше також обіймав посаду першого заступника міського голови м. Кілія, і

³¹² Меренков Г. Ігор Плохой: «Сформувати соціальну доктрину для церкви повинні богослови. Активісти допоможуть!» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // *Новости христианского мира*. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://prochurch.info/index.php/news/more/53570>.

вважає, що контролювати дії влади – це невід’ємне право громадянського суспільства.

Роман Соловій же, навпаки, наголошує, що на цій землі ідеальне суспільство неможливе, отже, завдання християнина – контролювати не стільки суспільство, скільки особисто себе. Хоча це узгоджується з точкою зору протестантської більшості, яка є вірною своєму подружжю, виховує гарних дітей, напруження вже не вперше в історії виникає між різними вимірами людського буття: бути громадянином країни і водночас громадянином Царства небесного. Як подолати цей конфлікт? Роман Соловій вважає, що лише за допомогою правильної мотивації. За його словами, пророчий голос церкви «може суперечити соціальним тенденціям і викликати спротив суспільства. Історія містить безліч прикладів подібних конфліктів. Важливо, однак, щоб голос церкви був обумовлений саме її вірністю власній ідентичності та любов’ю до кожної конкретної людини, а не прагненням інституційного самозбереження чи зміцнення політичного впливу»³¹³.

Отже, дискусія між богословами й просімейними активістами, яка тільки-тільки почала розгортатися публічно (на сторінках ЗМІ), може стосуватися того, як при збігу базових цінностей відрізнити уявлення про реальність від самої реальності. І як визначити, наскільки християни самі розуміють свою мотивацію і наскільки щиро про неї говорять. Від цього й залежатимуть методи захисту сім’ї українськими протестантами.

Фундаменталістська нетерпимість чи християнська любов. Загалом просімейні активісти з числа протестантів відкидають звинувачення у нетерпимості до представників ЛГБТ-спільноти. У той час як опоненти вказують на той факт, що «у періоди загострень конфліктів з прибічниками ЛГБТ, як це було нещодавно, серед християн, особливо у соціальних мережах, лунали далеко не євангельські гасла»³¹⁴. Лідери просімейного руху не заперечують ці факти, але просять не ототожнювати окремих неадекватних

³¹³ Меренков Г. «Нам не варто розраховувати на політичні важелі для поширення Євангелія», – Роман Соловій [Електронний ресурс] / Гнат Меренков. // Релігійно-інформаційна служба України. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/interview/72869/.

³¹⁴ Там само.

людей, чий гасла не є євангельськими, зі своїм рухом. Наголошують на тому, що до протестних акцій, організованих євангельськими християнами, не допускаються жодні особи, схильні до насильницьких дій.

Активістам подобається вважати себе фундаменталістами, але не в значенні нетерпимості до інших, а в значенні захисту фундаментальних прав громадян³¹⁵, таких як право дітей на безпечний публічний простір.

У той же час можна припустити, що особлива акцентуація деяких активістів на спротиві ЛГБТ-лобі, можливо, не дозволяє людям з нетрадиційною орієнтацією сприймати християн-просімейників як таких, що йдуть до них з розпростертими обіймами чи таких, що взагалі здатні бачити в них людську гідність. Вочевидь, не вбачаючи в мейнстрімі просімейного вуличного руху чогось іншого, крім засудження гомосексуалів як найгірших грішників, Тарас Дятлик емоційно висловлюється: «Чи ви дивилися в очі матері, син якої повісився від того, що йому не запропонували допомогу у вирішенні свого гомосексуального потягу, але запресували християнською спільнотою так, що довели до самогубства, забравши в нього надію на зцілення ідентичності Христом, і на своє майбутнє життя?»³¹⁶.

Роман Соловій, говорячи про пошуки методів церковного впливу на ЛГБТ-спільноту, каже: «Не в останню чергу потрібно вести відповідну роботу і з членами євангельських церков, щоб вони були готовими з любов'ю приймати представників ЛГБТ, як і будь-яких інших скалічених гріхом людей»³¹⁷. Ігор Плохой погоджується, що християни повинні вести роботу з реабілітації людей, які страждали на розлади сексуальної самоідентифікації. Перераховуючи деякі організації чи проекти, які працюють у цьому напрямі (просімейний рух «Територія відповідальності» при Асоціації «Еммануїл») активіст визнає, що церква «у всій своїй масі не має надто великого досвіду

³¹⁵ Меренков Г. Руслан Кухарчук: «Ми фундаменталісти у тому сенсі, що захищаємо фундамент демократії – права людей і сімей» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Релігія в Україні. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.religion.in.ua/main/interview/41116-ruslan-kuxarchuk-mi-fundamentalisti-u-tomu-sensi-shho-zaxishhayemo-fundament-demokratiyi-prava-lyudej-i-simej.html>.

³¹⁶ Дятлик Т. Мрак и свет, ЛГБТ и христианство [Електронний ресурс] / Т. Дятлик // Особистий сайт. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://taras.dyatlik.net/mrak-i-svet-lgbt-i-hristianstvo/>.

³¹⁷ Меренков Г. «Нам не варто розраховувати на політичні важелі для поширення Євангелія», – Роман Соловій [Електронний ресурс] / Гнат Меренков. // Релігійно-інформаційна служба України. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/interview/72869/.

роботи з такою категорією населення... Тому, сказати, що будь-яка євангельська громада навіть у найвіддаленішому селі готова приймати людей з ЛГБТ-орієнтацією, а, головне, ефективно їм і фахово послужити, було б неправдою». На його погляд, церквам потрібно докладати ще багато зусиль у цьому напрямі й опанувати необхідними сферами знань «саме для успішної й ефективної допомоги людям із специфічними проблемами»³¹⁸. Які ж саме церкви усвідомлюють цей виклик і стараються розвинути подібний вид служіння, а які ще ні – це питання вже до кожної окремої громади.

Тарас Дятлик пропонує християнам один з методів вирішення проблеми ЛГБТ, який навіть не передбачає фахових знань, а лише вимагає правильної мотивації: «Знайти кілька ЛГБТ-представників, познайомитися з ними і ділитися з ними своїм життям і Євангелієм. Знайдіть гомосексуаліста, і скажіть йому все, що ви про нього думаєте, але дивлячись йому в очі, вислухавши його історію, розповівши йому про Христа... Потрібно пам'ятати, що рятівну зміну гріховної сутності людини виробляє не людина, не євангеліст, а Дух Святий...»³¹⁹.

Що ж до звинувачень євангельських християн у спілці з праворадикальними політичними силами, які, як дехто припускає, вже завтра здатні розстрілювати інших мирних громадян, то у таких звинуваченнях, як правило, дуже мало конкретики із вказівкою, які саме сили яких ідеологій знаходилися поряд з євангельськими християнами під час протесту проти гей-параду в Києві (на фото, які розходились у соцмережах, впадає в око хіба що символіка організації С14). Хоч у соцмережах і використовували полемічний термін «христофашизм», зрозуміло, що типовий український протестант з числа просімейних активістів у будь-якому разі не стане схвалювати нацистські чи фашистські ідеології чи рухи. Руслан Кухарчук у своїй риторичі використовує заборону нацизму і фашизму як позитивний приклад

³¹⁸ Меренков Г. Ігор Плохой: «Сформувати соціальну доктрину для церкви повинні богослови. Активісти допоможуть!» (Ч. 2). [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Новини християнського світу. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://prochurch.info/index.php/news/more/53571>.

³¹⁹ Дятлик Т. Мрак і світ, ЛГБТ і християнство [Електронний ресурс] / Т. Дятлик // Особистий сайт. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://taras.dyatlik.net/mrak-i-svet-lgbt-i-hristianstvo/>.

заборон, діючих у демократичних суспільствах. Але постає питання: чи є християни розбірливими під час проведення своїх акцій? Чи відповідають вони за дії тих, хто до них приєднується? Чи повинні євангельські християни взагалі відмовлятися від будь-яких акцій, якщо одночасно з ними свої акції заявляють й інші політичні сили, можливо, сумнівні?

Ми бачимо, що у своєму інтерв'ю Руслан Кухарчук заперечує наявність спілки євангельських християн з праворадикалами в просімейних акціях. За його словами, «євангельські виступи і виступи правих сил — це абсолютно автономні ініціативи». Лідери євангельського просімейного руху кажуть, що вони не проти участі правих у їхніх заходах, але забороняють їм (як і будь-яким іншим політичним силам) використовувати політичну символіку, якщо тільки вона не є частиною одягу. Кухарчук навіть впевнений, що «саме через фактор наявності євангельських християн праві цього року поводитися абсолютно мирно», отже, підстав для звинувачення у «христофашизмі» немає³²⁰.

Ігор Плохой пояснює одночасні акції євангеліків і націоналістів неможливістю для християн заборонити будь-кому брати участь у спільній молитві, якщо така людина погоджується виконувати умови, на яких християни заявили свою акцію. «Тобто, якщо я проводжу якусь духовну, християнську акцію і до неї долучаються атеїсти, комуністи, сатаністи — нехай стоять, може євангельська звістка їх торкнеться. Але якщо завтра така людина почне чинити якісь нечисті й злочинні справи, я біля неї стояти не буду і я перший скажу їй: “Дорогий мій, ми вчора молились про що? Не про це!”. Тобто, це навпаки якийсь майданчик, щоб хоч якось впливати один на одного через визнання євангельських цінностей». Саме організатори просімейних акцій з числа євангельських християн контролюють подібні заходи, саме вони чинять вплив, а не піддаються чужому політичному впливу — стверджує Ігор Плохой. «Я впевнений, що чим більше таких людей з

³²⁰ Меренков Г. Руслан Кухарчук: «Ми фундаменталісти у тому сенсі, що захищаємо фундамент демократії — права людей і сімей» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Релігія в Україні. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.religion.in.ua/main/interview/41116-ruslan-kuxarchuk-mi-fundamentalisti-u-tomu-sensi-shho-zaxishhayemo-fundament-demokratiyi-prava-lyudej-i-simej.html>.

правими поглядами будуть брати участь у просімейних акціях, тим більш християнськими методами вони будуть керуватися у своїй діяльності»³²¹. У той же час можна припустити, що таке пояснення задовольнить не всіх, адже скандальний ореол праворадикальних рухів, напевно, декому буде заважати повірити, що люди подібних політичних поглядів можуть піддатися впливу ідеалів євангельської етики.

Отже, наводячи приклади помилок християн в історії, але не проводячи прямої паралелі з тим, що відбувалося під час протестних акцій 2018 року, Роман Соловій застерігає: «Ми не можемо не звертати уваги на нехристиянські, неєвангельські пункти програми і гасла певних політичних сил лише тому, що ці сили підтримують наші переконання про традиційну сім'ю. Нам потрібно зберігати вірність власній богословській позиції і у своїй публічній діяльності спиратися на свідोцтво Божественного одкровення та імператив любові, не розраховуючи на підтримку політичних сил»³²².

3.2. Просімейна активність протестантів як знаковий вияв аутентичної громадянської позиції українського суспільства

Аналізуючи спроби просімейних активістів вплинути на ситуацію з ЛГБТ через політичні важелі, і вказуючи на «несформованість вітчизняного політичного богослов'я», Роман Соловій вирішення цієї проблеми вбачає у тому, що треба відмовитись від звички спочатку діяти стихійно, а потім вже пост-фактум шукати основи для своїх дій, і то, робити це внаслідок зовнішньої критики. Натомість, вчений радить: «акумуляувати наявні інтелектуально-богословські ресурси, побудувати безпечні платформи для перманентного внутрішньо-християнського діалогу з приводу гостро-актуальних питань, сформулювати хоча б рамкові спільні богословські

³²¹ Меренков Г. Ігор Плохой: «Сформувати соціальну доктрину для церкви повинні богослови. Активісти допоможуть!» (Ч. 2). [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Новості християнського мира. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://prochurch.info/index.php/news/more/53571>.

³²² Меренков Г. «Нам не варто розраховувати на політичні важелі для поширення Євангелія», – Роман Соловій [Електронний ресурс] / Гнат Меренков. // Релігійно-інформаційна служба України. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/interview/72869/.

підходи і вже на цій основі переходити до якихось резонансних акцій». Прикладом для цього є досвід Реформації: «мушу нагадати, що вона вибухнула не на порожньому місці, їй передував інтенсивний діалог про важливі богословські питання у колі віттенберзьких інтелектуалів, як світських, так і церковних». Тобто, перш ніж думати про реформування суспільства, треба реформувати церкву зсередини: «Хочемо більше світла у суспільстві – будьмо ним»³²³.

Ігор Плохой з цим твердженням цілком погоджується й водночас опонує: «...стосовно критики. Вона слухна саме в тому, що треба мислити не гаслами, а богословськими концептами – це дуже правильно. Реформація, яку ми святкували в минулому році, почалася з чого? Мартін Лютер не реформував Європу, він не реформував церкву – він реформував богослов'я, теологію. І коли спочатку було реформоване богослов'я, тоді пішла вся інша реформація – і церкви, і суспільства, і Європи. Усе упирається у сформовані богословські концепти, потрібна свіжа соціальна концепція, якої у протестантів в Україні досі немає, а в росіян, до речі, є. Вона є у католиків, але у протестантів нема. Я в цьому з богословами абсолютно згоден. Дійсно скажу: наші ті всі потуги закінчатся майже нічим, якщо в нас не буде правильної богословської основи, бази, на ґрунті якої змобілізуємося ми – християни й вплинемо на суспільство в цілому».

Але невизначеність полягає в тому, хто ж зробить перший крок у виробленні вітчизняного богослов'я: «Я не хотів би нікого особисто критикувати, але де ж ви, панове богослови, де ж ваші нові богословські концепти? Чому ви не збираєте нас? Як у Вестмінстері, або в Азбурзі, або ще десь, як протестантів? Давайте виробляти сучасний богословський погляд на виклики, які весь світ уже пережив 20–30 років тому, а вони тільки до нас прийшли... ми – громадські активісти, ми боремося щосили, як можемо. Ми можемо піти і сказати на чорне – чорне, а на біле – біле... а церкві

³²³ Меренков Г. «Нам не варто розраховувати на політичні важелі для поширення Євангелія», – Роман Соловій [Електронний ресурс] / Гнат Меренков. // Релігійно-інформаційна служба України. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/interview/72869/.

(священнослужителям) повинні говорити про це саме богослови! Давайте напрацьовувати соціальну концепцію якусь, ми допоможемо чим зможемо»³²⁴.

Якщо між богословами й вуличними активістами поки що відчувається певна дистанція (зумовлена, на нашу думку, не просто позиціями, а різним типом мислення – богословським та активістичним), виникає питання, хто допоможе цю дистанцію подолати задля вироблення цілісного соціально-політичного богословського погляду на те, як церквам реагувати на ЛГБТ-проблематику. Можливо, це адміністрація церков? Чи пастори конкретних громад? Чи представники зацікавлених міжконфесійних організацій? Питання поки що залишається без відповіді, але вихід подібної дискусії в простір ЗМІ вже говорить про намагання пошуку певної взаємодії між прибічниками різних стратегій захисту сімейних цінностей.

Незважаючи на усі суперечності й точки напруження між представниками різних позицій в середині християнської спільноти щодо того, якими методами протидіяти наступу «гендерної» чи «неомарксистської ідеології», як її називають самі активісти, можна зробити висновок, що сам просімейний активізм серед протестантів, у тому числі вуличний сімейний рух, все ж таки є знаковим для України проявом громадянського суспільства. Хоча український просімейний рух дехто звинувачує в тому, що він нібито копіює чи навіть походить від російської моделі пропаганди проти «Гейропи» (як її принизливо називають російські пропагандисти), з цим варто не погодитися. Якщо казати про основні ознаки відмінності від моделі російської антигендерної пропаганди, то в інформаційному просторі Російської Федерації ця тематика використовується саме з геополітичною метою. Владні структури контролюють інструменти пропаганди. Багато громадян готові віддати владним структурам свої права й пожертвувати власною свободою задля захисту від геополітичних загроз. В Україні ситуація

³²⁴ Меренков Г. Ігор Плохой: «Сформувати соціальну доктрину для церкви повинні богослови. Активісти допоможуть!» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // *Новости христианского мира*. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://prochurch.info/index.php/news/more/53570>.

інша. Влада не сприймається більшістю людей як гарант, якому треба віддавати свої свободи в обмін на відчуття безпеки. Після Євромайдану влада сприймається суспільством, у тому числі й протестантами і, зокрема, просімейними активістами як така, що повинна служити народу, а не царювати над ним. Народ хоче відчувати себе повноправним партнером влади, суб'єктом, а не об'єктом впливу.

Так, у 2018 році в Україні критика гендерної експертизи шкільних підручників протестантами виникла не тому, що людей налякали пропагандисти небажаним геополітичним чинником, а тому, що небайдужі люди не хочуть бути гвинтиками в системі, натомість хочуть, щоб з ними рахувалися. Наприклад, Руслан Кухарчук підкреслює, що його рух «Всі разом» геть не має позиції щодо того, потрібна євроінтеграція чи ні. Адже захищати сім'ю потрібно і в тому, і в іншому випадку, і цей рух об'єднує як прибічників євроінтеграції, так і євроскептиків³²⁵. Що ж до загальної геополітичної спрямованості українських протестантів, то, враховуючи їхню помітну навіть для секулярних ЗМІ патріотичну налаштованість, їх важко запідозрити в симпатіях до російської імперсько-державної моделі духовності, до повернення в тоталітарний СРСР, навпаки, в основі своїй позиція активних українських протестантів збігається із геополітичними тезами, висловленими одним з відомих в Україні критиків «неомарксистської ідеології» Олександром Турчиновим за часів його головування в РНБО: «Розвиток України має відбуватися на основі практичного втілення гуманістичних цінностей нової Європи та відкритого світу на противагу агресивному та авторитарному російському шовінізму»^{326, 327}. Підтримка чи невідтримка євроінтеграції окремими протестантами на цьому тлі, або

³²⁵ Меренков Г. Руслан Кухарчук: «Ми фундаменталісти у тому сенсі, що захищаємо фундамент демократії – права людей і сімей» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Релігія в Україні. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.religion.in.ua/main/interview/41116-ruslan-kuxarchuk-mi-fundamentalisti-u-tomu-sensi-shho-zaxishhayemo-fundament-demokratiyi-prava-lyudej-i-simej.html>.

³²⁶ Турчинов О. Сучасні виклики України в умовах кризи світового порядку [Електронний ресурс] / Олександр Турчинов // Рада національної безпеки і оборони України – Режим доступу до ресурсу: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Dialnist/2269.html?PRINT>.

³²⁷ Turchynov O. Ukraine's Security Challenges and the Crisis of Global Order [Електронний ресурс] / Oleksandr Turchynov // The American Interest. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: https://www.the-american-interest.com/2015/09/22/ukraines-security-challenges-and-the-crisis-of-global-order/?fbclid=IwAR1gB_be6wUX1-UDeQxfJ6dIHxkAwHjyjY3PjiTK0isWmN_DaRezifMGvro.

відсутність єдиної позиції в активістів, на наш погляд, виглядає швидше як порівняно вузьке питання, яке жодним чином не впливає на стійке прагнення протестантів, як і інших українців, втілити у своїй країні згадані «гуманістичні цінності нової Європи», головна і базова з яких – свобода – за словами О. Турчинова, «є найкращим середовищем для реалізації інтелектуального потенціалу людини, що є ключовим капіталом сучасного світу»³²⁸. Більше того, не тільки протестантів, але й представників інших українських конфесій об'єднує думка, що навіть за умов вступу до Євросоюзу можна перебувати в ньому, але при цьому керуватися лише тими цінностями, які узгоджуються з біблійною моделлю, тобто, бути не пасивним об'єктом, а активним суб'єктом впливу, таким чином стати прикладом справжньої християнської духовності в тому числі й для інших європейських країн. Останні, незважаючи на велику кількість переваг, не можуть вважатися протестантами за абсолютний ідеал, що не допускав би критики або певної корекції в окремих сферах. Саме на цьому наголошували лідерки українських конфесій, які в 2016 році у складі делегації від ВРЦіРО відвідали Нідерланди напередодні консультативного референдуму в цій країні про затвердження Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Про позицію делегації, озвучену в спілкуванні з голандською стороною, розповів керівник Адвентистської церкви в Україні Станіслав Носов: «...ми як представники церков сказали, що наше вчення, будь-якої з церков і релігійних організацій, чітко і прямо говорить, що одностатеві шлюби – це гріх, порушення Закону Божого, на це немає волі Творця. ... Незважаючи на те, що ми рухаємося в Європу, ми залишаємося вірними вічним моральним принципам, і хотіли б, щоб цих принципів держава теж дотримувалася... Це єдина позиція всіх учасників ВРЦіРО»³²⁹. Отже, як видно, шлях євроінтеграції у свідомості українських християн (не тільки протестантів) цілком може поєднуватися з

³²⁸ Там само.

³²⁹ Меренков Г. Станіслав Носов про підсумки поїздки делегації Ради Церков до Нідерландів [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Релігія в Україні. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/32450-stanislav-nosov-pro-pidsumki-poyizdki-delegaciyi-radi-cerkov-do-niderlandiv.html.

безкомпромісним відстоюванням сімейних цінностей і засудженням дозволених у деяких країнах ЄС одностатевих шлюбів.

Крім того, як підкреслює Ігор Плохой, у своїх діях, спрямованих на захист християнських цінностей та біблійної моделі сім'ї, українські активісти керуються не пропагандистськими чутками, а перевіреною інформацією безпосередньою від самих же освітян щодо останніх тенденцій в освіті³³⁰. Отже, таке реагування виглядає не як ініціатива, спущена згори, чи від якихось політичних сил, а саме як низова ініціатива від громадян. Це цілком вкладається у парадигму переосмислення церквою своєї ролі в суспільстві після Майдану в напрямку більшого патріотизму, більшої соціалізації й відкритості церкви. Майдан навчив, що влада повинна рахуватися з людьми, сприймати їх як партнерів, а не як ресурс. Тому батьки повинні самі вирішувати, що повинно бути в підручниках, а не хтось за них. Тут звеличується не чиясь політична воля як наказ партії, що подавляє волю всіх інших, а цінність кожної особистості, з яких і складається народ. Руслан Кухарчук підкреслює: «Церква в законодавчому розумінні – це громадська інституція, причому найбільша. Тому вона має право впливати на суспільні процеси в державі. Це право треба відстоювати і виборювати. Християнам треба відстоювати свої природні права на свободу слова, віросповідання і вільне висловлювання своїх християнських позицій у нецерковному контексті (на роботі, в навчанні, на вулиці, в політиці)»³³¹. Як вважає релігієзнавець Людмила Филипович, захист сім'ї і захист демократії – для протестантів взаємопов'язані речі: «Переважає більшість протестантів хочуть бути активною силою в Україні, заявляючи про свої громадянські права і усвідомлюючи свої громадянські обов'язки». Протестанти «послідовно

³³⁰ Меренков Г. Ігор Плохой: «Сформувати соціальну доктрину для церкви повинні богослови. Активісти допоможуть!» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Новини християнського мира. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://prochurch.info/index.php/news/more/53570>.

³³¹ Балаклицький М. Експертне опитування «2017 та 2018 рік українського протестантизму: активність, масштаб, завдання, опозиція, результати» [Електронний ресурс] / М. Балаклицький, В. Єфіменко // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/ekspertne-opytuvannya-2017-ta-2018-rik-ukrayinskogo-protestantyzmu-aktyvnist-masshtab-zavdannya-opozytsiya-rezultaty/>.

виступають проти спільноти ЛГБТ... послідовно захищають демократію і свободу»³³².

У тому, як просімейні активісти – протестанти – декларують мету своєї діяльності, ми бачимо також спробу відстояти природне право (дане Богом людині від народження) як основу будь-яких інших державних законів. Протестанти намагаються захистити природне право від викривленого позитивного права (суб'єктивного бачення законів урядами чи політичними силами). «Основні права дані людині від Бога і тому невід'ємні. Роль уряду – забезпечити дотримання цих невід'ємних прав»³³³ – саме в такому ключі розуміють роль законів і політичних механізмів у громадянському суспільстві просімейні активісти, коли говорять про свою відданість ідеалам демократії. Природне право визначає не тільки права людей, але і їхню відповідальність, обов'язки. Громадянське суспільство – це свобода, яка не тотожна всездозволеності. Тому протестанти апелюють до історичної традиції тих демократичних конституцій, які ґрунтувалися на природному праві. ЛГБТ-лобі в цьому випадку сприймається як неомарксизм, одна з ознак якого – не просто суб'єктивізм у тому, що вважати правильним і корисним для суспільства, а що ні, але й тенденція до тоталітарної розправи з опонентами, придушення інакомислячих (зокрема, ця думка звучить у статті Олександра Турчинова «Неомарксизм, або подорож у безодню»)³³⁴. Отже, захист від неомарксистських («лівацьких») впливів на законодавство сприймається протестантами як захист справжньої свободи й фундаменту демократії.

Тому, на нашу думку, в українських реаліях просімейний активізм протестантів є саме проявом громадянського суспільства, незважаючи на те, що окремі форми і методи цього прояву, або категоричні вислови деяких активістів є за що критикувати. Адже громадянське суспільство – це люди, які не застраховані від помилкових дій або непорозуміння між собою. Але

³³² Там само.

³³³ Головін С. Біблія і політика: основи справедливого суспільства / С. Головін ; Серія: Непохитні основи. – Київ : Книгоноша, 2017. – 136 с. – С. 34.

³³⁴ Турчинов О. Неомарксизм або подорож у безодню [Електронний ресурс] / Олександр Турчинов // Персональний сайт. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: http://turchynov.com/news/details/neomarksizm-abo-podorozh-u-bezodnyu?fbclid=IwAR1gUL5yF13-0qLnkIoNuQ_YJ0RPhWEu72oZEIjXzrUvKIHXz5PARefr8k.

особливість такого суспільства в тому, що люди, які б вони не були, навіть опоненти, сприймаються як цінність. Активісти підкреслюють, принаймні декларативно, навіть цінність грішників як людей, яким треба бажати добра й не допусками відносно них насилля. Іноді це не залишається непоміченим – раніше, у 2016 році Національний ЛГБТ-портал України передрукував заяву з сайту Адвентистської церкви, де говорилося, що «Церква не схвалює і силові сценарії протистояння хворому явищу одностатевих “сімей”, адже ми хочемо бачити Україну правовою державою, де всі питання вирішуються в рамках закону... ненависть і насильство – не той шлях, який приведе українське суспільство до втілення вічних моральних цінностей... тільки любов може відкрити людям очі на їхнє становище перед Богом»³³⁵. У громадянському суспільстві повинні діяти мирні й законні механізми вирішення суперечливих питань, один з таких механізмів – діалог, суспільне обговорення, відкритість один до одного. Як ми бачимо, сьогодні серед опонентів, незважаючи на моменти непорозуміння, також присутня і здатність до діалогу (наприклад, в інтерв'ю громадського активіста Ігоря Плохого помітна готовність чути не тільки себе, визнавати проблеми, герой інтерв'ю здатний як дискутувати, так і погоджуватися з потенційними опонентами, закликаючи до спільної праці). Чи є здатність до діалогу в усіх проявах активізму? Навряд чи, але оціночно й тут можна говорити про «склянку», яка і наполовину порожня, і наполовину повна.

Безперечно, існує небезпека чорно-білого сприйняття опонентами один одного. Так, про ототожнення просімейних активістів, які виходять на площу, з «христофашистами» ми вже згадували. Але представники обох сторін, говорячи один про одного, можуть користуватися ярликами, як мінімум використовуючи такі штампи як «ліві ліберали (чи ліворадикали)» і «праворадикали». «Але з якого питання і приводу ми, українські християни, ще не гризлися і не ділилися? ... І я на 100% впевнений, що зараз деякі з вас прочитали ці слова і вирішили, що я захищаю ідеологію або просування

³³⁵ Адвентисты седьмого дня не одобряют ни ЛГБТ-квест, ни нападение на него [Електронний ресурс] // Національний ЛГБТ-портал України. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://www.lgbt.org.ua/ru/news/show_4060/.

ЛГТБ, або як один з колег назвав сьогодні: християнин-ЛГБТ-лобіст. І ви глибоко помилитеся»³³⁶. Отже, для захисників сім'ї є небезпека випустити з виду прояв любові, а без неї християни не зможуть показати своє обличчя суспільству, у тому числі й представникам ЛГБТ, без викривлення.

Які ж для захисників сім'ї з числа християн можуть бути рекомендації? Насамперед, очевидно є необхідність вироблення адекватної реакції церкви на сучасний виклик. Існує потреба в поєднанні дій, спрямованих назовні (активізм) і всередину (рефлексія, переосмислення своєї суспільної місії). А для цього необхідний діалог богословів, активістів і лідерів церков, виведення дискусії в загальноцерковний простір з подальшим виведенням її на загальносуспільний рівень. Як ми вже вказували, суспільство хотіло б, щоб питання, подібні до змін в підручниках, розглядалися теж всім суспільством, а не були прийняті кулуарно. Але не можна виходити на громадянське суспільство в цілому, не побудувавши таке ж партнерство в середині церкви, не домовившись про спільні публічно-політично-теологічні позиції.

Розвивати критичне мислення необхідно всім протестантам, але важливо критично ставитися більшою мірою до ситуацій і методів вирішення проблем, ніж один до одного. Важливо, щоб християни, що є різними частинами Тіла Христового – Церкви – відчували підтримку один одного. Адже недостатньо запалити свічку, якщо її світло буде прихованим від широкого загалу. Згідно з євангельським принципом її ще треба поставити на видне місце, тож потрібна не тільки свічка (богослов'я), а й руки, які б її пронесли вулицями міста (публічна, соціальна активність).

Що ж до вироблення спільної богословської позиції, Роман Соловій констатує: «на жаль, у протестантському середовищі практично відсутнє відкрите обговорення більшості суспільно-значимих проблем на рівні експертів. При цьому мова йде як про внутрішньо-церковні експертні середовища, а вони існують, так і про дискусії з колом позацерковних експертів. Насправді ж, обговорення на першому рівні допомогли б

³³⁶ Дятлик Т. Мрак и свет, ЛГБТ и христианство [Електронний ресурс] / Т. Дятлик // Особистий сайт. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://taras.dyatlik.net/mrak-i-svet-lgbt-i-hristianstvo/>.

ретельніше сформулювати, вивірити власну позицію, а на другому – випробувати її переконливість у дискусійному форматі та ясніше донести до суспільства»³³⁷.

Отже, створення майданчиків для такого обговорення є нагальною потребою протестантського сьогодення. Позитивним наслідком такого обговорення може стати випрацювання не тільки спільної позиції, але й тої мови, яку суспільство здатне краще розуміти на противагу «незрозумілій» біблійній мові церков. Протестантам вже вкотре треба переосмислити власну місію й самим розібратися, наскільки їхнє бачення держави може співпадати з реальністю і бути функціональним, з огляду на різні моделі суспільства – секулярність vs християнськість. І, зрештою, обговорення й переосмислення могло б звести воедино гасла про Реформацію із справжнім реформаторським потенціалом церков, пробудження якого так чекають протестанти.

Отже, протестантське християнство є одним з найпомітніших і наймасовіших проявів громадянського суспільства в Україні. Будучи плодом егалітарного етносу, який у XIX столітті почав прокидатися від суспільної оспалості й знову виявляти ознаки національного життя, український протестантизм спирається на два найголовніші соціальні утворення народу з перерваною історією державності – сім'ю та церкву. За переслідувань радянського часу протестанти в першу чергу прагнули прищепити віру своїм дітям. У час української незалежності ці віруючі стикнулися з двома інноваціями:

1) можливістю своєї участі в суспільно-політичних процесах;

2) трансформаціями інституту сім'ї, в тому числі явно негативними: демографічною кризою, кинутими дітьми, хвилею розлучень і абортів, популярністю «громадянських шлюбів», венеричними хворобами, хімічними залежностями та масовою міграцією. Майдан-2004 створив прецедент «прямої дії» церков, а Євромайдан-2013 і особливо воєнна агресія на Донбасі

³³⁷ Меренков Г. «Нам не варто розраховувати на політичні важелі для поширення Євангелія», – Роман Соловій [Електронний ресурс] / Гнат Меренков. // Релігійно-інформаційна служба України. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/interview/72869/.

з 2014 року спонукали протестантських активістів продемонструвати мобілізаційний та добродійний потенціал своїх громад. На постмайданній хвилі європеїзації і протестанти, і ЛГБТ-спільноти пробують розширити зону свого впливу на державу і суспільство. Обидві течії мають свій набір аргументів, будучи обоє продуктом ліберально-відкритого суспільства.

Протестанти на українських землях практично завжди були переслідуваною та безправною меншиною. Вони добре знайомі із сумними проявами державної та соціальної нетерпимості й відчуження. Своя сім'я та компактна церковна громада були останні 150 років головними «лабораторіями» їхніх соціальних експериментів. У них немає досвіду суттєвого впливу на що-небудь за тисними рамками їхніх сімей та громад. Належачи до пізньопротестантських течій, основна частина євангельських християн України (баптисти, п'ятидесятники, адвентисти) вважає відокремлення церкви (релігії) від держави та захист свободи совісті невід'ємними складниками біблійного християнства. Українські протестанти не тільки не прагнуть зробити свої конфесії державними церквами, а й нерідко проголошують політичну діяльність «брудною», «гріховною» та «недостойною християнина». Цей комплекс факторів зумовлює різні, інколи навіть протилежні погляди українських протестантів на те, чи має релігійна спільнота пробувати впливати на суспільні настрої та державну політику у сфері сім'ї. Деякі пропонують й далі обмежувати вплив християн низовим індивідуальним рівнем. Інші висловлюються за підтримку вже наявних державних і суспільних просімейних тенденцій без напруження і критики опонентів. Третій табір просуває проактивну стратегію щодо ЛГБТ-спільноти: жорсткий ідеологічний чи навіть безпосередній спротив аж до перешкоджання гей-парадам чи ініціативи з діалогу з гомосексуалами для впливу на мислення і спосіб життя останніх.

Активісти просімейного руху шукають підтримки для своїх акцій. Прибічники «м'якої сили» та інтелектуальної роботи тяжіють до кабінетних дій (розробка документів та публічна дискусія), а практика терапії для

гомосексуалів³³⁸ перебуває на початковому етапі. Для активістів такі обставини не є оптимальними. Вони намагаються привернути увагу широкої громадськості, інтегрувати по змозі *все суспільство* в захисті сімейних цінностей, використати ресурс держави для такого надзавдання. У цьому є певна логіка: християн, здатних до кабінетної роботи та полеміки з ЛГБТ-спільнотою, завжди є і буде набагато менше, ніж готових вийти на яскраву і динамічну вуличну акцію чи підписати коротку і зрозумілу інтернет-петицію. І виходить так, що більшість протестантів виглядає соціально пасивними, у той час як теза захисту *української* родини притягує увагу українських націоналістичних кіл, тобто осіб, зорієнтованих на державницькі цінності. У спробах захистити свою стриманішу позицію прибічники індивідуального впливу чи інтелектуальної роботи твердять, нібито брати участь у спільних просімейних заходах разом з націоналістичними діячами – означає підтримувати радикальний націоналізм або навіть нацизм.

У залежності від ставлення до ЛГБТ або сімейних цінностей одні й ті самі поняття спільного блага наповнюються різними громадянами різним змістом і використовуються обома протилежними таборами. Тому з точки зору публічної теології в протестантському середовищі потрібен всебічний аналіз проблеми реагування церков на ЛГБТ-лобі й вироблення більш-менш єдиних відповідей на виклики перед інститутом сім'ї в Україні. Це стосується не просто декларативності щодо цінностей, а саме практичних методів захисту цих цінностей. Адже спільне благо має різні аспекти: від національної безпеки до свободи і миру. Такі відповіді повинні подолати суперечності й внутрішні напруження між різними аспектами розуміння й реалізації спільного блага протестантами. Задля знаходження цих відповідей потрібна співпраця зацікавлених християн із різним типом мислення: богословів (мислення переважно концептами) та активістів (мислення, переважно спрямоване на швидке реагування та дії).

³³⁸ Николози Дж. Стыд и утрата привязанности. Применение репаративной терапии на практике / Дж. Николози ; В-во «Дятлик Н.», 2018. – 508 с.

3.3. Оцінка активностей та ефективності протестантської місії від R500 до «Всеукраїнського Собору»

Умовним тригером масштабної активізації та медійної візуалізації протестантизму став 2017 рік – дата відзначення 500-річчя європейської Реформації. Не буде перебільшенням сказати, що для вітчизняних протестантів цей рік міг би мати приблизно таке значення, як 1000-ліття хрещення Русі для православних, і спроби оцінити його підсумок все ще тривають. Ювілейний рік не тільки познайомив суспільство з внутрішньою культурою протестантів, але й зрушив залишки суспільних та політичних бар'єрів та упереджень, які існували з часів радянської епохи. Крім того, ювілей спонукав українських протестантів й самих більш чітко усвідомити своє походження від Європейської Реформації та спробувати переосмислити у світлі її ідей ті цінності, які вони зараз пропонують суспільству.

Хоча події, пов'язані із відзначенням Року Реформації в Україні знайшли висвітлення у статтях та інтерв'ю низки вітчизняних дослідників релігії, проте цей період є маловивченим через невеликий проміжок часу, що минув з моменту події. Тож нашим завданням є аналіз безпрецедентного за масштабом міжконфесійного публічного прояву суспільної активності протестантів України, що відбувся завдяки відзначенню ювілейної дати, а також негативні та позитивні наслідки інтеграції українського протестантизму в суспільно-політичну площину за період з 2017 по 2019 рр. з акцентом на перспективи подальшого розвитку взаємин «держава – протестантські рухи в Україні».

Оцінюючи масштаб діяльності протестантів в незалежній Україні, особливо в останні роки, релігієзнавиця, професор Інституту філософії імені Григорія Сковороди Національної Академії наук України Людмила Филипович констатувала: «2017 рік став роком виходу протестантів у широкі

горизонтальні зв'язки, 2018 – початок поглиблення їх присутності [у суспільстві]»³³⁹.

Незважаючи на те, що українські протестанти протягом попередніх двох десятиліть поступово розгортали свою соціальну діяльність, займалися освітніми програмами, благодійністю, всиновленням сиріт, реабілітацією нарко- та алкозалежних, волонтерством, саме 2017 рік дозволив українцям більш-менш об'єктивно побачити протестантський рух як частину суспільства.

Сталося це, з одного боку, завдяки тим відповідям на виклики, які протестанти вже демонстрували, особливо починаючи з подій Майдану і війни на Донбасі, з іншого боку – завдяки Указу Президента України №357/2016 «Про відзначення в Україні 500-річчя Реформації»³⁴⁰. Співпали одразу кілька факторів: історична дата, європейський курс України і також суспільні заслуги протестантських церков, які є релігійною меншістю (2-3 відсотка від населення країни, при тому що протестанти є другим за величиною християнським рухом у світі та третім за величиною в Україні). Указ про відзначення 500-річчя Реформації передбачав певний план саме з метою визнання внеску протестантів «в розвиток релігійної, культурної і соціальної сфери України, вияву поваги до їхньої ролі в українській історії та становленні незалежної держави». Цей документ уперше дав протестантським церквам такі можливості як вихід у медійний простір і офіційне сприяння держави у проведенні церквами просвітницьких і святкових заходів. Указ показав, що Україна є багатоконфесійною державою з високим рівнем релігійної толерантності.

У зв'язку з цим Указом про значення Реформації для України говорили у своїх статтях у тому числі й науковці з числа непротестантів,

³³⁹ Балаклицький М. Експертне опитування «2017 та 2018 рік українського протестантизму: активність, масштаб, завдання, опозиція, результати» [Електронний ресурс] / Максим Балаклицький, Вадим Єфіменко // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/ekspertne-opytuvannya-2017-ta-2018-rik-ukrayinskogo-protestantyzmu-aktyvnist-masshtab-zavdannya-opozytsiya-rezultaty/>

³⁴⁰ Указ Президента України №357/2016. Про відзначення в Україні 500-річчя Реформації [Електронний ресурс] // Президент України. Офіційне інтернет-представництво. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.president.gov.ua/documents/3572016-20423>.

підкреслюючи, що справа тут не тільки в протестантизмі, але й у загальному культурному і духовному впливі Реформаційного руху, який свого часу відчула на собі й Україна в цілому³⁴¹. Протестанти ж, вочевидь, усвідомлювали себе найбільш причетними до цього ювілею і обговорювали дату як привід передати цю причетність і суспільству, актуалізувати цінності Реформації для позапротестантських кіл.

План дій згідно з Указом включав «проведення у жовтні 2017 року в м. Києві урочистого заходу з нагоди 500-річчя Реформації. ...проведення тематичних наукових конференцій, симпозіумів, круглих столів, семінарів, інших наукових та просвітницьких заходів». Планувалося випустити наукові і науково-популярні праці з окресленої теми, проводити у навчальних закладах тематичні заходи. Указ заохочував створювати і демонструвати документальні та художні фільми, присвячені історії Реформації. Певні рекомендації і вказівки щодо сприяння реалізації ініціатив релігійних організацій отримали Державний комітет телебачення і радіомовлення, Служба безпеки України, Київська міська й обласні державні адміністрації.

Про події в рамках виконання цього Указу протестантські церкви згодом звітували на спеціально створеному сайті R500³⁴² (який протягом ювілейного року зібрав чималий архів інформації про протестантську активність, проте в 2021 році цей знаковий сайт перестав діяти у зв'язку з припиненням підтримки його власниками, тож всі посилання на архів сайту в цьому дослідженні зроблені в попередні роки).

Рада євангельських протестантських церков України (РЄПЦУ) своїм рішенням проголосила 2017 рік роком Реформації та утворила оргкомітет з підготовки та відзначення 500-річчя Реформації³⁴³ (Не слід плутати з міжвідомчим оргкомітетом, утвореним наказом Міністерства культури

³⁴¹ Кралюк П. Що дала Реформація Європі і Україні? [Електронний ресурс] / Петро Кралюк // ZN,UA. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://dt.ua/HISTORY/scho-dala-reformaciya-yevropi-i-ukrayini-.html>.

³⁴² 500 років Реформації. Новини [Електронний ресурс] // 500 років Реформації. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://r500.ua/news/>.

³⁴³ Створено оргкомітет з відзначення 500-ліття Реформації [Електронний ресурс] // Інститут релігійної свободи. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://old.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1679%253A1&catid=34%253Aua&Itemid=61&lang=uk.

України для забезпечення ефективної взаємодії центральних та місцевих органів влади у процесі відзначення ювілею³⁴⁴.

Метою ж оргкомітету, створеного РЄПЦУ, було, в першу чергу, скоординувати саме протестантів і їхні ініціативи між собою для ефективної взаємодії з органами влади.

Слід сказати, що Центральний оргкомітет, створений РЄПЦУ, очолив народний депутат України, баптист Павло Унгурян³⁴⁵. Він же був співголовою (за згодою) оргкомітету, створеного Міністерством культури.

До складу оргкомітету з відзначення 500-ліття Реформації, створеного РЄПЦУ на всеукраїнському рівні, увійшли: ранні реформаторські церкви, які були в меншості і малоактивні (лютерани, реформатори-кальвіністи); пізньопротестантські конфесії (п'ятидесятники ХВС, баптисти ЄХБ, адвентисти) та новітні рухи протестантського спрямування, ліберального толку (харизматичні церкви).

Були створені обласні оргкомітети, якими керували Координаційні ради обласних єпископів євангельських протестантських союзів. Їхнім завданням була організація посту і молитви серед церков, а також зустрічі з органами влади.

Структура як центрального, так і обласних комітетів з відзначення ювілею Реформації містила:

- Творчий відділ (розробляв ідеї творчих програм для заходів).
- Молодіжний відділ (до його компетенції входили фестивалі, авто-, велопробіги, флешмоби, концерти, табори, клуби із залученням молоді).
- Соціальний відділ (відповідав за благодійні заходи).
- Медіа відділ (контакти зі ЗМІ, висвітлення заходів).

³⁴⁴ Наказ Міністерства культури України «Про утворення Організаційного комітету з підготовки та відзначення в Україні 500-річчя Реформації» [Електронний ресурс] // 500 років Реформації. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://r500.ua/nakaz-ministerstva-kulturi-ukrayini-pro-utvorennya-organizatsijnogo-komiteta-z-pidgotovki-ta-vidznachennya-v-ukrayini-500-richchya-reformatsiyi/>.

³⁴⁵ 500-річчя Реформації як унікальна можливість благовістя та справжніх змін в Україні (Презентація) [Електронний ресурс] // 500 років Реформації. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://r500.ua/500-richchya-reformatsiyi-yak-unikalna-mozhливist-blagovistya-ta-spravzhnih-zmin-v-ukrayini-prezentatsiya/>.

– Науково-історичний відділ (відповідав за проведення конференцій, круглих столів і т. д.).

– Ресурсний відділ (взаємодіяв з місіями з метою надання ресурсів під заходи).

– Юридичний відділ (надавав юридичний супровів та консультації).

Пізніше, коли Оргкомітет з відзначення R500 переріс у Рух Реформації, структура також включала Відділ зв'язків з громадськістю і Молитовний відділ.

Заходи та співпраця церков, яка відбувалася за всіма цими напрямками, висвітлювалися на сайті R500. Протягом 2017 року і на початку 2018-го майже кожного дня новинна стрічка сайту друкувала в середньому по три-чотири матеріали зі звітами про те, як проходило святкування у всіх областях, у різних населених пунктах України. Слід сказати, що часто у заголовках або у тексті публікацій лунало слово «вперше», що свідчить про те, що Указ Президента про відзначення R500 дійсно відкрив перед українськими протестантами нові можливості і спонукав до деяких спільних дій, які без цього Указу не відбулися б.

Ось лише деякі приклади: «В Україні відбувся Перший університетський молитовний сніданок»³⁴⁶; «Вперше в Кривому Розі відбулася урочиста масова хода представників протестантських церков»³⁴⁷; «Вперше в Рівному пройшов Фестиваль духових оркестрів різних протестантських конфесій»³⁴⁸.

Однією з кульмінаційних точок у 2017 році було масштабне міжконфесійне святкування Дня подяки 17 вересня у Києві на Хрещатику. Захід відвідало, за різними підрахунками, від 200 до 600 тисяч осіб. Щоб

³⁴⁶ В Україні відбувся Перший університетський молитовний сніданок (відео, фото) [Електронний ресурс] // 500 років Реформації. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://r500.ua/v-ukrayini-vidbuvsya-pershij-universitetskij-molitovnij-snidanok/>.

³⁴⁷ Реформації-500: В Кривому Розі з'явився «Мартин Лютер» (Фото) [Електронний ресурс] // 500 років Реформації. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://r500.ua/reformatsii-500-v-krivom-roge-poyavilsya-martin-lyuter-foto/>.

³⁴⁸ Вперше в Рівному пройшов Фестиваль духових оркестрів різних протестантських конфесій (Відео) [Електронний ресурс] // 500 років Реформації. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://r500.ua/vpershe-v-rivnomu-projshov-festival-duhovih-orkestriv-riznih-protstantskih-konfesij-video/>.

відсвяткувати з українцями цей день, Україну відвідав відомий мотиваційний оратор Нік Вуйчич³⁴⁹.

Підкреслюючи значущість події, автор публікації на сайті R500 зазначає: «Вперше в сучасній історії євангельські християни різних конфесій так глибоко і щиро об'єдналися заради єдиної мети. Вперше християнське свято (до того ж не Великдень або Різдво) зібрало так багато людей. Вперше в Україні євангельські церкви змогли настільки голосно і публічно заявити про свої справи, плодах, служіннях, та й про сам своє існування»³⁵⁰. Єпископ євангельських християн-баптистів України Валерій Антонюк висловився про це так: «За 25 років свободи багато людей в Україні зрозуміли і побачили обличчя євангельських церков. Але в той же час ми розуміємо, що Україні необхідна Реформація. Реформація духу, реформація серця, яка починається з Писання»³⁵¹.

Головною метою такого святкування як на центральному, так і на обласних рівнях, було не просто заявити про присутність протестантів у суспільстві, а привернути увагу українців до цінностей Реформації, які можуть допомогти збудувати справедливу, згуртовану й сильну країну. Так, у грудні 2017 року на телеканалі «Кіровоград» у програмі «Радіомайдан», аналізуючи досвід Року Реформації, Андрій Юрченко, пастор Євангельської християнської церкви «Відродження», зазначив: «Якщо забрати всі заходи, які тільки ми робимо, але залишити відносини, то церква залишиться. Країна залишиться. Якщо забрати відносини, то скільки б ми не робили заходів різних, концертів, нічого на краще не зміниться, країни не буде. Країна – це не заходи. Країна – це сім'я, стосунки. ... На це ми і спиралися в 500-річчі Реформації, ми хочемо йти далі, продовжувати спільні дії один для одного, для міста, для країни»³⁵².

³⁴⁹ Нік Вуйчич посетил Украину (Відео) [Електронний ресурс] // 500 років Реформації. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://r500.ua/nik-vujchich-posetil-ukrainu-video/>.

³⁵⁰ Протестанти Украины отметили 500-летие Реформации масштабным праздником (Відео) [Електронний ресурс] // 500 років Реформації. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://r500.ua/protestanty-ukrainy-otmetili-500-letie-reformatsii-masshtabnym-prazdnikom-video/>.

³⁵¹ Там само.

³⁵² Підсумки Року Реформації [Електронний ресурс] // 500 років Реформації. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://r500.ua/pidsumki-roku-reformatsiyi/>.

За підсумками Року Реформації можна відзначити ті області України, в яких співпраця або ініціативність протестантських церков виявилася найбільш плідною. Так, на Закарпатті найактивнішою під час R500 виявилася Реформатська церква, яка доклала багато зусиль для проведення заходів. У Волинській області протягом 2017 року учасники комітету Реформації втілили у життя багато спільних проєктів, але після 2017 року рівень співпраці церков відчутно знизився.

На відміну від цього, у Рівненській області високий рівень консолідації і міжконфесійні стосунки протестантів, побудовані 2017 року, зберігаються й дотепер. Пастор адвентистської церкви Валерій Левицький у своєму інтерв'ю каже: «В Рівненській області нікого не доводилося переконувати, що це треба або не треба. Сказали: таке є, таке планується, що можемо зробити ми? Ми можемо так і так, тут і тут – все, робимо. ... Ми зібралися на форум і сказали, що будемо брати участь, те ж робимо й сьогодні. Якщо протестанти не побачили, що Указ президента про святкування Реформації – це відкриття дверей для наступної діяльності, то ніякий привід більше нічого кращого не дасть»³⁵³.

Слід сказати, що під час R500 не всі проєкти або ідеї протестантів, навіть за високої активності вірян, вдалося втілити в життя, принаймні з повідомлень ЗМІ, як регіональних, так і всеукраїнських, можна дізнатися про одну з ініціатив, яка зазнала сильної критики й викликала певну опозицію в суспільстві. Мова йде про суперечку навколо спроби перейменування парку Жовтневого у парк Реформації в місті Чернівці на початку року ювілею.

У Чернівцях 24 січня 2017 року на хвилі R500 й одночасно декомунізації рішенням міськради парк Жовтневий було перейменовано в парк Реформації³⁵⁴. Але вже після громадських слухань, що відбулися 2 березня, 17 березня Шевченківський районний суд м. Чернівців повернув

³⁵³ Пастор Валерій Левицький: «Слухати Слово Боже – добре, читати – добре, але щоб бути блаженним – треба слухати, читати і виконувати» [Електронний ресурс] // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/pastor-valerij-levytskyj-sluhaty-slovo-bozhe-dobre-chytaty-dobre-ale-shhob-buty-blazhennym-treba-sluhaty-chytaty-i-vykonuvaty/>.

³⁵⁴ У Чернівцях з'явився парк Реформації (ВІДЕО) [Електронний ресурс] // 500 років Реформації. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://r500.ua/u-chernivtsyah-z-yavivsyah-park-reformatsiyi-video/>.

парку стару назву, враховуючи протестні настрої багатьох мешканців міста^{355, 356, 357}. Що ж до громадських активістів, які, з одного боку, виступили за, з іншого – проти перейменування, то в ювілейний рік між ними виникла справжня дуель петицій на сайті <https://e-dem.in.ua> (платформа електронної демократії), завдяки яким питання назви парку виносилося на розгляд міськради.

Автор петиції про перейменування парку Жовтневий у парк Реформації, якою керувалась міськрада, Микола Гунько, зазначав, що нова назва повинна «сприяти авторитету біблійних принципів, вкрай важливих для підвищення рівня духовності і моралі, особливо серед дітей та молоді». На його переконання, треба було, з одного боку, «очиститись від комуністичного минулого», з іншого – нагадати про «відновлення, повернення до належного стану... до порядку, до взаємоповаги... до загальнолюдських моральних цінностей», а також надихнути чернівчан покращувати своє суспільство^{358, 359}.

Серед тих цінностей, які перераховував Микола Гунько на захист парку Реформації (в одній із петицій таку назву він пропонував також і для Центральної площі міста) – цінність людського життя, свобода слова, верховенство права, чесність, працелюбність³⁶⁰, які багато в чому є здобутками Реформації або були піднесені нею як ті цінності, що лежать в основі гармонійного суспільства. На думку активіста, так само, як після темних віків Середньовіччя і католицької інквізиції європейське суспільство

³⁵⁵ Кобилюк. М. Новоспечений парк Реформації у Чернівцях пропонують знов перейменувати [Електронний ресурс] / Микола Кобилюк // Молодий буковинець. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://molbuk.ua/chernovtsy_news/121032-novospechenyy-park-reformaciyi-u-chernivcyakh-proponuyut-znov-pereymenuvaty.html.

³⁵⁶ Фещук Н. У Чернівцях парк Жовтневий перейменували на парк Реформації. Лунають протести» [Електронний ресурс] / Наталя Фещук // Релігійно-інформаційна служба України. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/65916/.

³⁵⁷ У Чернівцях парку «Реформації» повернули стару назву – «Жовтневий» [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://religions.unian.ua/otherreligions/1832164-u-chernivtsyah-parku-reformatsiji-povernuli-staru-nazvu-jovtneviy.html>.

³⁵⁸ Гунько М. Декомунізація: Жовтневий парк перейменувати в парк Реформації [Електронний ресурс] / Микола Гунько // Е-DEM. Місцеві петиції. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://e-dem.in.ua/chernivtsi/Petition/View/272>.

³⁵⁹ Майдан | Микола Гунько та Анна Дутчак [Електронний ресурс] // Youtube.com. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=QTVdYebMSWI&app=desktop>.

³⁶⁰ Гунько М. Центральну площу перейменувати на площу Реформації [Електронний ресурс] / Микола Гунько // Е-DEM. Місцеві петиції. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://e-dem.in.ua/chernivtsi/Petition/View/587>.

було реформоване, так і в наш час в Україні воно повинно реформуватися після темних років комуністичного минулого. Людей треба привчити до правильної, високоморальної поведінки, саме на це надихає Реформація. Тут ми бачимо спробу побудувати дуже розгорнутий асоціативний ряд, який створює розуміння Реформації як глобальної необхідності та перспективи, що виходить далеко за межі тієї чи іншої конфесії, вузького історичного періоду чи території.

Однак такий асоціативний ряд виявся незрозумілим багатьом мешканцям Чернівців, адже для створення такого ряду треба мислити категоріями історичної та ціннісної (аксіологічної) перспективи, до того ж, проектувати цю перспективу на релігійно-культурний контекст свого міста, що в цілому є заскладним завданням для більшості громадян.

Незважаючи на висловлювання авторитетних вчених у ЗМІ про значення Реформації для України, противники «реформаційного» урбаноніма наголошували на тому, що в їхньому розумінні Реформація – суто протестантський феномен, «далекий» рух, обмежений історичним періодом, який аж ніяк не асоціюється з місцевою релігійною чи культурною ситуацією. Так, історик, професор Михайло Чучко – завідувач кафедрою історії стародавнього світу, середніх віків та музеєзнавства ЧНУ ім. Ю. Федьковича на запитання, яке відношення має таке явище як Реформація до Буковини та Чернівців, коротко відповідає: «Загалом – ніякого»³⁶¹. Автор однієї з петицій щодо назви парку Н. Проскурова вважає, що «Реформація, яка відбулась 500 років назад, не має жодного відношення до України»³⁶².

Знайшлися й противники назви парку Реформації, яким не сподобався взагалі релігійний підтекст назви. В одній з петицій від громадян (Н. Проскурова) висловлювалась думка, що Парк Реформації – це несправедливе надання переваги представникам однієї релігійної течії (не

³⁶¹ Фещук Н. У Чернівцях парк Жовтневий перейменували на парк Реформації. Лунають протести» [Електронний ресурс] / Наталя Фещук // Релігійно-інформаційна служба України. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/65916/.

³⁶² Проскурова Н. Перейменування парку Жовтневого у парк Гармонії [Електронний ресурс] / Надія Проскурова // Е-DEM. Місцеві петиції. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://e-dem.in.ua/chernivtsi/Petition/View/335>.

найчисельнішої) над іншими³⁶³. Автор ще однієї з петицій О. Тудан знайшов у пропозиції активіста М. Гунька ознаки провокації щодо представників інших конфесій або невіруючих: «...будь-яка назва парку, що може трактуватись через призму релігії, є недопустимою у обласному центрі демократичної держави ХХІ століття»³⁶⁴.

Серед аргументів чернівчан проти парку Реформації, які були озвучені в ЗМІ, зустрічалося, крім того, небажання змінювати стару й звичну назву парку, що асоціюється з красою осені (навіть не з Жовтневою революцією!). Ще дехто з містян сприйняв слово «Реформація» як занадто офіційне і нейтральне, подібне до слова Реформа або Перебудова, абстрактно-вихолощене і тому змістовно майже порожнє³⁶⁵. У декого виникло запитання: як пояснити назву «Реформація» дитині, яка буде гуляти в парку³⁶⁶?

Підсумовуючи наведені позиції та асоціації, можна побачити, що громадський спротив проти назви «парк Реформації» виник з декількох причин, які можна узагальнити як звичка до старого, нерозуміння змісту поняття, нерозуміння, як це пов'язати з місцевою історією, деякий холод і абстрактність назви, яка має інтелектуальні виміри, але не має чуттєвих; відсутність у назві чогось простого, теплого, звичного, рідного, «свого», яке б можна було легко зрозуміти, виходячи із самого слова. Окремо додається секуляризм, який сприймає асоціацію з чимось релігійним як зазіхання на свої права (хоча ця позиція на фоні інших нетипова).

Зазначимо, що жоден з противників парку Реформації не вибудовував асоціативний ряд, який би йшов від частини до цілого, від вузького до широкого, від феномену, який відбувся в конкретний період історії в Європі – до загальнолюдських прав, свобод і цінностей, які є актуальними для

³⁶³ Проскурова Н. Перейменування парку Жовтневого у парк Гармонії [Електронний ресурс] / Надія Проскурова // Е-DEM. Місцеві петиції. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://e-dem.in.ua/chernivtsi/Petition/View/335>.

³⁶⁴ Тудан. О. Перейменувати парк Реформації (колишній Жовтневий) на парк ім. Грубера [Електронний ресурс] / Олег Тудан // Е-DEM. Місцеві петиції. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://e-dem.in.ua/chernivtsi/Petition/View/422>.

³⁶⁵ Майдан | Микола Гунько та Анна Дутчак [Електронний ресурс] // Youtube.com. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=QTVdYebMSWI&app=desktop>.

³⁶⁶ Фещук Н. У Чернівцях парк Жовтневий перейменували на парк Реформації. Лунають протести» [Електронний ресурс] / Наталя Фещук // Релігійно-інформаційна служба України. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/65916/.

українців зараз, які пов'язані з перспективним осмисленням майбутнього держави. Противники урбаноніма прагнули навпаки, до звуження змісту назви, його зведення до такого, яке можна було б в двох словах пояснити дитині.

На прикладі протистояння в Чернівцях щодо урбаноніму ми бачимо ту величезну дистанцію, яка утворюється між сприйняттям Реформації протестантами і непротестантською частиною населення міста, дистанцію між мисленням інтелектуальними узагальненнями і ціннісними перспективами, і мисленням, яке тяжіє до чуттєвості, до вузького і конкретного.

Наведена ситуація також продемонструвала невисокий рівень обізнаності звичайних громадян про Реформацію і її наслідки, на фоні чого деякі протестантські ініціативи виявилися неефективними. Зауважимо, що низька обізнаність щодо цього питання характерна в цілому для українців. З іншого боку, намагання активно просувати свої ініціативи, відбираючи в мешканців міста улюблені назви супроти їхньої волі, могла сприйматися іншими людьми як дії з розряду протестантської інструменталізації (використання ювілею Реформації як приводу для досягнення чийось прагматичних та утилітарних цілей)³⁶⁷.

Події навколо парку в Чернівцях також наштовхують на думку, що задля розкриття для українців змістовного і ціннісного потенціалу феномену Реформації, її актуальності для побудови сучасного гармонійного суспільства, українським протестантам необхідно вживати набагато більше зусиль саме на полі ґрунтового просвітництва, спрямованого на широкий загал, відмовитись від намагання діяти методами, направленими на зовнішні, поверхневі результати. Це збігається із висловом процитованого вище Андрія Юрченка, пастора Євангельської християнської церкви «Відродження», про

³⁶⁷ Соловий Р. Юбилей Реформации: профанация или рецепция? [Електронний ресурс] / Роман Соловий // Релігійно-інформаційна служба України. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://risu.org.ua/ru/index/expert_thought/authors_columns/rsoloviy_column/64881/.

те, що ніякі заходи з відзначення Реформації не замінять глибоких відносин людей один з одним, церкви з суспільством.

Якщо ж казати не про подієвий і не організаційний, а про теологічний підсумок Року Реформації для протестантських церков, то його яскраво демонструє Резолюція Протестантських Євангельських Церков з нагоди святкування 500-річчя Реформації, ухвалена 31 жовтня 2017 року. Цей документ закликає «до дотримання основоположного принципу Реформації – постійної реформації особистості, Церкви та суспільства», підкреслює «цінність і гідність людини та людського життя», виступає проти суперництва церков, закликаючи християн різних конфесій «до єдності та співпраці, до об'єднання зусиль у проповіді Євангелії та служінні людям». «Нехай в цьому нас надихають слова реформаторів: у головному – єдність, у другорядному – свобода, у всьому – любов» – підкреслюється у Резолюції. Розглядаючи поетапно всі три рівні, що потребують постійної Реформації – особистість, Церкву та суспільство – документ підкреслює важливість незалежності і свободи в Україні, закликає до формування християнської моделі патріотизму, наголошує на «збереженні традиційного інституту сім'ї на законодавчому рівні», звертається до влади із закликом «відповідально та самовіддано служити народу України заради збудування здорового суспільства, де поважається гідність кожної людини, забезпечуються свободи та панує верховенство права». Підсумком Резолюції є теза про те, що «Рух Реформації продовжується», а отже, із закінченням R500 відповідальність християн перед суспільством не стає меншою³⁶⁸.

Хоча й декларативно, але Резолюція 2017 року спробувала кинути виклик тезі доктора філософських наук Михайла Черенкова, який у 2008 році констатував: «...в українському протестантизмі відсутня ідейна основа Реформації – цілісний інтертекст гуманістичної інтелектуальної культури і

³⁶⁸ Резолюція Протестантських Євангельських Церков з нагоди святкування 500-річчя Реформації [Електронний ресурс] // Рада Євангельських Протестантських Церков України – 2018. – Режим доступу до ресурсу:

<http://repcu.org/2018/03/31/%d1%80%d0%b5%d0%b7%d0%be%d0%bb%d1%8e%d1%86%d1%96%d1%8f-%d0%bf%d1%80%d0%be%d1%82%d0%b5%d1%81%d1%82%d0%b0%d0%bd%d1%82%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%b8%d1%85-%d1%94%d0%b2%d0%b0%d0%bd%d0%b3%d0%b5%d0%bb%d1%8c%d1%81/>

реформаторського богослов'я, що виражається у відсутності візії, популістських технологіях і конформізмі керівництва церков»³⁶⁹.

Можна сказати, що те, що викладене у Резолюції РЄПЦУ, а також в найяскравіших ювілейних виданнях на тему Реформації, таких як колективна монографія «Реформація: успіх Європи – шанс для України» за участю нобелівського лауреата Вернона Сміта³⁷⁰, є спробою – в чомусь вдалою, а в чомусь ні – подолати помічену дослідниками відсутність в українських протестантів ідейної основи Реформації.

На думку пастора Церкви адвентистів сьомого дня Валерія Левицького, указ президента відкрив двері державних закладів для протестантів, з яких деякі використали надані можливості, щоб заявити про себе (і разом з тим переглянути свою реформаційну основу), а деякі залишилися осторонь, проте: «особисто я боюся не зробити того, що я міг би зробити, зовсім не боюся зробити те, що мав би зробити». Повною ж мірою результати участі українських протестантів у ювілеї відкриються лише у Вічності – вважає пастор³⁷¹.

Під кінець 2017 року, а саме на засіданні 30 листопада 2017 року РЄПЦУ ухвалила рішення про продовження роботи центрального та обласних оргкомітетів Руху Реформації. Формулювання було наступним: «Рух Реформації – це продовження потужного спільного євангельського руху, що розпочався в Україні завдяки активностям у рамках відзначення 500-річчя Реформації... У 2018 році Господь відкриває перед євангельською спільнотою України нові можливості для розповсюдження Царства Божого, які не під силу окремим конфесіям чи церквам, але вони потребують продовження спільного служіння євангельських віруючих на місцях та на центральному

³⁶⁹ Черенков М. Європейська реформація та український євангельський протестантизм: генетико-типологічна спорідненість і національно-ідентифікаційні виміри сучасності: Монографія / Михайло Черенков. – Одеса: Християнська просвіта, 2008. – 556 с. – («Національні євангельські автори»). – С. 516.

³⁷⁰ Реформація: успіх Європи – шанс для України: колективна монографія за редакцією Романа М. Шеремети та Ольги Романенко / Р. М. Шеремета, О. Романенко, В. Л. Сміт [та ін.]; Університет менедж. освіти. – К.: Самміт-Книга, 2017. – 256 с.: іл.

³⁷¹ Пастор Валерій Левицький: «Слухати Слово Боже – добре, читати – добре, але щоб бути блаженним – треба слухати, читати і виконувати» [Електронний ресурс] // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/pastor-valerij-levytskyj-sluhaty-slovo-bozhe-dobre-chytaty-dobre-ale-shhob-but-y-blazhennym-treba-sluhaty-chytaty-i-vykonuvaty/>.

рівні». Було створено окремий сайт Руху Реформації³⁷² (підтримка якого, як і сайту R500, припинилася з 2021 року), хоча активність публікацій на ньому значно поступалася активності, яка була на попередньому сайті R500 у 2017 році. Це пояснюється, в першу чергу, реальним зменшенням кількості публічних заходів, які проводяться протестантами після ювілейного року, хоча в цілому структура руху зберегла ті ж самі відділи і напрями роботи, які мав і оргкомітет з відзначення R500.

Важливою подією у 2018 році була організація і проведення спільного дня подяки на Хрещатику, за підрахунками різних інституцій загальна присутність становила не менш ніж 300 тис. осіб (саме така кількість людей, за даними Еспресо ТВ, під час свята взяла участь у розгортанні найдовшого державного прапора України)³⁷³.

Саме восени 2018 року почалися розмови про створення суспільного громадського об'єднання «Всеукраїнський собор», який міг би відстоювати християнські цінності. Оголошено про створення «Собору» було під час святкування Дня Подяки у 2018 році, а зареєстрована організація як громадська спілка на чолі з Олександром Турчиновим Міністерством юстиції України вже наступного року – у День Соборності 22 січня³⁷⁴.

Як повідомлялося, основними завданнями та напрямками діяльності «Всеукраїнського Собору» є «поширення християнських цінностей через культурні, освітні, волонтерські і молодіжні проекти, популяризація здорового способу життя, протидія негативним соціальним явищам»³⁷⁵.

І хоча підкреслювалося, що «громадська спілка “Всеукраїнський Собор” не є політичною партією і не є екуменічним об'єднанням»³⁷⁶, розмови

³⁷² Про нас. Рух Реформації [Електронний ресурс] // Рух Реформації. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://reformation.r500.ua/about/>.

³⁷³ На День Подяки у Києві розгорнули рекордний за розмірами прапор [Електронний ресурс] // Еспресо.TV. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://espreso.tv/news/2018/09/23/na_den_podyaky_u_kyievi_rozgornuly_rekordnyy_za_rozmiramy_prapor?amp.

³⁷⁴ У День Соборності зареєстровано «Всеукраїнський Собор» [Електронний ресурс] // Олександр Турчинов. Персональний сайт. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://turchynov.com/news/details/u-den-sobornosti-zareyestrovano-vseukrayinskij-sobor>.

³⁷⁵ Євангельські церкви і громадські діячі заснували «Всеукраїнський Собор» [Електронний ресурс] // Інститут релігійної свободи. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.irs.in.ua/ua/evangelical-churches-established-ngo-sobor>.

³⁷⁶ Там само.

про те, що «Собор» потенційно буде пов'язаний з політичною діяльністю або навіть перетвориться у політичну партію, почалися у ЗМІ ще восени 2018 року. Так, у жовтні 2018 року видання «Апостроф», обігруючи відомий мем «Кривавого пастора», писало: «Турчинов вже кілька місяців активно веде підготовчу роботу зі створення своєї політичної сили. Куди можуть увійти не лише його найближчі соратники, але і люди з не чужого йому середовища – церковного». Видання посилалося на свої власні інсайдерські джерела, згідно з якими «перемовини про створення політичної партії Олександр Валентинович почав вести ще з початку вересня». Але видання у той же час визнавало, що створити політично-церковний проект буде складно: представники церков «цураються політики, затягнути силою їх не вийде»³⁷⁷. Публікації з подібними припущеннями щодо глибоко прихованої, але насправді кінцевої політичної мети діяльності «Собору» з'являлися у ЗМІ і в 2019 році, після реєстрації організації³⁷⁸.

Незважаючи на декларовану «неполітичність» «Собору», у переліку засновників цієї спілки³⁷⁹ ми вже не бачимо Церкви адвентистів сьомого дня і це стало одним з перших порушень єдності Реформаційного Руху. Церква АСД відмовилася бути членом громадської спілки саме через побоювання щодо майбутніх політичних інтересів утворюваної організації. Хоча доктрина Церкви АСД й не забороняє своїм вірянам брати участь у політичному житті держави, але позиціонує Церкву як організацію, що не пропагує жодних політичних уподобань. У складі «Собору» опинилися не тільки протестантські конфесії, але й греко-католики. Цей тандем посилив опозиційні рухи серед протестантів, найконсервативніші представники котрих вбачали у такій спілці загрозу у вигляді екуменізму та політизації.

³⁷⁷ Не кривавий, але пастор: як Турчинов будує собі нову партію [Електронний ресурс] // Апостроф. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/2018-10-18/ne-krovavyiy-no-pastor-kak-turchinov-stroit-sebe-novuyu-partiyu/21424>.

³⁷⁸ Об'єднувач церков: як Турчинов готує фундамент для нової партії [Електронний ресурс] // Апостроф. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/2019-01-28/novyiy-obyedinitel-tserkvey-kak-turchinov-gotovit-fundament-dlya-novoy-partii/23423>.

³⁷⁹ Громадська спілка «Всеукраїнський Собор». [Електронний ресурс] // Clarity Project. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://clarity-project.info/edr/42764626>.

Відсутність у складі Верховної Ради після виборів 2019 року найвідоміших політиків-протестантів (Олександр Турчинов та Павло Унгурян) змотивувала зміни парадигми ставлення до політики у протестантському середовищі. У той час, як консервативно налаштовані віряни закликають триматись подалі від політики, аргументуючи це тим, що політики-протестанти у Верховній Раді все одно не втрималися, отже, не можна розраховувати на таких осіб в принципі; інші, більш прогресивно налаштовані, навпаки, впевнилися, що протестантам треба ставати більш активними політично, щоб стати впливовою силою, котра б не залежала від присутності чи відсутності однієї-двох осіб на політичному олімпі. Але оскільки опозиційні рухи існують всередині церков, то збудувати офіційну політичну силу на базі протестантського середовища, на нашу думку, в даний момент є непростим завданням.

У листопаді 2019 року «Всеукраїнський Собор» позиціонує себе як «об'єднання релігійних та громадських організацій» і яскравою реакцією в руслі задекларованої ним мети відстоювання християнських цінностей і боротьби з ідеологією ЛГБТ є заява Координатора Олександра Турчинова щодо Закону №0931, який «грубо обмежує конституційні права громадян України»³⁸⁰.

Восени 2019 року експерти з числа християнських лідерів і наукової спільноти дали свою оцінку поточному стану протестантизму в Україні, їхні думки включали також і аналіз взаємодії церков із політичною сферою.

Так, Максим Крупський, керівник відділу суспільних зв'язків і релігійної свободи Адвентистської церкви в Україні, констатував, що «на тлі політичної турбулентності у зв'язку із виборами» спільна публічна діяльність протестантів «була практично зведена до мінімуму». Причина цього: «помилкові теологічні установки відносно ролі церкви в політиці та

³⁸⁰ Закон №0931 грубо обмежує конституційні права громадян України: Заява Координатора Всеукраїнської Собору Турчинова [Електронний ресурс] // Цензор.Нет. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://censor.net.ua/ua/news/3160265/zakon_0931_grubo_obmejuje_konstytutsiyini_prava_gromadyan_ukrayiny_z_ayava_koordynatora_vseukrayinskoyi.

суспільстві в більшості протестантських конфесій практично ввели в ступор ініціативи останніх декількох років, організованих у рамках Р500»³⁸¹.

Доктор філософських наук Юрій Чорноморець зазначив, що «Всеукраїнський Собор» на чолі з О. Турчиновим, хоча й формально привернув до себе увагу українців, але «ідейне лідерство християн-протестантів на національному рівні залишається нереалізованим»³⁸². Доктор філософських наук Петро Кралюк припустив, що деякі політичні діячі, «зокрема Олександр Турчинов, намагалися використовувати протестантські чинники, у тому числі під час передвиборчої кампанії». Але сумнівається, що цей протестантський рух матиме реальний вплив на суспільно-політичні процеси³⁸³.

Керівник суспільного руху «Всі разом!» Руслан Кухарчук вважає, що у 2019 році вірні протестантських церков в основному поводити себе мудро і відповідально, самостійно розважуючи, за кого голосувати. Низьку динаміку протестантської публічної активності у порівнянні з попередніми роками він пояснює обмеженістю ресурсів, а не політичними процесами. Останні, на його думку, сьогодні «не є визначальними для християнського служіння»³⁸⁴.

Втім, у спектрі експертних висловлювань виглядає цілком аргументованою думка про розчарування протестантів у деяких уявленнях щодо політики, сформованих завдяки R500, а також вказівка на брак справжнього суспільно-політичного лідерства. Є припущення, що така

³⁸¹ Тиждень Подяки: Суспільна індіферентність позбавляє протестантів зачарування перспективами потужного релігійного фактору в політиці [Електронний ресурс] // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/tyzhdenpodyakysuspilna-indyferentnist-pozbavlyaye-protestantiv-zacharuvannya-perspektyvamy-potuzhnogo-religijnogo-faktoru-v-politytsi/>.

³⁸² Тиждень Подяки: Маємо надію, що з цього року протестанти почнуть національних лідерів виховувати з числа власних вірних [Електронний ресурс] // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/tyzhdenpodyakymayemo-nadiyu-shho-z-tsogoroku-protestanty-pochnut-natsionalnyh-lideriv-vyhovuvaty-z-chysla-vlasnyh-vmrnyh/>.

³⁸³ Тиждень Подяки: Якби православні запозичили принципи протестантизму, було б добре [Електронний ресурс] // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/tyzhdenpodyakyyakby-pravoslavni-zapozychyly-pryntsy-protestantyzmu-bulo-b-dobre/>.

³⁸⁴ Тиждень Подяки: Щодо вуличних заходів 2018 рік був рекордним і надзвичайно успішним [Електронний ресурс] // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/tyzhdenpodyakyshhodo-vulychnyhzahodiv-2018-rik-buv-rekordnym-i-nadzvyhajno-uspishnym/>.

ситуація сприяє формуванню у протестантів «більш зрілої, біблійно обґрунтовані моделі взаємодії із суспільством»³⁸⁵.

Отже, під час ювілею Реформації і постювілейних процесів відбувся соціально-релігійний експеримент на перевірку готовності протестантських церков в Україні до екуменічного руху.

Позитивні наслідки:

- усунуті деякі упередження між протестантськими конфесіями стосовно невірних доктринальних уявлень (яскравий приклад – свідчення пастора В. Левицького про позитивні зміни в ставленні інших конфесій до адвентистів³⁸⁶);
- на міжособистісному рівні відбулося знайомство і зближення релігійних лідерів;
- обмін досвідом і методами місіонерської діяльності між протестантами;
- змінилося ставлення представників влади (особливо в обласних центрах) до протестантських течій, які справляли позитивний вплив на суспільство. Протестантські спільноти здобули одне лице в суспільстві як просто «протестанти», без акценту на різниці між ними;
- протестантські громади з приводу ювілею виявили ініціативу написання своєї історії. На замовлення деяких громад історики описали розвиток протестантизму в деяких регіонах;
- протестанти заявили про свою присутність, значимість в суспільстві;
- в питаннях моральності виступили єдиним блоком, зокрема щодо проблем ЛГБТ і запровадження християнської етики у навчальних закладах.

³⁸⁵ Тиждень Подяки: Суспільна індиферентність позбавляє протестантів зачарування перспективами потужного релігійного фактору в політиці [Електронний ресурс] // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/tyzhdenpodyaky-suspilna-indyferentnist-pozbavlyaye-protestantiv-zacharuvannya-perspektyvamy-potuzhnogo-religijnogo-faktoru-v-politytsi/>.

³⁸⁶ Пастор Валерій Левицький: «Слухати Слово Боже – добре, читати – добре, але щоб бути блаженним – треба слухати, читати і виконувати» [Електронний ресурс] // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/pastor-valerij-levytskyj-sluhaty-slovo-bozhe-dobre-chytaty-dobre-ale-shhob-buty-blazhennym-treba-sluhaty-chytaty-i-vykonuvaty/>.

Недоліки:

- більшість протестантів неготові до активного політичного життя, нездатні теологічно обґрунтувати концепцію християнської держави і переконати своїх одновірців зайняти конкретну політичну позицію у виборчих процесах;
- в багатьох громадах виявлені закоснілі консервативні погляди, які стають на заваді до консолідації протестантів;
- у результаті заходів R500 в деяких громадах відбулася схизма у поглядах щодо розуміння місця церкви у суспільстві;
- втрата довіри суспільства до протестантів як до євангельських церков, які лише проповідують Слово Боже, а не втягнуті в політичні перегони;
- виявили перед суспільством плани деяких політиків-протестантів, які намагаються використати потенціал протестантських церков у своїх політичних цілях.

В цілому можна погодитися, що ті тенденції в українському протестантизмі, про які у монографії 2008 року писав доктор філософських наук Михайло Черенков, не були подолані, хоча й протестанти намагалися це зробити: «На відміну від західного протестантизму українські євангельські церкви, як правило, не погоджуються на системний діалог із секулярною культурою і парадигмою громадянського суспільства, без чого окремі ініціативи не можуть перетворитись на планомірну та довгострокову діяльність»³⁸⁷.

Висновки до третього розділу

Унаслідок вивчення протестантської діяльності доходимо висновку, що протестантське християнство є одним з найпомітніших і наймасовіших проявів громадянського суспільства в Україні. Це виявляється, крім іншого, в активній участі протестантів у захисті сімейних цінностей.

³⁸⁷ Черенков М. Європейська реформація та український євангельський протестантизм: генетико-типологічна спорідненість і національно-ідентифікаційні виміри сучасності: Монографія / Михайло Черенков. – Одеса: Християнська провіта, 2008. – 556 с. – («Національні євангельські автори»). – С. 515.

Будучи плодом егалітарного етносу, який у XIX столітті почав прокидатися від суспільної оспалості й знову виявляти ознаки національного життя, український протестантизм спирається на два найголовніші соціальні утворення народу з перерваною історією державності — сім'ю та церкву. За переслідувань радянського часу протестанти в першу чергу прагнули прищепити віру своїм дітям. У час української незалежності ці віруючі стикнулися з двома інноваціями:

1) можливістю своєї участі в суспільно-політичних процесах;

2) трансформаціями інституту сім'ї, в тому числі явно негативними: демографічною кризою, кинутими дітьми, хвилею розлучень і абортів, популярністю «громадянських шлюбів», венеричними хворобами, хімічними залежностями та масовою міграцією. Майдан-2004 створив прецедент «прямої дії» церков, а Євромайдан-2013 і особливо воєнний конфлікт на Донбасі спонукали протестантських активістів продемонструвати мобілізаційний та добродійний потенціал своїх громад.

На постмайданній хвилі європеїзації і протестанти, і ЛГБТ-спільноти пробують розширити зону свого впливу на державу і суспільство. Обидві течії мають свій набір аргументів, будучи обоє продуктом ліберально-відкритого суспільства.

Протестанти на українських землях практично завжди були переслідуваною та безправною меншиною. Вони добре знайомі із сумними проявами державної та соціальної нетерпимості й відчуження. Своя сім'я та компактна церковна громада були останні 150 років головними «лабораторіями» їхніх соціальних експериментів. У них немає досвіду присутнього впливу на що-небудь за тисними рамками їхніх сімей та громад. Належачи до пізньопротестантських течій, основна частина євангельських християн України (баптисти, п'ятидесятники, адвентисти) вважає відокремлення церкви (релігії) від держави та захист свободи совісті невід'ємними складниками біблійного християнства. Українські протестанти не тільки не прагнуть зробити свої конфесії державними церквами, а й нерідко проголошують політичну діяльність «брудною», «гріховною» та

«недостойною християнина». Цей комплекс факторів зумовлює різні, інколи навіть протилежні погляди українських протестантів на те, чи має релігійна спільнота пробувати впливати на суспільні настрої та державну політику у сфері сім'ї. Дехто пропонує й далі обмежувати вплив християн низовим індивідуальним рівнем. Інші висловлюються за підтримку вже наявних державних і суспільних просімейних тенденцій без напруги і критики опонентів. Третій табір просуває проактивну стратегію щодо ЛГБТ-спільноти: жорсткий ідеологічний чи навіть безпосередній спротив аж до перешкоджання гей-парадам чи ініціативи з діалогу з гомосексуалами для впливу на мислення і спосіб життя останніх.

Активісти просімейного руху шукають підтримки для своїх акцій. Прибічники «м'якої сили» та інтелектуальної роботи тяжіють до кабінетних дій (розробка документів та публічна дискусія), а практика терапії для гомосексуалів³⁸⁸ перебуває на початковому етапі. Для активістів такі обставини не є оптимальними. Вони намагаються привернути увагу широкої громадськості, інтегрувати по змозі *все суспільство* в захисті сімейних цінностей, використати ресурс держави для такого надзавдання. В цьому є певна логіка: християн, здатних до кабінетної роботи та полеміки з ЛГБТ-спільнотою, завжди є і буде набагато менше, ніж готових вийти на яскраву і динамічну вуличну акцію чи підписати коротку і зрозумілу інтернет-петицію. І виходить так, що більшість протестантів виглядає соціально пасивними, у той час як теза захисту *української* родини притягує увагу українських націоналістичних кіл, тобто осіб, зорієнтованих на державницькі цінності. У спробах захистити свою стриманішу позицію прибічники індивідуального впливу чи інтелектуальної роботи твердять, нібито брати участь у спільних просімейних заходах разом з націоналістичними діячами – означає підтримувати радикальний націоналізм або навіть нацизм.

У залежності від ставлення до ЛГБТ або сімейних цінностей одні й ті самі поняття спільного блага наповнюються різними громадянами різним

³⁸⁸ Николози, Дж. Стыд и утрата привязанности. Применение репаративной терапии на практике / Дж. Николози ; В-во «Дятлик Н.», 2018. – 508 с.

змістом і використовуються обома протилежними таборами. Тому з точки зору публічної теології в протестантському середовищі потрібен всебічний аналіз проблеми реагування церков на ЛГБТ-лобі й вироблення більш-менш єдиних відповідей на виклики перед інститутом сім'ї в Україні. Це стосується не прося декларативності щодо цінностей, а саме практичних методів захисту цих цінностей. Адже спільне благо має різні аспекти: від національної безпеки до свободи і миру. Такі відповіді повинні подолати суперечності й внутрішні напруження між різними аспектами розуміння й реалізації спільного блага протестантами. Задля знаходження цих відповідей потрібна співпраця зацікавлених християн із різним типом мислення: богословів (мислення переважно концептами) та активістів (мислення, переважно спрямоване на швидке реагування та дії).

Підсумовуючи дослідження щодо шляху українських протестантів від R500 до «Всеукраїнського Собору», зазначимо наступне.

Центральний оргкомітет з підготовки та відзначення 500-річчя Реформації, створений Радою Євангельських Протестантських Церков України, ініціював створення оргкомітетів в областях і координував їхню роботу. Всі ці оргкомітети разом взаємодіяли з представниками влади, державних, освітніх та культурних установ, розробляли і втілювали в життя науково-освітні, творчі, медіапроекти, організовували круглі столи, презентації, соціальні акції, свята і тематичні зустрічі. В рамках цих оргкомітетів плідно співпрацювали між собою протестантські церкви, які до цього дуже рідко та епізодично долучалися до спільних проєктів.

Рада Євангельських Протестантських Церков України зустріла 2018 рік Резолюцією протестантських євангельських церков, у якій наголошувалося на необхідності продовження Реформації на трьох рівнях: особистості, Церкви та суспільства, а також пропонувалося церквам співпрацювати у цьому напрямі й надалі. Таким чином оргкомітет R500 у 2018 році заради закріплення успіху ювілейного року переріс у Рух Реформації. Рух продовжив роботу за напрямками, окресленими у ювілейний рік.

Для масштабної інтегративної діяльності церков у суспільно-політичному просторі є важливою робота оргкомітетів на місцях. Констатувалося, що із закінченням ювілейного року деякі з обласних комітетів перестали проявляти активність. Якщо у Рівненській та Сумській областях активність зберіглася на високому рівні, у Донецькій та Чернігівській вона пішла на спад. Це може свідчити про різну ментальність протестантів не тільки як представників різних конфесій, але й як жителів різних областей.

Як показав досвід Чернівців, спостерігається великий розрив між мисленням узагальненнями протестантського типу та мисленням, яке тяжіє до вузьких та конкретних змістів. На фоні цього розриву не всі протестантські ініціативи знайшли шлях до реалізації, адже офіційні рішення про зміни назв сприймаються певною частиною населення як спроба відібрати у людей щось, до чого вони звикли. На відміну від таких рішень просвітництво зазвичай не викликає обурення громадськості, тому що ні до чого її не зобов'язує, ніщо в неї не відбирає, а просто пропонує відкрити для себе щось нове. Просвітництво може бути тільки поступовим, не можна очікувати на швидкий результат. Асоціативний потенціал, пов'язаний з Реформацією, перебуває у згорнутому вигляді для українців, його розгортання для української громадськості потребує інтелектуальних зусиль, невизначеного часу і неабиякого християнського терпіння.

ВИСНОВКИ

Пізній протестантизм в Україні є релігійною меншиною, проте його соціальна активність також привертає увагу дослідників. Враховуючи порівняно недовгий період незалежності України, який почався у 1991 році, з наближенням до сьогодення кількість праць, які б описували найсучасніші та найактуальніші процеси в протестантських церквах, відчутно зменшується. Стрімкий розвиток подій, особливо після 2013 року, часто випереджає наукову рефлексію. Хоча постмайданні події та тенденції також висвітлюються академічними релігієзнавцями, за кадром часто залишається внутрішньоцерковний полемічний дискурс. Його вивчення демонструє незвичність і новизну багатьох викликів, які почали поставати перед протестантами фактично протягом одного десятиліття ще до повномасштабного вторгнення. Проте, найактивніші з вірян швидко пристосовуються і намагаються відповідати на ці виклики, або перебувають у процесі пошуку відповідей.

Слід уточнити, що хоча пізній протестантизм (баптизм, адвентизм, п'ятидесятництво) фактично вважається уособленням українського протестантизму як такого, говорячи про соціальну й громадянську активність протестантів, ми звертали увагу й на представників інших протестантських рухів, у тому числі новітніх, у тих випадках, де приклади активної соціальної та громадянської позиції демонстрували загальні тенденції, допомагали розкрити обрані нами теми у межах дослідження. При взаємодії протестантів із громадянським суспільством останнє не розділяє протестантів на пізніх та новітніх, формує своє уявлення про протестантів як про релігійну меншину в цілому. Але історія саме пізнього протестантизму в Україні виступає тлом, яке допомагає зрозуміти сучасні тенденції серед українських протестантів. З протестантських акцій та публіцистики можна помітити, що проблематика соціальної та громадянської активності, спільні ідеї, цінності та мотиви часто об'єднують представників більш широкого спектру церков, ніж тільки баптистів, адвентистів чи християн віри євангельської. Тобто,

досліджувані нами теми хоча й стосуються пізнього протестантизму, проте, не обмежується ним, виходять за його межі.

Серед факторів, які впливають на реакції сучасних протестантських церков, на їхній вибір стратегії і тактики дій (прискорюють, уповільнюють, або обмежують реагування на виклики), важливу роль відіграє історична обумовленість (певні риси, які були притаманні церквам з моменту виникнення на українській території та вкорінювалися протягом тривалого періоду існування у вкрай несприятливих умовах). Усі три пізньопротестантських рухи – баптизм, адвентизм та п'ятидесятництво мали спільні риси (віра, що обирається свідомо, самостійне дослідження Святого Письма, ідеї рівноправ'я віруючих, особисте благочестя, тверезий спосіб життя, патріархальний уклад сім'ї, активна місіонерська діяльність, орієнтованість на широкий загал, миролюбність, часто пацифізм, готовність працювати на благо ближніх та своєї держави, сумлінність у виконанні суспільних обов'язків, захист свободи совісті). Ідеалом соціальної позиції пізніх протестантів завжди було служіння Ісуса Христа людям. Соціальний вимір протестантської місії, хоча часто був під заборонаю з боку владних режимів, але з самого початку передбачав благодійність, гуманітарну роботу, зусилля у сферах здоров'я та освіти.

Враховуючи, що більшість періоду свого існування протестанти на українських землях переживали серйозні репресії, утиски, й мали можливість діяти лише в дуже обмежених рамках, період несвободи справив найбільший вплив на досліджувані церкви, наслідки чого відчуються й дотепер. У першу чергу вони проявляються у відстороненості широкого церковного загалу від політичної діяльності з одночасною готовністю того ж самого загалу долучатися до місіонерської активності та гуманітарних видів служіння суспільству. Проте, політична або управлінська сфера на сьогодні стає також привабливою для найактивніших серед протестантів, все частіше бачимо приклади активної громадянської позиції вірян, спроби звернення не тільки до широких верств населення, але й до управлінських та освітніх еліт, що є відповіддю на виклики часу.

До холістичного розуміння своєї місії від набуття Україною незалежності й дотепер протестанти йдуть покроково, поетапно, акцентуючи увагу в першу чергу на тих видах служіння, які, з одного боку, відповідають найважливішим для них цінностям, з іншого боку – на які помічають все більший запит у суспільстві. У процесі такої поетапної соціальної активізації й відбувається переосмислення євангельської місії, яка стає ширшою і вже перейшла від розуміння місії як проповіді – до чітко усвідомленого соціального виміру, а після 2014 року почала включати в себе окрім гуманітарної роботи й турботу про збереження державності. Серйозність проблематики, яку піднімають активні й патріотично налаштовані протестанти, підтверджена величезною кількістю прикладів жертвності заради людей і своєї країни, робить голос цієї релігійної меншини помітним в інформаційному просторі.

При цьому протестанти вчаться взаємодіяти не тільки з державою, але й з громадянським суспільством, частиною якого вони себе все більше й відчують. Водночас у церковних середовищах досі триває боротьба консервативних та прогресивних ідей.

Потенціал суспільного лідерства протестантських церков України зумовлений розумінням входження у світ для його позитивного перетворення, а також історичним зв'язком з Реформацією. Яскравим прикладом лідерської позиції є система освіти, вибудована протестантами за роки незалежності держави. У першу чергу освітні заклади протестантів готують богословські та управлінські кадри для церков, по-друге, виховують дітей, школярів та студентів з орієнтацією на базові християнські цінності з метою зробити своїх випускників кращими членами суспільства, у тому числі як майбутніх спеціалістів «світських» професій. Втім, ситуація з протестантською освітою також демонструє суперечності між консервативністю та прогресивністю, притаманними церквам. З одного боку, бачимо спробу будувати вищу освіту на ціннісному і науковому потенціалі церков з метою зацікавити не лише віруючих, але й секулярних людей, розкрити для них потенціал релігії, її позитивний вплив на суспільство. З іншого боку, знання глибоко освічених

вірян у протестантському середовищі не затребувані повною мірою, адже консервативні церкви не готові до інновацій, які можуть пропонувати вчені-протестанти.

Соціальна активність протестантів найперше проявляється у благодійності, гуманітарних видах служіння. Адже в протестантизмі милосердя – не стільки почуття, скільки пріоритетний над ними принцип, глибоко вкорінений у світогляді і богослов'ї. Надання допомоги людям, не пов'язаним з церквою, має не просто задовольнити їх потреби, але відкрити їм Бога як Джерело їхньої гідності. З цієї позиції протестанти впевнені, що робити добро варто, навіть якщо результатом благодійних вчинків не стане навернення кожного бенефіціара. Більш того, можна помітити, що різні українські протестантські церкви, їхні лідери та активісти часто мають відмінні доктрини у своєму вченні та різні погляди на такі сфери як екуменічний рух, участь християн у політиці, участь у воєнних діях зі зброєю в руках тощо, але всіх протестантів об'єднує благодійність як базовий та найуніверсальніший вид соціального служіння. Це пояснюється тим, що допомога нужденним була широко розвинена в апостольській церкві, на новозавітний образ якої зорієнтовані протестанти, Христос окрім усної проповіді зцілював хворих, годував голодних, демонструючи ідеал цілісної місії як поєднання духовного та соціального. Тож харитативна діяльність є спільною позицією усіх пізніх протестантів, а також неопротестантських рухів. Окремо не займаються благодійними акціями та не створюють фонди хіба що свідки Єгови. Проте, протестантські лідери починають розуміти, що на даному етапі благодійність, яка в українському контексті часто виглядає як компенсація малоефективної в соціальному плані держави, повинна вирости в дещо більше – в прагнення удосконалення держави, її розвитку.

Незважаючи на багаточисельні приклади соціальної та громадянської активності, лідерські позиції в окремих сферах, багато в чому спільні цінності, на сьогодні протестантські церкви не мають єдиного бачення свого суспільного лідерства, єдиної стратегії впливу на суспільні процеси. Існує певна дистанція між інтелектуалами, що пропонують інновації,

функціонерами, що працюють над збереженням громад, і активістами, які виходять на захист християнської моралі. Ця дистанція і неузгодженість різних моделей лідерства призводить до розриву між концептуальними ідеями і практичними діями, одним з наслідків такого розриву є фундаменталізація частини християн (акцентуація на одній-двох цінностях замість повноти цінностей).

Український пізній протестантизм наразі містить приклади як піднесеного, ідеалістичного сприйняття власного потенціалу (фоном для якого слугувала перемога громадянського суспільства на Майдані), так і розчарування в ньому. Ідеалістичне бачення впливу Церкви на суспільство ґрунтується на щирій вірі в Боже провидіння й чудеса, втручання Творця у хід історії, уявленні, що вже тут і зараз українці можуть скористатися найкращим вибором. Академічні ж релігієзнавці будують прогнози щодо ролі протестантизму в українському суспільстві на вивченні обставин історичної обумовленості, на більш-менш об'єктивних оцінках освітнього, економічного та громадянсько-лідерського потенціалу церков, що в цілому зумовлює їх точність.

Виходячи з реалістичних, а не з ідеалістичних оцінок потенціалу українського протестантизму, на даному етапі можна говорити не стільки про будь-чим помітний вплив протестантів на соціально-політичні процеси в Україні, скільки про їхню присутність і залученість у цих процесах, зацікавленість у тому, щоб бути залученими в них і надалі.

За наявності подальших демократичних процесів в Україні можна прогнозувати, що взаємодія протестантів з громадянським суспільством і спроби впливати на політичні еліти різних рівнів триватимуть і надалі з метою пропозиції українцям європейської, але при цьому християнської альтернативи – моделі розвиненої країни, успіх якої залежить від втілення біблійних цінностей. При цьому в осмисленні протестантами себе як компоненту суспільної синергії існують такі думки: необхідність зміни якості меншого компоненту (реформу треба починати з себе); необхідність якісних змін позапротестантського компоненту, православної релігійної більшості

(міжконфесійна реформація). Зрозуміло, що за відсутності якісних змін в обох компонентах взаємодії (церковному й позацерковному) синергічний ефект від такої співпраці буде обмеженим.

Крім того, шляхи утвердження біблійних цінностей у суспільній свідомості потребують подальшого з'ясування і узгодження, а соціальна доктрина – оновлення, подальшої розробки й удосконалення не у вузькоцерковному, а в міжконфесійному контексті за участю лідерів різних сфер церковного й соціального служіння.

Яскравим прикладом різноманітності позицій та дискусії щодо з'ясування стратегії та тактики утвердження біблійних принципів у суспільстві є сфера сімейних цінностей, яка, на думку протестантів, переживає серйозну кризу з огляду на зростаючу активність в українському контексті ЛГБТ-руху та лобі.

Український протестантизм має досить схожі з рештою практикуючих віруючих України погляди на суспільну мораль. Така схожість уможливлює багаторічну співпрацю протестантів з іншими конфесіями в рамках ВРЦіРО. Віру в цінність інституту сім'ї, його богоданність, потребу плекання сімейних цінностей поділяє абсолютна більшість протестантів. І свою роль у цьому вони бачать на низовому, персональному рівні – як необхідність самим бути зразковими подружжями і батьками. У цьому пункті в церквах панує повна однастайність. Відмінності є косметичними – чи слід регулювати народжуваність у сім'ї та якщо так, якими способами, чи мають чоловік і дружина мати однакову владу в сім'ї, а чи чоловік має домінувати, чи можуть існувати надзвичайні обставини, які б дозволили вибачити окремі випадки розлучень і абортів.

Проте, у протестантському середовищі немає єдиного погляду на те, чи слід віруючим наполягати (якщо не сказати більше) на дотриманні іншими людьми суспільних норм, як їх розуміють консервативні протестанти. Українські протестанти багато в чому все ще мають родову пам'ять слов'янського православ'я, яке бачить християнський подвиг не в суспільних змінах, а в монашому відокремленні від соціуму. Через це, незважаючи на

моральну підтримку захисту сімейних цінностей фактично всіма протестантами, лише їх обмежена, хоча й зростаюча кількість виходила на вуличні акції. Більшість спостерігала та підтримувала декларативно. Але ми бачимо, що серед лідерів служіння та небайдужих християн є спроби об'єднатись заради пошуку відповідей на ці виклики. Цей пошук поки що не долає дистанцію між богословським типом мислення і типом мислення, притаманним просімейним активістам, але виявляє й спільні моменти в їхніх позиціях.

На нашу думку, несхоже, що найближчим часом протистояння українських протестантів ЛГБТ-спільноті може себе вичерпати. Спроби розвинених країн визнати альтернативні форми сім'ї та сексуальних стосунків тривають, і теперішня популярність (ультра)правих партій у Європі навряд чи змінить ситуацію докорінно. Молодих українських протестантів, які зростали вже після розпаду СРСР, не влаштовує мучеництво як єдиний спосіб реакції євангельського християнина на спроби держави асимілювати непокірні церкви. Постмайданне протестантство мріє про інші форми присутності церкви в суспільстві, засилаючи своїх представників у військо як капеланів, у вищу школу як дослідників і викладачів, у медіасферу як публіцистів і експертів, у суспільний сектор як засновників і активістів громадських організацій, пробуючи здобувати підтримку представників державної влади різних рівнів. Навряд чи є резон найближчим часом очікувати постанов в Україні ліберального протестантства, яке перестане бачити дисонанс між біблійними заповідями та альтернативними формами сім'ї. Основна перспектива ослаблення цієї напруженості бачиться в тому, що молоді протестанти асоціюватимуть себе не із локальними ідентичностями сім'ї та громади, а з політичним тілом української держави, де агресія Російської Федерації та боротьба з корупцією здаються нагальнішими проблемами, ніж (безуспішне) перешкоджання черговому гей-параду.

Ще одним напрямом, у якому можна було помітити спільну позицію різних протестантських церков і їхню плідну взаємодію, став міжконфесійний проект відзначення 500-річчя Європейської Реформації у 2017 році. На

відміну від інших негативних викликів ювілей Реформації протестанти сприйняли як виклик позитивний – можливість більш голосно, ніж до цього, заявити про себе суспільству. Проте саме як виклик цей ювілей мав часово обмежену природу.

Масштаб публічної активності і взаємодії українських протестантів між собою, який був під час R500, виявився винятковим і неповторним досвідом в новітній історії України – з огляду на те, що у 2017-му спільні проекти були створені під ювілей, і вимагали залучення багатьох ресурсів, зусиль та подолання внутрішньоцерковної критики й опору консервативно налаштованої антиєкуменічної частини церков. Отже, тримати таку високу організаційну планку в наступні роки вже неможливо. Самі по собі церкви, без зовнішнього позитивного приводу втрачають інтеграційне бачення, оскільки мають свої власні цілі і завдання.

Післяювілейні роки показали, що у протестантських церков так і не сформувалося повноцінного стратегічного бачення Реформації як спільного проекту, а те бачення, яке транлювалося на загал, можна назвати скоріш ситуативним. Стратегічне бачення притаманне деяким представникам протестантизму, які на той момент запропонували Україні свої концепції – «дорожні карти» виходу з кризи, але бачення окремих осіб – не є масштабом загальноцерковним, якого потребує Реформація як суспільний проект.

Отже, вірянам бракує розуміння, що деякі месиджі треба адресувати суспільству в цілому, публічність – це теж ресурс, а щоб ним скористатися, церквам потрібні спільні завдання. Проте, конфесійна незалежність для багатьох вірян є більш важливою, через що протестантські церкви, хоча й залишаються залученими до суспільних процесів, після ювілею поступово почали виходити з поля зору суспільства порівняно з тим масштабом міжконфесійної публічності, який демонстрували під час R500.

Також відбулася спроба закріпити досвід міжконфесійної публічної активності, проявленої протестантами на хвилі R500, через створення громадської організації «Всеукраїнський Собор», метою якої декларувався захист християнських цінностей. Тривали дискусії щодо потенційної

політичності / неполітичності руху. Однак моделювання подальшого розвитку взаємин і участі протестантів у державотворчих процесах вже на той момент не дозволяло побачити серйозний саме політичний потенціал в цьому русі, зокрема через відсутність єдності в баченні місця церкви в суспільстві.

Поки що протестантам об'єднатися у єдиний політичний рух перешкоджають наступні фактори:

- відсутність єдності в баченні місця церкви в суспільстві;
- доктринальні відмінності;
- страх втратити своїх одновірців через зближення з іншими протестантами;
- регіональні відмінності протестантських конфесій;
- лідерами руху на момент його створення стали державні політики-протестанти, які фактично ініціювали усі заходи, і могли вирішувати питання на їхньому рівні (організація Дня подяки на Хрещатику за взірцем американської традиції), проте зі зміною влади політичний вплив цих лідерів значно зменшився.

На нашу думку, спроба створити повноцінну християнсько-демократичну партію, яка би була заснована лише протестантами, на даному етапі не буде успішною. У той же час тенденції екуменічних процесів в Україні поки що надто слабкі своїми потугами, щоб об'єднати і поставити на одну платформу греко-католиків і протестантів (тим більше православних) як впливову в плані суспільного лідерства силу. Присутні самодостатність і несприйняття конфесіями одна одної.

Політична ситуація виглядала невизначеною для протестантів ще після виборів 2019 року, подальші ж події широкомасштабного вторгнення і введення воєнного стану з 2022 року взагалі унеможливили вибори або принаймні повноцінні політичні перегони в країні, але й без цього фактору значна частина протестантів швидше за все нівелювала би свій потенційний політичний вплив на суспільство, яким він мислився під час R500 (зараз же, в умовах воєнного стану очікувано на перший план вийшла волонтерська, а не політична діяльність). Що ж стосується АСД, спостерігаємо тенденцію

відходу від об'єднувчих релігійних процесів, навіть і від спільних соціальних програм за умови, якщо є ризик, що такі програми можуть носити очевидний політичний характер.

Проте, якщо казати не про помітний вплив на державотворчі процеси, а про залученість, або присутність українських пізніх протестантів у соціально-політичних процесах, то розглянуті нами тенденції свідчать, що така присутність триватиме й надалі з можливістю подальшого переосмислення протестантами своєї євангельської місії в суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. // Редколегія: А.Колодний (голова) та ін. Т. 5. Протестантизм в Україні // За ред. П.Яроцького. – Київ: Світ Знань, 2002. – 424 с.
2. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. // Редколегія: А.Колодний (голова) та ін. Т. 6. Пізній протестантизм в Україні (п'ятидесятники, адвентисти, Свідки Єгови) // За ред. П.Яроцького. – Київ-Дрогобич: видавець Сурма С, 2008. – 632 с.
3. Яроцький П. Стан пізньопротестантських конфесій / П. Яроцький // Українське релігієзнавство. – 2008. – № 46. – С. 302–331.
4. Яроцький П. Нові тенденції у світорозумінні, світосприйнятті, практичній діяльності пізньопротестантських конфесій в Україні / П. Яроцький // Релігійна свобода. – 2012–2013. – № 17–18. – С. 87–96.
5. Яроцький П. Л. Трансформація пізньопротестантських конфесій в незалежній Україні / П. Л. Яроцький. // Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник. – 2016. – №2. – С. 77–84.
6. Мокієнко М. Євангелізаційно-місіонерська діяльність пізніх протестантів в Україні (1988–2004 рр.) // Форум 20. Двадцять лет религиозной свободы и активной миссии в постсоветском обществе: Итоги, проблемы, перспективы евангельских церквей. – К.: Дух и литера, 2011. – С. 295–313.
7. Любащенко В. І. Історія протестантизму в Україні / В. І. Любащенко. — Львів: Просвіта, 1995. – 350 с.
8. Любащенко В. Реформація и протестантизм: український контекст: збірник наукових статей / Вікторія Любащенко. – К.: Саміт-книга, 2017. – 483 с.
9. Любащенко В. Протестанти в Україні: 30 років релігійної свободи [Електронний ресурс] / Вікторія Любащенко // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. – 2019. – Режим доступу

до ресурсу: <https://info.adventist.ua/tyzhdenpodyaky-protestanty-v-ukrayini-30-rokiv-religijnoi-svobody/>.

10. Черенков М. Європейська реформація та український євангельський протестантизм. Генетико-типологічна спорідненість і національно-ідентифікаційні виміри сучасності / Михайло Черенков. – Одеса: Християнська просвіта, 2008. – 566 с. – Серія «Національні євангельські автори».
11. Черенков М. Трансформації соціально-богословської позиції українського євангельського протестантизму / М. Черенков. // Українське релігієзнавство. – 2008. – №45. – С. 135–140.
12. Колодний А. М. Протестантизм у релігійному житті України / Анатолій Миколайович Колодний // Реформація і трансформація суспільства: досвід минулого і виклики сучасності: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Львів, 2017. – С. 121–128.
13. Ставрояні С. С. Партнерство церкви і суспільства у наративах української протестантської теології початку ХХІ століття : дис. канд. філос. наук / Ставрояні Сергій Сергійович – Київ, 2016. – 188 с.
14. Подорожній Ю. Діалог церкви і суспільства в сучасній українській теології: дис. канд. філос. наук / Подорожній Юрій Анатолійович – Київ, 2018. – 210 с.
15. Трегуб Г. А. Дивергентні процеси в конфесіях пізнього протестантизму України другої половини ХХ–початку ХХІ століть: зовнішні та внутрішні чинники : дис. канд. філос. наук / Трегуб Ганна Анатоліївна – Київ, 2019. – 259 с.
16. Хромець В. Богословська освіта як феномен релігійного та світського освітнього простору України : дис. докт. філос. наук : 09.00.11 – релігієзнавство / Хромець Віталій – Київ, 2019. – 404 с.
17. Веремейчик Л. Ф. Євангелізаційно-місіонерська діяльність протестантських церков у період незалежності України / Л. Ф. Веремейчик // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Історичне релігієзнавство. – 2010. – Вип. 3. – С. 33-46.

18. Лірник О. В. Аналіз та осмислення соціального служіння п'ятидесятників, баптистів та адвентистів у сучасній Україні / О. В. Лірник // Гілея: науковий вісник. – 2016. – № 113. – С. 109-116
19. Куліш Н. Міжконфесійні вияви соціальної діяльності релігійних спільнот в Україні. / Релігія та Соціум. – 2016. – №1-2(21-22). – С. 64-69.
20. Грушева Т. В. Громадянська та національна ідентичність пізніх протестантів у сучасній Україні / Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2016, вип. 46. – С. 302-305.
21. Мицкевич А. И. История Евангельских Христиан-Баптистов / А. И. Мицкевич. – Москва: Российский Союз ЕХБ, 2007. – 534 с.
22. 105 лет легализации русского баптизма. Материалы международной научно-практической конференции – Москва: Российский Союз Евангельских христиан-баптистов, 2011. – 246 с.
23. Белякова Н. Коллективные практики типичной общины евангельских христиан-баптистов в позднем СССР / Надежда Белякова. // Государство, религия и церковь в России и за рубежом. – 2012. – №3. – С. 284–314.
24. Голощапова Є. О. Баптисти України в умовах суспільних трансформацій 20 – 30-х рр. ХХ ст.: історіографічний аспект / Є. О. Голощапова // Наук. пр. іст. ф-ту Запоріз. нац. ун-ту. – 2012. – № 32. – С. 324-330.
25. Григорьев И. Гражданская позиция евангельских христиан-баптистов. Исторический обзор / Игорь Григорьев // Богомыслие. – 2015. – № 16. – С. 132-150.
26. Мокієнко М. М. Трансформація суспільно-політичних поглядів євангельських християн-баптистів (ХХ – початок ХХІ ст.) / М. М. Мокієнко. // Релігія та Соціум. – 2013. – №2. – С. 45–52.
27. Baraniuk F. A missiological assessment of the impact of Western mission agencies upon the development of Baptist Union churches in Russia since November of 1989 : PhD / Baraniuk Fiodor – Mid-America Baptist Theological Seminary, 2004. – 295 с.
28. Upchurch D. From Riding the Wave to Swimming Against the Current: An Analysis of Factors Impacting the Numerical Growth of the all-Ukraine Union

- of Churches of Evangelical Christians Baptists 1991-2011: PhD / Upchurch Daniel – Fort Worth, Texas, 2017. – 412 с.
29. Франчук В. И. Просила Россия Дождя у Господа. Том 1-2 / Владимир Иванович Франчук. – Киев, 2001. – 652 с.
 30. Мокієнко М. П'ятидесятництво: особливості богословської та соціальної ідентифікації : дис. докт. філос. наук / Мокієнко Михайло – Київ, 2018. – 488 с.
 31. Мокієнко М. М. Місійна еклезіологія в ранньому п'ятидесятництві / М. М. Мокієнко // Українське релігієзнавство. – 2013. – № 67 – С. 83–91.
 32. Мокієнко М. М. П'ятидесятницька місійна еклезіологія в західноукраїнському контексті: теорія і практика / М.М.Мокієнко // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2017. – № 5 (20). – С.32–38.
 33. Парасей А. Ф. Бедная, бросаемая бурей... Исторические очерки к 110-летнему юбилею Церкви адвентистов седьмого дня в Украине / А. Ф. Парасей, Н. А. Жукалюк. – Киев: Джерело життя, 1997. – 340 с.
 34. Жукалюк М. А. Кризь бурі, шторми, лихоліття. До 120-літнього ювілею адвентизму в Західній Україні / Микола Арсентійович Жукалюк. – Львів: Джерело життя, 2009. – 543 с.
 35. Жукалюк Н. История Церкви христиан Адвентистов седьмого дня в Украине / Н. Жукалюк, В. Любащенко. – К.: Джерело життя, 2003. – 320 с.
 36. Чернушка І. Г. Сучасний стан та основні тенденції розвитку адвентизму в Україні: дис. канд. філос. наук / Чернушка Іван Гаврилович – Рівне, 2016. – 187 с.
 37. Чернушка І. Соціорелігійна робота відділів «освіти» та «здоров'я» як визначальний аспект місіонерської діяльності Церкви АСД в Україні у пострадянський період / І. Чернушка // Релігія та соціум. – 2015. – № 1-2. – С. 275-282.
 38. Чернушка І. Трансформація методів та форм діяльності Церкви АСД на Україні в контексті змін світової місіонерської парадигми / Іван

- Чернушка. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2015. – №17. – С. 124-129.
39. Куриляк В. Реакції українських адвентистів на Євромайдан / В. В. Куриляк. // Сторінки історії. Збірник наукових праць. – 2020. – №50. – С. 298–322.
40. Куриляк В. Ставлення Церкви адвентистів сьомого дня в Україні до політичної діяльності: аналіз публікацій / Валентина Василівна Куриляк. // Філософія та політологія в контексті сучасної культури. – 2020. – Т.12, №2. – С. 18–30.
41. Куриляк В. Реакція адвентистів сьомого дня на теологічні виклики в Україні (1991–2019 роки) / В. В. Куриляк. // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. – 2019. – Том 30 (69), № 4. – С. 32–39.
42. Балаклицкий М. Писание и политика: публицистический сборник / Максим Балаклицкий. – Коростень : МЧП «Триада С», 2016. – 216 с. – Серия «Национальные евангельские авторы».
43. Меренков Г. Хосе Казанова: «В Україні відбувається нормалізація протестантизму» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. Офіційний сайт. – 2019. – Режим доступу: <https://info.adventist.ua/hose-kazanova-v-ukrayini-vidbuvayetsya-normalizatsiya-protestantyzmu/>.
44. Меренков Г. «Нам не варто розраховувати на політичні важелі для поширення Євангелія» – Роман Соловій [Електронний ресурс] / Г. Меренков // РІСУ. – 2018. – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/interview/72869/.
45. Балаклицкий М. Развитие протестантской журналистики в Украине: генеза та сучасний стан : дис. докт. наук з соц. комун. : 27.00.04 – теорія та історія журналістики / Балаклицкий Максим – К.: Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2014. – 432 с.
46. Филипчук С. Трансформації нових медіа християнських конфесій України / Світлана Филипчук // Схід. – 2018. – № 5. – С. 92–98.

47. Слис О. Пізній протестантизм в Україні в процесі пострадянських внутрішньо-інституційних суспільних трансформацій / Ольга Слис. // Богословские размышления. – 2016. – №17. – Спецвыпуск «Реформация: восточноевропейские измерения». – С. 302–315.
48. Буга Є. Протестантизм в українському суспільстві: історія виникнення та специфіка функціонування / Є. Буга. // Релігія та Соціум. – 2012. – №2 (8). – С. 159–164.
49. Тимошенко Д. Сепаратисты и российские наемники смотрели на нас как на сумасшедших – муфтий о молитве за Украину в Донецке [Електронний ресурс] / Денис Тимошенко // Радіо Свобода. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-realii/29677799.html>.
50. Карпицкий Н. Деятельность пятидесятников Славянска в военное время 2014-2015 гг. / Николай Карпицкий. // Емінак: науковий щоквартальник. – 2016. – № 2 (14) (квітень-червень). – Т. 1. – С. 85–92.
51. Сергацкова Е. История пастора, который спасает паству [Електронний ресурс] / Екатерина Сергацкова // Українська правда. Життя. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://life.pravda.com.ua/society/2014/07/9/174539/>.
52. Головащенко С. Матеріали до історії євангельсько-баптистського руху в Україні / С. Головащенко, П. Косуха. // «Українське релігієзнавство». Бюлетень Української Асоціації Релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України. – Київ, 1996. – № 3. – С. 4–15.
53. Якименко М. Баптизм: минуле і сучасне [Електронний ресурс] / Микола Якименко // Голос України. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.golos.com.ua/article/152165>.
54. Решетников Ю. Обзор истории евангельско-баптистского братства в Украине / Ю. Решетников, С. Санников. – Одесса: Богомыслие, 2000. – 246 с.

55. История евангельских христиан-баптистов в СССР – Москва, 1989. – 624 с. – (Издание Всесоюзного совета евангельских христиан-баптистов).
56. Изложение евангельской веры, или вероучение евангельских христиан, составленное И. С. Прохановым (1910 г.) [Электронный ресурс] // Slavic Baptists. – 2012. – Режим доступа до ресурсу: <https://slavicbaptists.com/2012/02/10/prohanovconfession/>.
57. Редькина О. Ю. Адвентисты седьмого дня на юго-востоке России в конце XIX-XX вв. // Свобода совести в России: исторический и современный аспекты: Сб. ст. Вып. 3. М.: Российское объединение исследователей религии, 2006. С. 301–318.
58. Фокин Д. А. Адвентистская субкультура как часть неофициальной культуры СССР / Д. А. Фокин. // Гілея: науковий вісник. Ч. 1. Історичні науки. – 2018. – Вип. 139 (12). – С. 201–204.
59. Хайнц Д. Адвентисты седьмого дня и отказ от участия в военных действиях: историческая перспектива / Даниэль Хайнц // Ненасилие как мировоззрение и образ жизни (исторический ракурс). – М., ИВИ РАН, 2000. – С. 116–127.
60. Сітарчук Р. Деякі аспекти історії адвентизму на Полтавщині початку ХХ ст. / Роман Сітарчук // Україна-Ватикан: християнство в контексті його включення в різноманітні сфери суспільного буття. Науковий збірник. За ред. Л.Филипович і П.Яроцького / Роман Сітарчук. – Київ: УАР, 2015. – С. 169–174.
61. Сафонов А. Русское общество в вероисповедном срезе. Религиозная свобода как фактор социального согласия и толерантности / А. А. Сафонов // Самоорганизация российской общественности в последней трети XVIII – начале XX в. / отв. ред.: А.С. Туманова. М.: РОССПЭН, 2011. Гл. 13. С. 738-789.
62. Мокієнко М. Основні концепції генези п'ятидесятницького руху: світовий та вітчизняний контекст. / М. М. Мокієнко // Філософські науки. СХІД № 6 (152) листопад-грудень 2017 р. С. 98–103.

63. Борноволоков О. В. Ідентичність українського п'ятидесятницького руху: дис. канд. філос. наук / Борноволоков Олег Володимирович – Київ, 2019. – 228 с.
64. Зінько Ю.А. Влада і протестантизм в Україні: проблеми протистояння (1920-1930-ті рр.) / Ю.А. Зінько // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – 2005. – Вип. 31. – С. 54–62.
65. Совет народных комиссаров. Декрет от 23 января 1918 года. Об отделении церкви от государства и школы от церкви [Електронний ресурс] // Электронный фонд правовых и нормативно-технических документов – Режим доступа до ресурсу: <https://docs.cntd.ru/document/9054838>.
66. Грушова Т. В. Радянська держава та секта п'ятидесятників в Україні (початок 1920-х- 1991 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Грушова Т. В. – Запоріжжя, 2000. – 19 с.
67. XII съезд РКП(б). 17–25 апреля 1923 г. Резолюция «О постановке антирелигиозной агитации и пропаганды». 25 апреля 1923 г. [Електронний ресурс] // Электронная библиотека исторических документов – Режим доступа до ресурсу: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/72877-xii-sezd-rkp-b-17-25-aprelya-1923-g-rezolyutsiya-o-postanovke-antireligioznoy-agitatsii-i-propagandy-25-aprelya-1923-g>.
68. Бернацький В. Релігійні об'єднання Волині-Житомирщини в умовах більшовицького режиму 1920–1930-х рр. : дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / Бернацький Віктор – Рівне, 2016. – 228 с.
69. Ігнатуша А. Є. Протестантські громади Сумщини 20-30-х рр. ХХ ст. / А. Є. Ігнатуша. // Сумська старовина. – 2011. №XXXV. – С. 144–149.
70. Попов В. А. Христианские коммуны И.С. Проханова и город Солнца / Владимир Александрович Попов // Материалы международной научно-практической конференции «105 лет легализации русского баптизма». 5–

- 7 апреля 2011 года / Владимир Александрович Попов. – Москва, 2011. – С. 135–138.
71. Натес Н. 5-й и 6-й съезды ВСАСД: можно ли их решения считать ошибочными? / Николай Натес. // Альфа и Омега. – 2015. – №45. – С. 1–4.
72. Законодательство о религиозных культах. Перепечатка с советского издания «Для служебного пользования» – New York: Chalidze publications, 1981. – 210 с.
73. Конституция (Основной Закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики. Принята V Всероссийским съездом Советов в заседании от 10 июля 1918 года [Электронный ресурс] // Исторический факультет Московского государственного университета имени М.В.Ломоносова – Режим доступа до ресурсу: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1918.htm#4>.
74. Бондарчук Петро. Євангельські християни-баптисти в УРСР (середина 1940 – середина 1980-х рр.): взаємини з владою, особливості та трансформації релігійного життя. / Український історичний журнал. – 2018. – №6 / С. 145–167.
75. Балыков В. Внутрицерковный раскол адвентистов седьмого дня в СССР (1950-1980 гг.) [Электронный ресурс] / Владимир Балыков // Интернет-газета «Путь». – 2016. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.asd.in.ua/archives/1188335433>.
76. Бондарчук П. Церква та релігія в повсякденному житті громадян / П. Бондарчук, В. Даниленко // Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія. – Київ, 2015. – С. 343–433.
77. Никольская Т. К. Августовское соглашение и позиции пятидесятников в 40–50-х гг. XX в. // Государство, религия и церковь в России и за рубежом. 2010. № 3. С. 124–133.
78. Шерстюк И. В. Протестантские церкви в Украине после Второй мировой войны: интеграционные аспекты (баптисты, евангельские христиане,

- пятидесятники) / Инна Владимировна Шерстюк // Материалы международной научно-практической конференции «105 лет легализации русского баптизма». 5–7 апреля 2011 года / Инна Владимировна Шерстюк. – Москва, 2011. – С. 188–190.
79. Вільховий Ю. Державна політика СРСР щодо протестантських конфесій України у 40-х – 50-х роках (євангельські християни, баптисти, п'ятидесятники та ін.) / Ю. Вільховий, Б. Год. // Краєзнавство. – 2001. – №1–4. – С. 191–198.
80. Никольская Т. Эти страшные «сектанты»... / Татьяна Никольская. // Христианская газета. – 2021. – №03 (270) – С. 22–23.
81. Мочкін С. Законодавча база антирелігійних кампаній другої половини 1940-х – початку 1960-х рр. у Радянському Союзі: формування, зміст, результати / Сергій Мочкін // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – 2015. – № 7. – С. 57-62.
82. Балаклицкий М. Страна, которой не стало. Ветеран Церкви АСД о показательных судах над верующими [Електронний ресурс] / Максим Балаклицкий // Invictory. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.invictory.org/articles/interviews/9018-strana-kotoroj-ne-stalo-veteran-tserkvi-asd-o-pokazatelnyh-sudah-nad-veruyushhimi>.
83. Бондарчук П. Релігійна політика в Україні (середина 1960-х – середина 1980-х років) / П. Бондарчук // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – 2006. – Вип. 15. – С. 411-422.
84. Переведення громади адвентистів сьомого дня в місто Житомир [Електронний ресурс] // Архив Подольской конференции Церкви АСД. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.facebook.com/groups/241261609760607/posts/633162030570561/>.
85. Жилюк С. Формування радянського антицерковного законодавства у 60-70-х рр. ХХ ст. / С. Жилюк // Наукові записки [Національного

- університету «Острозька академія»]. Сер. : Історичне релігієзнавство. – 2009. – №1. – С. 51-62.
86. Вильховой Ю. Оппозиционные движения в союзе ЕХБ и репрессии советского государства по отношению к верующим в Украине (60 — 70-е годы XX века) / Юрий Вильховой // Материалы международной научно-практической конференции «105 лет легализации русского баптизма». 5–7 апреля 2011 года / Юрий Вильховой. – Москва, 2011. – С. 207–214.
87. Боднар В. Б. Особливості функціонування релігійних об'єднань Чернівецької області (1944-1985 рр.): дис. канд. іст. наук / Боднар Віктор Богданович – Чернівці, 2016. – 226 с.
88. Стоцький Я. Конфесійні трансформації у баптистських і п'ятидесятницьких громадах західних областей України у 1976-1991 рр. / Я. Стоцький. // Релігія та Соціум. – 2018. – №1. – С. 50–63.
89. Бондаренко Н. Підтримка Заходом релігійного дисидентства у 1970-х рр. в УРСР (на прикладі СЦ ЕХБ) / Наталія Бондаренко. // Український історичний збірник. – 2017. – Вип. 19. – С. 436–448. С. 443
90. СССР. Закон О свободе совести и религиозных организациях [Электронный ресурс] // Электронный фонд правовых и нормативно-технических документов – Режим доступа до ресурсу: <https://docs.cntd.ru/document/9007585>.
91. Любащенко В. Вступ. Накреслення теми. / Вікторія Любащенко // Реформація і протестантизм: український контекст: зб. наук. ст. К.: Саміт-Книга, 2017. – С. 13–32.
92. Любащенко В. протестантський погляд на суспільне життя в сучасній Україні. / Вікторія Любащенко // Реформація і протестантизм: український контекст: зб. наук. ст. К.: Саміт-Книга, 2017. – С. 451–466.
93. Райчинець Ф. Есть ли социальная и политическая позиция у евангельских церквей Украины? / Ф. Райчинець // ФОРУМ 20. Двадцать лет религиозной свободы и активной миссии в постсоветском обществе. Итоги, проблемы, перспективы евангельских церквей. Материалы к

- дискуссиям / Редактор-составитель Михаил Черенков. – К.: Дух и Литера, 2011. – С. 318–333.
94. Черенков М. Баптизм без кавычек. Очерки и материалы к дискуссии о будущем евангельских церквей. / Михаил Черенков. – Черкассы: Коллоквиум, 2012. – 291 с.
95. Малуха М. «Сектанты» спешат на помощь. [Электронный ресурс] / Микола Малуха // РІСУ. – 2013. – Режим доступа до ресурсу: https://risu.ua/ru/quot-sektanty-quot-speshat-na-pomoshch_n61016.
96. Балаклицький М. На виході із релігійних війн – віротерпимість і свобода. [Электронный ресурс] / Максим Балаклицький // Укрінформ. – 2017. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2244644-na-vihodi-iz-religijnih-vijn-viroterpimist-i-svoboda.html>.
97. Фионик Д. Восхождение. Кто убил четырёх христиан в осаждённом Славянске. [Электронный ресурс] / Дмитрий Фионик // «Фокус». – 2014. – Режим доступа до ресурсу: <https://focus.ua/society/314132/>.
98. Шаповал Е. Протестанты из Донбасса. Протестанты оказались одной из наиболее патриотичных социальных групп на охваченном войной востоке страны. [Электронный ресурс] / Екатерина Шаповал // «Новое время». – 2016. – Режим доступа до ресурсу: <https://nv.ua/publications/v-donbasse-protestanty-okazalis-odnoj-iz-naibolee-patriotichnyh-sotsialnyh-grupp-104809.html>.
99. Шафф Ф. История христианской церкви. Том VII. Современное христианство. Реформация в Германии / Филип Шафф. – Санкт-Петербург: «Библия для всех», 2009. – 463 с.
100. Лункин Р. Российские протестанты и Украина: испытание патриотизмом [Электронный ресурс] / Роман Лункин // Keston Institute. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.keston.org.uk/rr/63/02-Lunkin-about-Russian-protestants-and-Ukrain.htm>.
101. «После Майдана началась новая эпоха для церкви». Интервью с Михаилом Черенковым [Электронный ресурс] // Христианский информационно-аналитический портал «Мир вам!». – 2014. – Режим

доступу до ресурсу:

<http://mirvam.org/2014/04/13/%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B5-%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%8C-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%8F-%D1%8D%D0%BF%D0%BE%D1%85%D0%B0-%D0%B4/>.

102. Васин М. Встреча в Осло: диалог вместо пропаганды [Электронний ресурс] / Максим Васин // Блог Максима Васіна. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://mvasin.org.ua/2014/10/916> .
103. Who we are [Электронний ресурс] // Mission Eurasia – Режим доступу до ресурсу: <https://missioneurasia.org/who-we-are/>.
104. Озеров В. Интервью: Американский правозащитник-протестант ВЛАД КУСАКИН о диалоге как форме защиты религиозной свободы, примирении после войны в Украине и роли РПЦ МП. Часть вторая [Электронний ресурс] / Валентин Озеров // Портал Credo.Ru – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.portal-credo.ru/site/?act=news&id=119854>.
105. Лидеры из России и Украины провели семинар в Славянске [Электронний ресурс] // Новости христианского мира. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://prochurch.info/index.php/news/more/37401>.
106. Меренков Г. «Не руйнувати, а будувати»: біблійний ідеал справедливості в суспільстві [Электронний ресурс] / Гнат Меренков // Релігійно-інформаційна служба України. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://risu.ua/ne-ruynuvati-a-buduvati-bibliyniy-ideal-spravedlivosti-v-suspilstvi_n96203.
107. Оксфордські лекції в Києві: Теологія нації, миру та війни, служіння в суспільстві [Электронний ресурс] // ССХ Україна. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://ccx.org.ua>.
108. Тацюн Р. І. Миротворчий потенціал сучасної протестантської теології в Україні : дис. канд. філос. наук : 09.00.14 – богослов'я / Тацюн Радислав Іванович – Рівне. – 276 с.

109. Донецкий пастор нагажден орденом «Народный герой Украины» [Електронний ресурс] / «Релігія в Україні». – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/33476-doneckij-pastor-nagrazhden-ordenom-narodnyj-geroj-ukrainy.html.
110. Глави протестантських церков отримали відзнаку Президента України [Електронний ресурс] / «24 канал». – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://24tv.ua/glavi_protestantskih_tserkov_otrimali_vidznaku_prezidenta_ukrayini_n823129.
111. Відбулася Волонтерська премія Євромайдан SOS 2018 [Електронний ресурс] // Центр громадянських свобод. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://ccl.org.ua/news/vidbulasyavolonterska-premiya-evromajdan-sos-2018/>.
112. Лауреат премії «Євромайдан SOS» Петро Дудник: ця нагорода не для мене персонально, а для команди, яка рятувала [Електронний ресурс] // UA: Українське радіо. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://ukr.radio/news.html?newsID=83074>.
113. Руденко А. Реформація... з прифронтовим обличчям. Пастор протестантської церкви в Слов'янську Петро Дудник – про особливості служіння на Донбасі [Електронний ресурс] / Анастасія Руденко // День. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/reformaciya-z-pryfrontovym-oblychchjam>.
114. Косяк С. Н. Донбасс, которого ты не знал. Дневник священника. Книга первая. / Сергей Косяк. – К.: Издатель Заславский А.Ю., 2018. – 288 с.
115. Меренков, Г. Роман Соловій: «Досвід Реформації повторити неможливо, але її уроки необхідно врахувати» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // «Історична правда». – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2017/12/27/151830/>.
116. Вперше в історії України близько 1 тис євангельських християн балотується на місцевих виборах: Форум «Україна напередодні виборів»

- [Електронний ресурс] // Всеукраїнський собор. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://sobor.com.ua/news/forum-ukrayina-naperedodni-viboriv>.
117. Меренков Г. Помічник обласного депутата Валентина Мельничук: «Мене запросили в команду, бо їм потрібні чесні люди» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/pomichnyk-oblasnogo-deputata-valentya-melnychuk-mene-zaprosyly-v-komandu-bo-yim-potribni-chesni-lyudy/>.
118. Черенков М. Реформація в Україні: від «Мартіна Лютого» до Івана Рябошапки [Електронний ресурс] / Михайло Черенков // РІСУ. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://risu.ua/reformaciya-v-ukrajini-vid-martina-lyutogo-do-ivana-ryaboshapki_n84008.
119. Протестантські церкви у контексті суспільних трансформацій [Електронний ресурс] // Всеукраїнський Союз Церков Євангельських Християн-Баптистів. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.baptyst.com/protestantski-tserkvy-u-konteksti-suspilnyh-transformatsij/>.
120. Меренков Г. #ТижденьПодяки: Якби православні запозичили принципи протестантизму, було б добре. Розповідає Петро Кралюк [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Українська уніонна конференція. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/tyzhdenpodyaky-yakby-pravoslavni-zapozychyly-pryntsyppu-protestantyzmu-bulo-b-dobre/>.
121. Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України [Електронний ресурс] // Разумков Центр. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-instytutiv-ta-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy>.
122. Протестанти – надбання України [Електронний ресурс] // Асоціація ПОКЛИК. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://poklik.org/projects/protestanty-nadbannya-ukrayiny/>.

123. Гарнов А. Тарас Дятлик: «Быть героем веры без познания Бога невозможно» [Електронний ресурс] / Артур Гарнов // Слово для тебя. – Рік не вказано. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.word4you.ru/interview/22694/>.
124. Кабінет міністрів України. Постанова від 19 серпня 2015 р. № 652. Про державне визнання документів про вищу духовну освіту, наукові ступені та вчені звання, виданих закладами вищої духовної освіти [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/652-2015-%D0%BF>.
125. Про нас [Електронний ресурс] // Християнський центр «Реаліс». – Режим доступу до ресурсу: <https://realis.org/about-us/>.
126. Валерія Чернобай: «Сучасна протестантська євангельська церква в Україні: маргінальна спільнота чи місто на верховині гори?» [Електронний ресурс] // Релігійно-інформаційна служба України. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/65085/.
127. Реформація: успіх Європи – шанс для України: колективна монографія за редакцією Романа М. Шеремети та Ольги Романенко / Р. М. Шеремета, О. Романенко, В. Л. Сміт [та ін.]; Університет менедж. освіти. – К.: Самміт-Книга, 2017. – 256 с.: іл.
128. Ерєменко В. Виденье реформации Украины. / Владимир Ерєменко. – Черкасы: «ІнтролігаТОР», 2016. – 260 с.
129. Любащенко В. Протестантизм в Україні: творення стереотипів триває [Електронний ресурс] / Вікторія Любащенко // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2001. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ji.lviv.ua/n22texts/lubasch.htm#pp2>.
130. Решетинский В. Поток из-под порога храма / Валерий Решетинский. – К.: Книгоноша, 2016. – 120 с.
131. Головін С. Біблія і політика: Основи справедливого суспільства. / Сергій Головін. – К.: Книгоноша, 2017. – 136 с. – (Непохитні основи).

132. Подорожній Ю. А. Діалог церкви і суспільства в сучасній українській теології : дис. канд. філос. наук : 09.00.11 – релігієзнавство / Подорожній Юрій Анатолійович – Київ, 2018. – 210 с.
133. Меренков Г. Ігор Плохой: «Сформувати соціальну доктрину для церкви повинні богослови. Активісти допоможуть!» [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // *Новости християнского мира*. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://prochurch.info/index.php/news/more/53570>.
134. Гордеев О. Майдан як виклик протестантській аполітичності / Олексій Гордеев // *Бог і Майдан: Аналіз і свідчення*. (За загальною ред. Михайла Димида). Львів: Український католицький університет, 2018. – С. 100-124.
135. У День Соборності зареєстровано «Всеукраїнський Собор» / Олександр Турчинов. Персональний сайт. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <http://turchynov.com/news/details/u-den-sobornosti-zareyestrovano-vseukrayinskij-sobor>.
136. Аблязов Р. Церква в авангарді суспільного діалогу [Електронний ресурс] / Роман Аблязов // *Всі разом! Громадянський рух*. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://vsirazom.ua/article/cerkva-v-avangardi-suspilnogo-dialogu>.
137. Закон України про благодійну діяльність та благодійні організації [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>.
138. Наша історія [Електронний ресурс] // ADRA Ukraine. – Рік не вказано. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.adra.ua/nasha-istoriya/>.
139. Меренков Г. Відсутність моди на талант – діагноз від Скрябіна / Гнат Меренков. // *Наша газета*. – 2010. – №138 (3265). – С. 9–10.
140. Дейч М. Благодійність як прояв соціальної відповідальності: стан і перспективи розвитку / М. Є. Дейч // *Соціально-трудові відносини: теорія і практика*. – 2014. – № 1. – С. 137–142.

141. Пастор-волонтер из Донецка намерен создать рабочие места в прифронтовом Гранитном [Електронний ресурс] // Остров. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://www.ostro.org/donetsk/economics/news/562411/?USE_DESKTOP=1.
142. Чорноморець Ю. Сучасна криза українського християнства як предмет аналізу нарративної герменевтики / Юрій Чорноморець // Релігія та Соціум. – 2015. – № 3 (19) – С. 34–40.
143. Чи благодійність вирішить проблеми людства? [Електронний ресурс] // Онлайн-бібліотека товариства «Вартова башта». – 2008. – Режим доступу до ресурсу: <https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/102008167>.
144. Самохвалова Л. Хто захищає геїв в українській політиці? [Електронний ресурс] / Л. Самохвалова // Інформаційне агентство УНІАН. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.unian.ua/politics/56379-hto-zahischaе-geјiv-v-ukrajinskiy-polititsi.html>.
145. Івануха М. Права людини для ЛГБТ+ у постмайданній Україні: зрада і перемога [Електронний ресурс] / Максим Івануха // Національний ЛГБТ-портал України. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://www.lgbt.org.ua/materials/show_4758/.
146. Шаригина А: «КиївПрайд – это правозащитная акция, которая поддерживает права человека» [Електронний ресурс] / Анна Шаригина // Національний ЛГБТ-портал України. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://www.lgbt.org.ua/interview/show_4683/.
147. ЛГБТ в Украине. Какие перспективы? [Електронний ресурс]// Накипело – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://nakipelo.ua/lgbt-v-ukraine-problemy-i-perspektivy/>.
148. Дорожня карта реалізації першочергових завдань в сімейній політиці, освіті та інформаційній безпеці [Електронний ресурс] // Всі разом! Громадянський рух. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://vsirazom.ua/article/dorozhnya-karta-realizacii-pershochergovix-zavdan-v-simejnij-politici-osviti-ta-informacijnij-bezpeci>.

149. Балаклицький М. Експертне опитування «2017 та 2018 рік українського протестантизму: активність, масштаб, завдання, опозиція, результати» [Електронний ресурс] / Максим Балаклицький, Вадим Єфіменко // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/ekspertne-opytuvannya-2017-ta-2018-rik-ukrayinskogo-protestantyzmu-aktyvnist-masshtab-zavdannya-opozytsiya-rezultaty/>.
150. Всеукраїнська Рада Церков оголосила новий 2019 рік – Роком сім'ї [Електронний ресурс] // Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://vrciro.org.ua/ua/events/uccro-proclaimed-2019-as-year-of-family>.
151. МОН пояснює, для чого потрібна антидискримінаційна експертиза підручників [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kmu.gov.ua/news/mon-poyasnyuye-dlya-chogo-potribna-antidiskriminacijna-ekspertiza-pidruchnikiv>.
152. Паренюк А. Факти про «антидискримінаційну експертизу» підручників [Електронний ресурс] / Альбіна Паренюк // Громадянський рух «Всі разом!». – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://vsirazom.ua/cabinet/581-2/>.
153. Яриш О. «Нові підручники можуть змінити сексуальну орієнтацію дитини», – деканка педуніверситету Ганна Турчинова [Електронний ресурс] / Остап Яриш // hromadske. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://hromadske.ua/posts/hanna-turchinova-pro-lhbt>.
154. Патрікеєва Н. Заяви Ганни Турчиної: хто її підтримує та чи є підстави для звільнення? [Електронний ресурс] / Наталія Патрікеєва // Радіо Свобода. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29318736.html>.
155. ВРЦіРО закликає МОН привести експертизу підручників у відповідність до закону [Електронний ресурс] // Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій. – 2018. – Режим доступу до ресурсу:

<https://vrciro.org.ua/ua/statements/uccro-statement-on-anti-discrimination-expertise-of-schoolbooks>.

156. Меренков Г. Руслан Кухарчук: «Ми фундаменталісти у тому сенсі, що захищаємо фундамент демократії – права людей і сімей» [Електронний ресурс] / Г. Меренков // Релігія в Україні. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.religion.in.ua/main/interview/41116-ruslan-kuxarchuk-mi-fundamentalisti-u-tomu-sensi-shho-zaxishhayemo-fundament-demokratiyi-prava-lyudej-i-simej.html>.
157. Президент закликав Парламент ратифікувати Конвенцію Ради Європи щодо запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству [Електронний ресурс] // Міністерство оборони України. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/genderni-pitannya-u-sferi-bezpeki/prezident-zaklikav-parlament-ratifikovati-konvencziyu-radi-evropi-shhodo-zapobigannya-nasilstvu-shhodo-zhinok-ta-domashnomu-nasilstvu.html>.
158. Звернення ВРЦіРО до Президента України про недоцільність і ризики ратифікації Стамбульської Конвенції [Електронний ресурс] // Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://vrciro.org.ua/ua/statements/uccro-appeal-to-president-against-istanbul-convention>.
159. Омбудсмен КМУ по гендерним вопросам Левченко обратится в СБУ относительно призывов «запретить пропаганду гомосексуализма». [Електронний ресурс] // Цензор.НЕТ. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://m.censor.net.ua/news/3101354/ombudsmen_kmu_po_gendernym_vopr-osam_levchenko_obratitsya_v_sbu_otnositelno_prizyvov_zapretit_propagandu.
160. Турчинов О. Неомарксизм або подорож у безодню [Електронний ресурс] / Олександр Турчинов // Персональний сайт. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://turchynov.com/news/details/neomarksizm-abo-podorozh-u>.

[bezodnyu?fbclid=IwAR1gUL5yF13-0qLnkIoNuQ_YJ0RPhWEu72oZEIjJXzrUvKIHz5PARefr8k](https://www.facebook.com/bezodnyu?fbclid=IwAR1gUL5yF13-0qLnkIoNuQ_YJ0RPhWEu72oZEIjJXzrUvKIHz5PARefr8k).

161. Денисенко А. Безодня? Неомарксизм, або Туди і звідти [Електронний ресурс] / Анатолій Денисенко // Релігія в Україні. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.religion.in.ua/main/bogoslovya/42477-bezodnya-neomarksizm-abo-tudi-i-zvidti.html>.
162. Громадські організації підтримують просімейну і антигендерну позицію секретаря РНБО [Електронний ресурс] // Громадянський рух «Всі разом». – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://vsirazom.ua/article/gromadski-organizacii-pidtrimuyut-prosimejnu-i-antigendernu-poziciyu-sekretarya-rnbo>.
163. Громадські організації підтримують просімейну й антигендерну позицію секретаря РНБО [Електронний ресурс] // Цензор.нет. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://censor.net/ua/news/3104609/gromadski_organizatsiyi_pidtrymuyut_pr_osisimeyinu_yi_antygendernu_pozytsiyu_sekretarya_rnbo.
164. 290 церковних і громадських організацій підтримали Турчинова у захисті сімейних цінностей [Електронний ресурс] // Інститут релігійної свободи. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://old.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1947%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=uk.
165. Науковці підтримують Олександра Турчинова щодо захисту суспільної моралі та сімейних цінностей в Україні [Електронний ресурс] // Християнська служба порятунку. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://crs-center.org/naukovtsi-pidtrimuyut-oleksandra-turchinova-shhodo-zahistu-suspilnoyi-morali-ta-simeynih-tsinnostey-v-ukrayini/>.
166. Меренков Г. Ігор Плохой: «Сформувати соціальну доктрину для церкви повинні богослови. Активісти допоможуть!» (Ч. 2). [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Новини християнського мира. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://prochurch.info/index.php/news/more/53571>.

167. В Україні вирізають сім'ю [Електронний ресурс] // Громадянський рух «Всі разом!». – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.vsirazom.ua/dontcut/>.
168. Дятлик Т. Мрак и свет, ЛГБТ и христианство [Електронний ресурс] / Т. Дятлик // Особистий сайт. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://taras.dyatlik.net/mrak-i-svet-lgbt-i-hristianstvo/>.
169. Турчинов О. Сучасні виклики України в умовах кризи світового порядку [Електронний ресурс] / Олександр Турчинов // Рада національної безпеки і оборони України – Режим доступу до ресурсу: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Dialnist/2269.html?PRINT>.
170. Turchynov O. Ukraine's Security Challenges and the Crisis of Global Order [Електронний ресурс] / Oleksandr Turchynov // The American Interest. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: https://www.the-american-interest.com/2015/09/22/ukraines-security-challenges-and-the-crisis-of-global-order/?fbclid=IwAR1gB_be6wUX1-UDeQxfJ6dlHXkAwHjyjY3PjiTK0isWmN_DaRezifMGvro.
171. Меренков Г. Станіслав Носов про підсумки поїздки делегації Ради Церков до Нідерландів [Електронний ресурс] / Гнат Меренков // Релігія в Україні. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/32450-stanislav-nosov-pro-pidsumki-poyizdki-delegaciyi-radi-cerkov-do-niderlandiv.html.
172. Адвентисты седьмого дня не одобряют ни ЛГБТ-квест, ни нападение на него [Електронний ресурс] // Національний ЛГБТ-портал України. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://www.lgbt.org.ua/ru/news/show_4060/.
173. Николози Дж. Стыд и утрата привязанности. Применение репаративной терапии на практике / Дж. Николози ; В-во «Дятлик Н.», 2018. – 508 с.
174. Указ Президента України №357/2016. Про відзначення в Україні 500-річчя Реформації [Електронний ресурс] // Президент України. Офіційне інтернет-представництво. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.president.gov.ua/documents/3572016-20423>.

175. Кралюк П. Що дала Реформація Європі і Україні? [Електронний ресурс] / Петро Кралюк // ZN,UA. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://dt.ua/HISTORY/scho-dala-reformaciya-yevropi-i-ukrayini-.html>.
176. 500 років Реформації. Новини [Електронний ресурс] // 500 років Реформації. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://r500.ua/news/>.
177. Створено оргкомітет з відзначення 500-ліття Реформації [Електронний ресурс] // Інститут релігійної свободи. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://old.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1679%253A1&catid=34%253Aua&Itemid=61&lang=uk.
178. Наказ Міністерства культури України «Про утворення Організаційного комітету з підготовки та відзначення в Україні 500-річчя Реформації» [Електронний ресурс] // 500 років Реформації. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://r500.ua/nakaz-ministerstva-kulturi-ukrayini-pro-utvorennya-organizatsijnogo-komitetu-z-pidgotovki-ta-vidznachennya-v-ukrayini-500-richchya-reformatsiyi/>.
179. 500-річчя Реформації як унікальна можливість благовістя та справжніх змін в Україні (Презентація) [Електронний ресурс] // 500 років Реформації. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://r500.ua/500-richchya-reformatsiyi-yak-unikalna-mozhli-vist-blagovistya-ta-spravzhnih-zmin-v-ukrayini-prezentatsiya/>.
180. В Україні відбувся Перший університетський молитовний сніданок (відео, фото) [Електронний ресурс] // 500 років Реформації. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://r500.ua/v-ukrayini-vidbuvsya-pershij-universitetskij-molitovnij-snidanok/>.
181. Реформації-500: В Кривому Роге появился «Мартин Лютер» (Фото) [Електронний ресурс] // 500 років Реформації. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://r500.ua/reformatsii-500-v-krivom-roge-poyavilsya-martin-lyuter-foto/>.
182. Вперше в Рівному пройшов Фестиваль духових оркестрів різних протестантських конфесій (Відео) [Електронний ресурс] // 500 років

- Реформації. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://r500.ua/vpershe-v-rivnomu-projshov-festival-duhovih-orkestriv-riznih-protestantskih-konfesij-video/>.
183. Ник Вуйчич посетил Украину (Відео) [Електронний ресурс] // 500 років Реформації. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://r500.ua/nik-vujchich-posetil-ukrainu-video/>.
184. Протестанты Украины отметили 500-летие Реформации масштабным праздником (Видео) [Електронний ресурс] // 500 років Реформації. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://r500.ua/protestanty-ukrainy-otmetili-500-letie-reformatsii-masshtabnym-prazdnikom-video/>.
185. Підсумки Року Реформації [Електронний ресурс] // 500 років Реформації. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://r500.ua/pidsumki-roku-reformatsiyi/>.
186. Пастор Валерій Левицький: «Слухати Слово Боже – добре, читати – добре, але щоб бути блаженним – треба слухати, читати і виконувати» [Електронний ресурс] // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/pastor-valerij-levytskyj-sluhaty-slovo-bozhe-dobre-chytaty-dobre-ale-shhob-but-y-blazhennym-treba-sluhaty-chytaty-i-vykonuvaty/>.
187. У Чернівцях з'явився парк Реформації (ВІДЕО) [Електронний ресурс] // 500 років Реформації. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://r500.ua/u-chernivtsyah-z-yavivsyah-park-reformatsiyi-video/>.
188. Кобилюк. М. Новоспечений парк Реформації у Чернівцях пропонують знов перейменувати [Електронний ресурс] / Микола Кобилюк // Молодий буковинець. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://molbuk.ua/chernovtsy_news/121032-novospechenyy-park-reformaciyi-u-chernivtsyakh-proponuyut-znov-pereymenuvaty.html.
189. Фещук Н. У Чернівцях парк Жовтневий перейменували на парк Реформації. Лунають протести» [Електронний ресурс] / Наталя Фещук // Релігійно-інформаційна служба України. – 2017. – Режим доступу до

ресурсу:

https://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/65916/.

190. У Чернівцях парку «Реформації» повернули стару назву – «Жовтневий» [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://religions.unian.ua/otherreligions/1832164-u-chernivtsyah-parku-reformatsiji-povernuli-staru-nazvu-jovtneviy.html>.
191. Гунько М. Декомунізація: Жовтневий парк перейменувати в парк Реформації [Електронний ресурс] / Микола Гунько // Е-DEM. Місцеві петиції. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://e-dem.in.ua/chernivtsi/Petition/View/272>.
192. Майдан | Микола Гунько та Анна Дутчак [Електронний ресурс] // Youtube.com. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=QTVdYebMSWI&app=desktop>.
193. Гунько М. Центральну площу перейменувати на площу Реформації [Електронний ресурс] / Микола Гунько // Е-DEM. Місцеві петиції. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://e-dem.in.ua/chernivtsi/Petition/View/587>.
194. Проскурова Н. Перейменування парку Жовтневого у парк Гармонії [Електронний ресурс] / Надія Проскурова // Е-DEM. Місцеві петиції. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://e-dem.in.ua/chernivtsi/Petition/View/335>.
195. Тудан. О. Перейменувати парк Реформації (колишній Жовтневий) на парк ім. Грубера [Електронний ресурс] / Олег Тудан // Е-DEM. Місцеві петиції. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://e-dem.in.ua/chernivtsi/Petition/View/422>.
196. Соловий Р. Юбилей Реформации: профанация или рецепция? [Електронний ресурс] / Роман Соловий // Релігійно-інформаційна служба України. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://risu.org.ua/ru/index/expert_thought/authors_columns/rsoloviy_column/64881/.

197. Резолюція Протестантських Євангельських Церков з нагоди святкування 500-річчя Реформації [Електронний ресурс] // Рада Євангельських Протестантських Церков України – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://repcu.org/2018/03/31/%d1%81/>.
198. Про нас. Рух Реформації [Електронний ресурс] // Рух Реформації. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://reformation.r500.ua/about/>.
199. На День Подяки у Києві розгорнули рекордний за розмірами прапор [Електронний ресурс] // Еспресо.TV. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: https://espresso.tv/news/2018/09/23/na_den_podyaky_u_kyyevi_rozgornuly_rekordnyy_za_rozmiramy_prapor?amp.
200. Євангельські церкви і громадські діячі заснували «Всеукраїнський Собор» [Електронний ресурс] // Інститут релігійної свободи. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.irs.in.ua/ua/evangelical-churches-established-ngo-sobor>.
201. Не кривавий, але пастор: як Турчинов будує собі нову партію [Електронний ресурс] // Апостроф. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/2018-10-18/ne-krovavyiy-no-pastor-kak-turchinov-stroit-sebe-novuyu-partiyu/21424>.
202. Об'єднувач церков: як Турчинов готує фундамент для нової партії [Електронний ресурс] // Апостроф. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/2019-01-28/novyiy-obyedinitel-tserkvey-kak-turchinov-gotovit-fundament-dlya-novoy-partii/23423>.
203. Громадська спілка «Всеукраїнський Собор». [Електронний ресурс] // Clarity Project. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://clarity-project.info/edr/42764626>.
204. Закон №0931 грубо обмежує конституційні права громадян України: Заява Координатора Всеукраїнської Собору Турчинова [Електронний ресурс] // Цензор.Нет. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://censor.net.ua/ua/news/3160265/zakon_0931_grubo_obmejuye_konstytutsiyini_prava_gromadyan_ukrayiny_zayava_koordinatora_vseukrayinskoyi.

205. Тиждень Подяки: Суспільна індиферентність позбавляє протестантів зачарування перспективами потужного релігійного фактору в політиці [Електронний ресурс] // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/tyzhdenpodyaky-suspilna-indyferentnist-pozbavlyaye-protestantiv-zacharuvannya-perspektyvamy-potuzhnogo-religijnogo-faktoru-v-politytsi/>.
206. Тиждень Подяки: Маємо надію, що з цього року протестанти почнуть національних лідерів виховувати з числа власних вірних [Електронний ресурс] // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/tyzhdenpodyaky-mayemo-nadiyu-shho-z-tsogo-roku-protestanty-pochnut-natsionalnyh-lideriv-vyhovuvaty-z-chysla-vlasnyh-virnyh/>.
207. Тиждень Подяки: Якби православні запозичили принципи протестантизму, було б добре [Електронний ресурс] // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/tyzhdenpodyaky-yakby-pravoslavni-zapozychyly-pryntsypy-protestantyzmu-bulo-b-dobre/>.
208. Тиждень Подяки: Щодо вуличних заходів 2018 рік був рекордним і надзвичайно успішним [Електронний ресурс] // Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://info.adventist.ua/tyzhdenpodyaky-shhodo-vulychnyh-zahodiv-2018-rik-buv-rekordnym-i-nadzvyhajno-uspishnym/>.